

LA RÉGION DE SVRLJIG EN SERBIE ORIENTALE – PRÉHISTOIRE, ANTIQUITÉ ET MOYEN ÂGE

СВРЉИШКА ОБЛАСТ У ПРАИСТОРИЈИ, АНТИЦИ И СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Владимир П. Петровић, Војислав Филиповић и Славиша Миливојевић

**СВРЉИШКА ОБЛАСТ У
ПРАИСТОРИЈИ, АНТИЦИ И
СРЕДЊЕМ ВЕКУ**

Београд
2012

Vladimir P. Petrović, Vojislav Filipović et Slaviša Milivojević

**LA RÉGION DE SVRLJIG EN
SERBIE ORIENTALE – PRÉHISTOIRE,
ANTIQUITÉ ET MOYEN ÂGE**

Belgrade
2012

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ
КУЛТУРНИ ЦЕНТАР СВРЉИГ

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
CENTRE CULTUREL DE SVRLJIG

За издаваче
академик Никола Тасић
Зоран Гавриловић

Pour l'éditeur
académicien Nikola Tasić (Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques)
Zoran Gavrilović

Уредник
академик Никола Тасић

Rédacteur
Académicien Nikola Tasić

Рецензенти
академик Никола Тасић
проф. др Сретен Петровић
проф. др Франсис Тасо (Универзитет у Бордоу, Француска)

Rédaction
académicien Nikola Tasić (Académie serbe des Sciences et des Arts)
prof. dr Sreten Petrović (Université de Belgrade)
prof. dr Francis Tassaux (Université Michel Montaigne – Bordeaux III, France)

Превод
Катарина Петровић

Traduction
Katarina Petrović

Лектор
др Недељко Богдановић

Lecteur
dr Nedeljko Bogdanović

Фотографије
Документација Културног центра Сврљиг и
Балканолошког института САНУ, Александар Петковић

Illustrations
Documentation du Centre Culturel de Svrljig et de l'Institut des Etudes
balkaniques de l'Académie serbe des Sciences et des Arts, Aleksandar Petković

Дизајн
Војислав Филиповић

Informatique éditoriale
Vojislav Filipović

Штампа
Галаксија, Луково

Impression
Galaksija, Lukovo

Тираж
500 примерака

Tirage
500 exemplaires

ОПШТИНА СВРЉИГ
MUNICIPALITÉ DE SVRLJIG

INSTITUT
FRANÇAIS

Ова монографија штампана је уз подршку Општине Сврљиг
и у сарадњи са Француским институтом у Србији.
Ce livre est publié avec le soutien de la Municipalité de Svrljig
et en collaboration avec l'Institut Français de Serbie

КУЛТУРНИ
ЦЕНТАР
СВРЉИГ

ISBN 978-86-7179-078-9

SOMMAIRE • САДРЖАЈ

Уместо увода (проф. др Сретен Петровић)	7
Introduction	11
Предговор	11
Les caractéristiques naturelles et l'histoire de la région de Svrljig	15
Природне одлике и историјат истраживања Сврљишке области	15
La préhistoire de la région de Svrljig	47
Праисторија сврљишког краја	47
Svrljig à l'époque antique	73
Сврљиг у античко доба	73
De la fin de l'époque antique, à travers le Moyen Âge jusqu'à la Libération	113
Од краја антике, кроз средњи век до ослобођења	113
L'histoire de la circulation monétaire dans la région de Svrljig	135
Оптицај новца у Сврљишкој области кроз историју	135
Bibliographie • Библиографија	155
Catalogue • Каталог	165
Index	225

Ова монографија је резултат научно-истраживачког рада на пројектима Балканолошког института САНУ: *Археолошка истраживања локалитета и комуникација у Сврљшкој области из праисторијског и раноисторијског периода*, који финансирају Министарство културе и информисања Републике Србије и Општина Сврљиг, *Друштво, духовно-материјална култура и комуникације у праисторији и раној историји Балкана* (бр. 177012) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и пројекта билатералне научне сарадње под називом: *У срцу Балкана, везе између Јадрана и Дунава од 1 до IV века после Христа*, између Балканолошког института САНУ и Института Озонијус из Бордоа, Француска, у оквиру програма (CNRS – MNTR).

Ce livre est le résultat des projets de l'Institut des Etudes balkaniques de l'Académie serbe des Sciences et des Arts: *Les recherches archéologiques des localités et des voies de communication dans la région de Svrlijig de protohistoire et histoire*, financé par le Ministère de la Culture et de l'Information de Serbie, *La société, la culture matérielle et spirituelle et les communications dans la préhistoire et la protohistoire des Balkans* (n° 177012), financé par le Ministère de l'Éducation, des Sciences et du développement technologique de Serbie et du projet bilatérale intitulé: *Au cœur des Balkans, les liens entre l'Adriatique et le Danube du 1er s. p. C. au IV s. p. C.*, entre l'Institut des Etudes balkaniques de l'Académie serbe des Sciences et des Arts de Belgrade et l'Institut Ausonius de Bordeaux, dans le cadre d'un programme d'échanges entre CNRS et MSTS.

УМЕСТО УВОДА

У студији *Сврљишка област у праисторији, антици и средњем веку*, Владимира П. Петровића, Војислава Филиповића и Славише Миливојевића, на научно утемељен и прегледан начин, разматра се материјална и духовна култура становништва Сврљишке области, при чему су се аутори фокусирали на локалитет Калница у Нишевцу, чији се развој прати од праисторијске епохе, преко античког времена до новијег доба. У последњим поглављима детаљно се анализира теоријска могућност по којој би се локација Тимакум Мајуса (*Timacum Maius*), који је забележен на *Појштинеровој шабли* – римском документу из IV века нове ере, као прва станица на древном римском путу од Ниша (*Naissus*) ка Арчару на Дунаву, имала тражити на простору Нишевца, подно древног Сврљиг-града, а недалеко од савремене варошице Сврљиг. Аутори студије су школовани археолози, сарадници Балканолошког института САНУ и Археолошког института у Београду, В. П. Петровић и В. Филиповић, као и дугогодишњи истраживач нумизматичкога наслеђа у Културном центру Сврљиг, С. Миливојевић. Једном речју, рад на синтетичан, научно релевантан начин даје преглед материјалне и духовне културе из угла археологије и њој сагласних духовно-научних дисциплина.

У науци је данас потврђено да истраживања старина, археолошка и у ширем смислу културолошка испитивања, а која укључују резултате митолошких, књижевно-језичких и етнолошких студија, што методолошки дубље сежу у прошлост, продуктивнија су уколико су истраживачи, сем неопходних научних знања из струковних дисциплина, обдарени и научном интуицијом, могућношћу, да поврх археолошке датости, емпиријског факта, продру и до ширих историјских и митолошких хоризоната, који чине јединство са презентним артефактом. Тек се овим продором сеже до оних спрегова односа који држећи се пукога емпиријског материјала не изгледају у довољној мери транспарентни. На личном, назвао бих га уједно и проживљеном искуству, када сам се нашао на сличном задатку, да истражим митолошки супстрат становништва сврљшкога краја, увидео сам како до каквог-таквог научног резултата може циљати тек оно индивидуално постигнуће, које осим неопходног корпуса знања и релевантне методологије, треба да је ношено и ентузијастичким еланом, мотивацијом која претпоставља тотално предавање изазову. Ствар је у томе, што је у домену археологије, односно у реконструктивним напорима да се изнађу претпоставке на којима је почивала митолошка свест и на њој градила систем обичајности, форме разноврсне магијске практике, неопходна потпуна посвећеност. Тек тада, овим ентузијазмом ободрена, стваралачка имагинација предана задацима митолошког, односно археолошког испитивања старине, које априори за истраживача представљају велику непознаницу – *terra incognita*,

кадра је да и у највећим кризама и изазовима током истраживања, издржи притисак скептичке свести која код немотивисаних постаје знак за предају, одустајање. О томе ће бити казано још понешто.

За озбиљнога читаоца кога најпре имам у виду, публикација *Сврљиска област у историји, антици и средњем веку* изврсношћу анализе самих аутора, а она претпоставља научни, уједно и критички ниво интерпретација чињеница, поглавито истраживача археолошке и историјске струке, али и укључивање у студију и домете других писаца, историчара и путописаца, овај преглед представља до сада најпотпунију синтезу резултата свих тих чињеница, разуме се и сасвим нових открића до којих су дошли наши аутори, што даје изврстан увид у културну повест Сврљига од праисторије до савременог доба. Па ипак, и за тог суптилног, строго сцијентистички опредељеног истраживача, али и за обичнога читаоца, како мени изгледа, било би од користи да се каже неколико речи и о оном, већ споменутом, а у овоме послу важном ентузијастичком елану.

Покушаћу изокола. Најпре, да кажем, да у области археологије не осећам потребну компетентност да судим о резултатима научника дате струке. Али, несумњиво сам компетентан да наведем оцене струковних научника о вредности појединих истраживачких домета њихових колега, археолога. У археологији постоји пуна сагласност у једноме, да је археолог, покојни др Петар Петровић оставио изврсне резултате са више својих дугогодишњих, прегалачким радом окончаних а крупних археолошких истраживања. Поглавито, на локалитетима Медијана и Равна. Када је о Равни реч, и захваљујући управо резултатима до којих је дошао др Петар Петровић, данас је готово сасвим извесно да се на тој локацији – а после Ниша, налази *група* важна станица која је на путној мрежи од Ниша до Арчара на *Појштин-џеровој шабли* означена као *Timacum Minus* (*Ниски* или *Доњи Тимок* – С. П.). Узгред, наводим податак да је др Петар Петровић био сарадник сврљишке Етно-културолошке радионице и био члан Савета Радионице. Дакле, у једном од више разговора које сам водио са овим извршним истраживачем и научником у Археолошком институту у Београду, разумео сам његову опседнутост питањем одређења локације оне *прве* станице на путу од Ниша ка Арчару – *Timacum Maius*-а. Укратко, Петровић је био решен да се Археолошки институт, чији је био директор, и он лично, а после обављених послова, најпре на Медијани, а затим, у Равни, истраживачки посвети испитивању хипотезе, да ли је *Нишевац*, подно древног Сврљиг-града могао бити она „прва“ станица од Ниша ка Арчару. У оквиру Етно-културолошке радионице у Сврљигу, а заједно са екипом културолога и представника локалне самоуправе, био је заказан обилазак древног Сврљиг-града, који је др Петар Петровић намеравао по први пут да обиђе. Датум је одређен: понедељак 11. август 1997. Нажалост, из Београда је тога понедељка, ујутру, у Скупштину општине стигао телеграм о изненадној смрти овог врсног истраживача (субота, 9. август 1997). Због чега је ово помињање уопште овде и сада важно?

Сада директно, на саму ствар. Аутори ове студије за коју пишем Увод, др Владимир П. Петровић и мр Војислав Филиповић, подухватили су се задатка да хипотезу др Петра Петровића истраживачки и научно верификују или одбаце. Нема никакве сумње, осим по звању и научном домету, у тој решености да наставе тамо одакле је практично-истраживачи намеравао да крене П. Петровић, ова два млађа школована археолога, казаћемо још једном, носе, дакле, и онај трећи а неопходан, ништа мање важан елемент у овој врсти археолошкога истраживања: *енџузијазам* и *сџрасџ*, опседнутост идејом да једну хипотезу, чак и да је подастрта аргументација, емпиријски гледано, видно оскудна, истрају на чистац. Тачније, да коначно, научно и у томе археолошки, разреше дилему која у археологији постоји већ два столећа, о томе да ли је локација *Timacum Maius*-а (Високог, Горњег Тимока) *џрва сџаница* од Ниша (уписана на *Појџинџеровој џабли*), доиста код Нишевца, на Сврљишком, или како се он још зове, на *Горњем, Високом Тимоку* или то није, и да се овај проблем коначно закључи.¹

Осим сажимања великога материјала, са знатним бројем релевантних историјских, археолошких, посебно, нумизматичких налаза, у првом делу студије, аутори су, у другом делу подастрли и прве резултате својих ископавања која су обавили у периоду од 2008. до 2011. године на локалитету „Калница“, на самој *левој* обали Сврљишкога Тимока, а у атару села Нишевца, испод древног Сврљиг-града. Узгред, на истој, *левој* обали Сврљишког Тимока, као и Белог Тимока код Равне, налази се позиција оба насеља, *Timacum Maius*-а и *Timacum Minus*-а. Др Владимир П. Петровић и мр Војислав Филиповић са сарадницима, обављају своја истраживања уз финансијску подршку Министарства за културу Републике Србије, али уз помоћ управе Културног центра Сврљига и локалне власти.

Највреднији резултат ових прелиминарних истраживања је експлицирање знатних аргумената за тезу да се *Timacum Maius*, по свему, налазио на подручју Нишевца. Аутори су теоријско-критички вагали све до сада присутне хипотезе, које су биле у научном оптицају већ два века, осим у археологији, и у историјским и културолошким радовима, у путописној литератури, као и у радовима војних стратега. Реч је дакле, о могућној локацији *Timacum Maius*-а на Појтингеровој табли, а која би била примерена итинерарској скици.

¹ *Timacum Maius*, односно антички, тј. римски Град-Сврљиг налази се на надморској висини 505 m, подно којег протиче Сврљишки Тимок који се у литератури, као и у народу још назива Горњи Тимок. Он извире испод Бабине Главе, а на коти 816 m. Сврљишки Тимок и Трговишки Тимок састају се код Књажевца и чине Бели Тимок, а локалитет код села Равне назван је *Timacum Minus*, Ниски или Доњи Тимок. Логично је претпоставити да је тај назив уследио због чињенице да се овај *Timacum Minus* код Равне, налази на надморској висини од свега 188 m. Према мом скромном сагледавању ових чињеница, добро познајући говор народа Сврљига, уверен сам да је овде реч о односу два Тимока, и то *Горњег* или *Високог Тимока* – *Timacum Maius* (505 m), код Сврљиг-града, и *Доњег* или *Ниског Тимока* (188 m) код села Равне. Удаљеност између та два Тимока, ваздушном линијом мерено, је између 25 до 30 км, док је висинска разлика преко 300 m.

Нема никакве сумње, за науку је од прворазредног значаја да једно истраживање буде темељно обављено, уз респектовање свих релевантних чињеница, али и савремених научних метода истраживања и интерпретације. Без еуфоричнога прејудицирања, свакако, према стању истраживачких ствари данас, све је извесније, да би стара дилема коначно могла бити разрешена. Уколико се, пак, то не догоди, те хипотеза о Нишевцу као могућној локацији *Timacum Maius*-а буде осујећена, и такав резултат биће изузетно драгоцен за саму науку, као и за носиоце овога подухвата.

проф. др Сретен Петровић

ПРЕДГОВОР

Књига под насловом *Сврљишка област у праисторији, антици и средњем веку* представља јединствени подухват да се први пут, у оквиру једног монографског дела, научно обради једна помало неправедно запостављена важна научна тема. Наиме, реконструисе се свеукупна прошлост бројних људских заједница које су насељавале широке области Сврљишке котлине и долине Сврљишког Тимока. Наведена област на истоку данашње Србије, до данас у научном смислу умногоме *terra incognita*, већ дуго представља изазов и нужност за садржајан истраживачки рад, који не третира искључиво локални тематски оквир већ напротив, који укључује, на основу ширих поимања, бројне интеракције са свим суседним областима које често дефинишемо као централни Балкан, на средокраћу комуникација између Јадрана и Дунава. Хронолошки оквир теме изузетно је разуђен и обухвата хетерогена временска раздобља праисторије, антике, византијске епохе, средњег века и турске доминације. Тематски, текст је подељен на више садржајних поглавља која се односе на: природне одлике, историјат истраживања, праисторију (камено доба и метално доба), античку епоху, крај антике, средњи век до ослобођења од Турске власти и оптицај новца у Сврљишкој области кроз историју. Монографија садржи и богат каталог бројног непубликованог покретног археолошког материјала који је разврстан по типу и хронолошким одредницама. Сви покретни и непокретни археолош-

INTRODUCTION

L'ouvrage *La région de Svrlijig en Serbie Orientale - préhistoire, antiquité et moyen âge* est la première monographie consacrée à ce sujet, injustement négligé, mais important du point de vue scientifique : faire revivre le passé des communautés humaines qui peuplaient le vaste territoire du bassin de Svrlijig et de la vallée de la rivière Svrlijški Timok. Cette région se trouve à l'est de la Serbie actuelle et, du point de vue scientifique, était considérée comme une *terra incognita* dans de nombreux domaines ; le défi des auteurs a été de s'affranchir d'une vision locale et d'inclure cette aire dans un cadre global, vue en interaction avec les zones avoisinantes, définies comme les Balkans centraux, à mi-chemin entre la mer Adriatique et le Danube. Le cadre chronologique est très vaste et comprend la préhistoire, l'Antiquité, l'époque byzantine, le Moyen Âge et la période de la domination turque. Ce texte est reparti en plusieurs chapitres qui se rapportent aux caractéristiques naturelles du territoire, à l'histoire des recherches, à la préhistoire (l'âge de la pierre et l'âge des métaux), à l'époque antique, à la fin de l'Antiquité, au Moyen Âge jusqu'à la fin du pouvoir ottoman, enfin à la circulation monétaire dans la région de Svrlijig. La monographie contient également le catalogue de nombreux matériaux archéologiques inédits, classés selon le type et la chronologie. Toutes ces découvertes, présentées pour la première fois à un large public, sont les résultats des fouilles systématiques durant de nombreuses

ки налази који се први пут износе на увид широј јавности, производ су вишегодишњих систематских археолошких истраживања на овом простору из већ богатог фондуса збирке коју баштини Културни центар у Сврљигу.

Сматрамо да треба напоменути да су кључни сегменти ове монографије, посвећени важним и нерешеним научним питањима о којима су услед недостатка археолошких истраживања а каткад и услед недовољног познавања ситуације на терену, изноше-ни тешко одрживи научни ставови. Аутори у свом тексту указују на нове чињенице и предлажу решења која у прогресивном смислу ревидирају поједине устаљене вишедеценијске ставове. Посебно бисмо иста-кли следеће теме: Преконошка пећина као вишеслојни праисторијски локалитет, Трибалска некропола Сигнал и *Timacum Maius* – убијација римског насеља на итинерарском путу *Lissus–Naissus–Ratiaria* и предлог новог тумачења података које саопштавају античке путне карте – итинерари.

Важно је напоменути да је књига *Сврљишка области у праисторији, антици и средњем веку* подједнако намењена научној јавности али и широј заинтересованој популацији. Поред свог превасходно научног карактера, књига са лакоћом може представљати и занимљиво штиво за радозналце и љубитеље прошлости овог посебно занимљивог Балканског подручја. Уз захвалност на свесрдној помоћи драгим колегама, без којих ово дело без сумње не би угледало светлост дана, подједнаку благодарност дугујемо тако бројним добронамерним и посвећеним

années et sont conservées dans les riches fonds du Centre Culturel de Svrljig.

Il faut mentionner que les nouvelles recherches ont permis d'écartier certaines hypothèses ou de résoudre certains aspects considérés auparavant comme insolubles, par exemple : la situation dans la grotte de Prekonoška où plusieurs couches préhistoriques ont été mises au jour ; la nécropole des Triballes de *Signal* et l'emplacement de l'agglomération romaine de *Timacum Maius*, sur la voie *Lissus–Naissus–Ratiaria*, ainsi que la nouvelle interprétation des données présentées dans les itinéraires antiques.

Ce livre est destiné à la fois aux scientifiques et à un public plus large, amateurs et curieux des savoirs sur l'histoire de la région. En remerciant nos collègues pour leur aide généreuse, sans lesquels ce volume n'aurait sans doute pas vu le jour, nous tenons à exprimer notre reconnaissance aux nombreux habitants bien intentionnés et dévoués de Svrljig qui ont constamment encouragé les auteurs, par leur énergie, enthousiasme et sentiment du respect vis-à-vis de leur patrie et leur pays en général, de faire un travail dévoué et profond, en comprenant parfaitement les enjeux de cet ouvrage.

Les auteurs remercient en particulier l'académicien Nikola Tasić, qui a reconnu l'importance scientifique de la région de Svrljig et les a généreusement soutenu et encouragé dans leur intention de commencer les recherches archéologiques plus vastes sur les sites préhistoriques et antiques de ce territoire. De même, nous voulons remercier

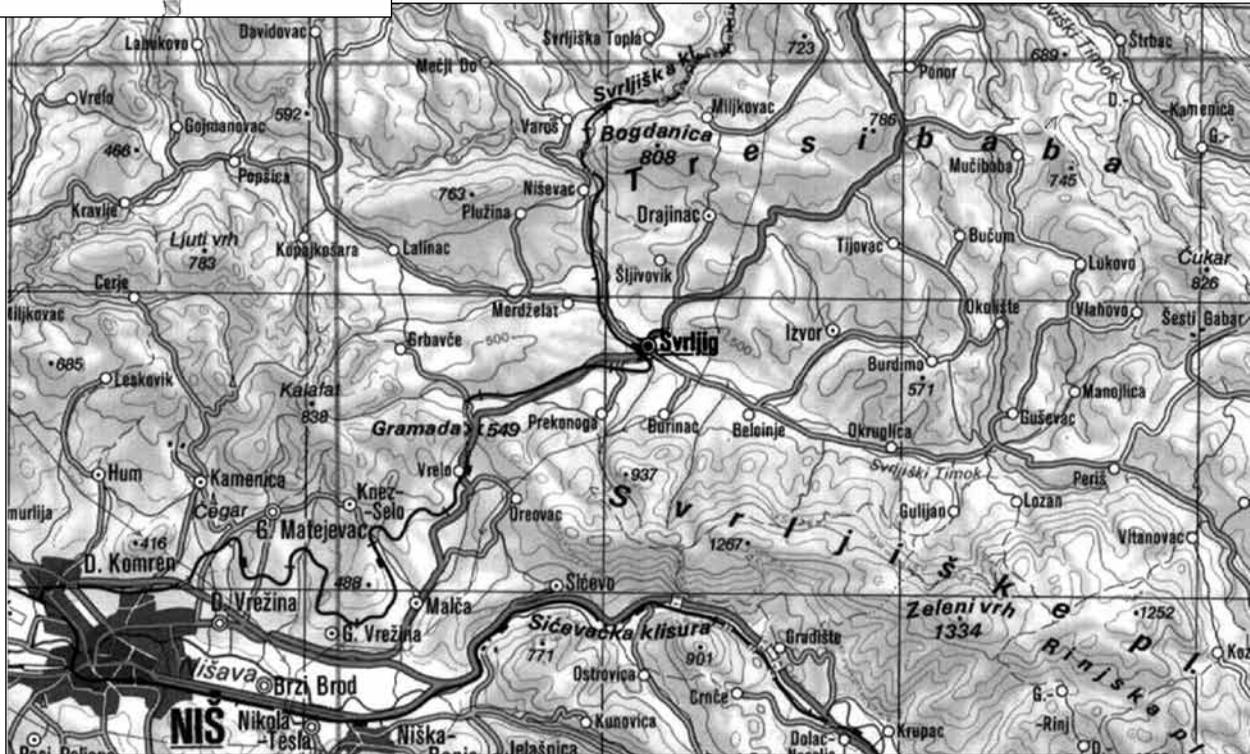
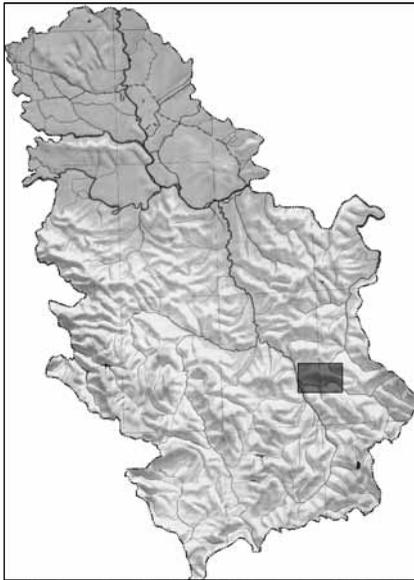
житељима Сврљишке области који су својом енергијом, ентузијазмом и осећајем поштовања према својој постојбини и држави у целини, непрестано подстицали ауторе на посвећен и темељан рад, добро разумевајући значај будућег дела.

Аутори ове монографије на првом месту захваљују академику Николи Тасићу који је, препознавши научни значај Сврљишке области, свесрдно подржао и с ретким поверењем подстакао нашу намеру да започнемо обимнија археолошка истраживања праисторијских и античких локалитета на овом подручју. Исто тако, захвалност дугујемо проф. др Сретену Петровићу, неуморном истраживачу Сврљига, који нам је у сваком тренутку пружао велику подршку и помоћ како бисмо истрајали у нашим истраживањима. Хвала и колегама из Завода за заштиту споменика културе Ниш, Тонију Чершкову и Александру Алексићу, који су нам великодушно уступили архивске фотографије и документацију са заводских истраживања у овој области, као и Јолонд Маријон и Михају Попескуу на веома драгоценим саветима. На крају, али сасвим подједнако, морамо се захвалити Министарству културе и информисања Републике Србије, као и локалној управи, г. Милији Милетићу председнику Општине и г. Зорану Гавриловићу, директору Културног центра Сврљиг, који су у нашем раду препознали потенцијал за будућу културну мапу Сврљига и већ неколико година, колико је то у њиховој моћи, максимално подржавали и делимично финансирали наше радове.

le professeur dr Sreten Petrović, chercheur infatigable de Svrljig, qui nous a soutenus et aidés durant toute cette période. Un grand « merci », également, aux collègues de l'Institut pour la préservation du patrimoine culturel de Niš, Toni Čerškov et Aleksandar Aleksić, qui nous ont généreusement fourni l'accès à des photos d'archives et à des documents qu'ils possédaient, ainsi qu'à Yolande Marion et Mihai Popescu pour des précieux conseils. Enfin, de la même façon, nous voudrions remercier le Ministère de la Culture de Serbie, ainsi que le gouvernement local, monsieur Milija Miletić, le maire et monsieur Zoran Gavrilović, directeur du Centre Culturel de Svrljig, qui ont su reconnaître dans notre travail le potentiel pour créer la future carte culturelle de Svrljig et ont soutenu nos recherches moralement et financièrement, autant qu'ils le pouvaient, pendant plusieurs années.

**LES CARACTÉRISTIQUES NATURELLES ET
L'HISTOIRE DE LA RÉGION DE SVRLJIG**

**ПРИРОДНЕ ОДЛИКЕ И ИСТОРИЈАТ
ИСТРАЖИВАЊА СВРЉИШКЕ ОБЛАСТИ**

Kapra 1
Carte 1

ПРИРОДНЕ ОДЛИКЕ

Сврљишка област представља географску целину у источној Србији, у којој централни део заузима Сврљишка котлина (карта 1). Њено подручје налази се у првој половини тока Сврљишког Тимока и омеђено је са свих страна високим планинским врховима Сврљишких планина, Калафата и Тресибабе.¹ Котлина представља једну од најмаркантнијих попречних котлина у карпатско-балканском луку источне Србије и уједно је и једна од пространијих котлина у Србији.²

Са јужне стране доминантан је венац Сврљишких планина (сл. 1), који се дужином од око 25 km пружа ободом целе котлине. То је шумовит рејон са благим

Сл. 1 - И дан-данас густе листопадне шуме доминирају Сврљишким планинама. Кањон реке Добре.
Fig. 1 – Même aujourd'hui, les forêts denses dominent les montagnes de Svrljig. Canyon de la rivière Dobra.

LES CARACTÉRISTIQUES NATURELLES

La région de Svrljig représente une entité géographique à l'est de la Serbie dont le bassin de Svrljig en est le centre (carte 1). Elle se trouve dans la partie supérieure du cours de la rivière Svrljiški Timok, bornée de tous les côtés par les hauts sommets des montagnes de Svrljig, de Kalafat et de Tresibaba.¹ Il s'agit de l'un des plus impressionnants bassins transversaux dans l'arc des Carpates-Balkans et, en même temps, l'un des plus grand de notre pays.²

Au sud se trouve la chaîne dominante des montagnes de Svrljig, (fig. 1) qui s'étend sur une longueur d'environ 25 km, le long de tout le bassin. Il s'agit d'une zone boisée avec une pente douce jusqu'aux hautes côtes dont la plus élevée est connue sous le nom de Zeleni vrh (1334 m). Les montagnes de Svrljig représentent la chaîne la plus importante de la région de Svrljig ; elles sont séparées de Suva planina par le défilé de Sicevačka où se frayent deux passages routiers très importants, la trouée de la montagne Babina glava à l'est vers Bela Palanka et le col Gramada à l'ouest, vers la vallée de Niš. Dans le col Gramada, là où dans un passé pas si lointain se trouvait un poste de frontière entre la Serbie et la Turquie, ont été retrouvés les restes d'une petite fortification antique du IIIe siècle après J.-C. Sur le côté sud-ouest, la vallée de Svrljig est entourée par la montagne Kurilo, dominée par le sommet Kalafat (837 m), et de ses branches qui s'éloignent de la vallée de Niš et de la rivière Južna Morava .

Au nord se trouvent les montagnes Devica (1210 m) et Tresibaba (786 m), séparées par la vallée de Svrljiški Timok (fig. 2). La vallée de Svrljig s'ouvre à cet endroit vers la vallée d'Aleksinac par une vaste trouée, Vetrila, et la vallée de la rivière Toponica. Le sud-est de la vallée de Svrljig est également relié à la vallée de la rivière Trgoviški Timok et plus loin à la vallée de Knjaževac. Ce territoire est borné au sud-est par la chaîne montagneuse de Paješki kamen (1074 m).

Selon les données mentionnées sur l'environnement de la vallée de Svrljig, elle appartient du point de vue climatique au climat de la région de Svrljig et Knjaževac, caractérisé par des étés chauds et des hivers doux, ainsi que par moins de précipitations

успоном до високих кота од којих је највиша позната под именом Зелени врх (1334 m). Сврљишке планине представљају најважнији планински венац сврљишког краја, и од Суве планине их одваја Сићевачка клисура са два важна путна прелаза – преседлином Бабина глава на истоку према Белој Паланци и превојем Грамада на западу, према Нишкој котлини. На Грамади су потврђени остаци мањег античког утврђења из III века после Христа, а на томе месту се у блиској прошлости налазила и гранична караула између Србије и Турске. На југозападној страни, Сврљишка котлина окружена је планином Курило са највишим врхом Калафат (837 m) и њеним огранцима који је одвајају од Нишке и Јужноморавске котлине.

На северу су планине Девица (1210 m) и Тресибаба (786 m), међусобно одвојене клисуром Сврљишког Тимока (сл. 2). Овде је Сврљишка котлина отворена према Алексиначкој котлини широком преседлином Ветрила и долином Топоничке реке. Североисточни део Сврљишке котлине повезан је и са долином Трговишког Тимока и даље са Књажевачком котлином. Овај простор са југоистока ограђује планински венац Пајешки камен (1074 m).

Сл. 2 - Почетак клисуре Сврљишког Тимока.

Fig. 2 – Début de la gorge de Svrlijski Timok.

par rapport aux régions voisines. Les précipitations moyennes annuelles sont d'environ 600 mm.³ L'altitude moyenne, plus élevée par rapport aux régions voisines (375 m), a pour conséquence un moindre nombre annuel de jours extrêmement chauds et des températures un peu plus basses en hiver.

Bien qu'elle soit limitée par des montagnes, la vallée de Svrljig ne doit pas être considérée comme une entité isolée ou fermée par rapport aux régions voisines, car elle communique avec elles par des trouées facilement accessibles et par les vallées et les défilés des rivières locales. La région de Svrljig, ensemble géographique avec un rôle important pour les transports, occupe une position géo-stratégique particulièrement importante, reconnue lors des diverses périodes du peuplement du territoire. L'axe de communication le plus important est la trouée Gramada et la vallée de la rivière Svrljiški Timok, qui coïncide avec la vieille route romaine *Lissus – Naissus – Ratiaria* (Lješ – Niš – Arčar), qui reliait les régions de la mer Adriatique et des Balkans centraux au Danube. Non moins important est le lien avec la rivière Morava, à travers la trouée Vetrila, et avec les vallées des rivières Bela et Toponička. A l'opposé, la trouée Babina glava ouvre sur la voie empruntant la Nišava vers Bela Palanka et, plus loin, Sofia. En plus des principales voies de communication, aux endroits où la situation géographique et les conditions du terrain le permettaient, ont été utilisées des routes locales. Il s'agit des voies pédestres entre les pics des hautes montagnes où pouvaient passer des animaux de bât. A travers les montagnes de Svrljig, ces chemins reliaient le défilé de Sićevačka et la vallée de Svrljig.

En raison de son positionnement et de son rôle important pour les transports, cette région a été l'enjeu des conflits persistants lors des conquêtes préromaines, puis de la domination romaine et durant le Moyen Âge.

La région de Svrljig est l'une des plus karstiques du sud-est de la Serbie où se trouvent toutes sortes de calcaire. A cause de cette composition, la région est riche en sources mais les rivières y sont absentes, un grand nombre de ces sources karstiques s'engouffrant en effet dans le sous-sol. Ainsi, le Svrljiški Timok coule à environ 400 m sous terre, près du village Periš, ce qui en fait l'une des plus longues rivières souter-

На основу наведених података о непосредном окружењу Сврљишке котлине, она у климатском смислу припада сокобањско–књажевачкој климатској области, коју карактеришу топла лета и благе зиме, као и мања количина падавина у односу на суседна подручја. Просечна количина падавина на нивоу једне календарске године износи око 600 mm.³ Просечна надморска висина, виша од суседних географских области (375 m), условила је, у односу на њих, мањи годишњи број изразито топлих дана и нешто ниже температуре зими.

Премда је ограничена ободним планинама, Сврљишку котлину не треба сматрати изолованом и затвореном целином у односу на суседне регије с обзиром на то да са њима комуницира преко лако приступачних превоја и долинама локал-

них река и клисура. Сврљишка област као географска целина са важном саобраћајном улогом заузима и посебан геостратешки положај, препознат у разним периодима насељавања на овоме простору. Најважнији комуникациони правац јесте превој Грамада и долина Сврљишког Тимока, којим је ишао још стари римски пут *Lissus – Naissus – Ratiaria* (Љеш–Ниш–Арчар), који је повезивао области Јадранског мора, централног Балкана и Подунавља. Не мање важна је и веза са Поморављем, преко поменутог превоја Ветрила и долинама Беле и Топоничке реке. С друге стране, преко превоја Бабина глава отварала се и комуникација са Понишављем, ка југоистоку,

Сл. 3 - Преконошка пећина, Велика дувка.

Fig. 3 – Grotte de Prekonoška, Velika Duvka.

raines de Serbie. Autrefois, la rivière Timok était riche en flore et en faune, ce qui offrait, à part son positionnement et son climat favorable, une condition supplémentaire pour la colonisation de cette micro-région. Les fréquentes découvertes de hameçons

Сл. 4 - Пећина Самар.
Fig. 4 – Grotte de Samar.

et de poids en plomb pour les filets témoignent de la richesse en poissons. Le grand nombre de rivières souterraines est lié aux grottes du territoire, dont les plus connues sont Prekonoška (fig. 3), Palilulska, Ravna peć, Pešterina, Samar (fig. 4), Popšička et Kulska. Du point de vue archéologique, mais aussi par sa beauté, la grotte Prekonoška est particulièrement importante.⁴ En fait, son premier explorateur, le fameux Jovan Cvijić a noté que la grotte de Prekonoška

est plus riche en ornements que n'importe quelle autre en Serbie (fig. 5), et que certaines de ses parties *peuvent être comparées aux plus belles parties de Postojna* (la grotte Postojna en Slovenie).⁵

Par rapport aux régions voisines, riches en minerais de cuivre, de fer, de plomb, d'argent et d'or, la région de Svrljig est plutôt pauvre en ressources minières. On ne connaît que des petits filons de cuivre, sur le rebord ouest de la vallée de Svrljig, dans le massif de Kurila.⁶ Par ailleurs, on trouve des gisements de tourbe dans les environs des villages Bučum, Okolište et Miranovac, ainsi que différents types d'argile et de sable propices à la production céramique.

према реци Нишави и Белој Паланци и даље према данашњој Софији. Поред главних путних праваца, где год су то географски услови и конфигурација терена омогућавали пружали су се и локални путеви. Реч је о пешачким путевима између високих планинских врхова којима су могле да се крећу товарне животиње. Преко Сврљишких планина то су путеви који су спајали Сићевачку клисуру и Сврљишку котлину.

Овакав положај на граници суседних територија са важном транспортном улогом од ове области начинио је поприште сталних сукоба, како у доба предримског освајања, тако и у доба римске доминације и касније током средњег века.

Сврљишка област представља најкршевитију регију у југоисточној Србији у којој су заступљени сви крашки облици. Овакав кречњачки састав Сврљишке котлине условио је њено богатство крашким изворима, али и сиромаштво текућим водама. Велики број крашких врела понире, па чак и највећи стални речни ток, Сврљишки Тимок, код села Периша тече испод земље око 400 m и представља најдужу понорницу Србије. У прошлости је Тимок обиловао биљним и животињским светом, што је поред погодне климе и положаја у регији био додатни предуслов за насељавање ове микрорегије. О некадашњем богатству рибом говоре и чести налази удица и оловних тегова за мреже. Са великим бројем понорница повезује се и мноштво пећина на овоме простору, а најпознатије су Преконошка (сл. 3), Палилулска, Равна пећ, Пештерина, Самар (сл. 4), Попшичка и Кулска пећина. Посебно значајна је Преконошка пећина, како у погледу археологије,⁴ тако и по својој лепоти. Наиме, њен први истраживач, чувени Јован Цвијић наводи да је Преконошка пећина накитом богатија од било које у Србији (сл. 5), а да се њени поједини делови „могу поређивати са лепшим деловима Постојне“.⁵

У поређењу са околним областима богатим рудама бакра, гвожђа, олова, сребра и злата, Сврљишка је регија релативно сиромашна минералним сировинама. Од метала, једино се јављају танке жице бакарне руде, на западном ободу Сврљишке котлине, у масиву Курила.⁶ Са друге стране, од неметала познате су наслаге каменог угља у околини села Бучум, Околиште и Мирановац, као и различити типови глина и песка погодни за грнчарску производњу.

Aujourd'hui, la vallée de Svrljig est faiblement pourvue en eaux, ce qui n'était pas le cas un demi-siècle auparavant, quand elle se caractérisait par une abondance d'eaux souterraines, de sources et d'eaux de surface. Lorsqu'il neige peu durant l'hiver, la plupart des puits et des petites sources s'assèchent. Selon Jovan Petrović, plus de 50% des sources normales se sont tarées au cours des 50 dernières années.⁷

La région de Svrljig a longtemps gardé son aspect d'origine en termes de végétation naturelle. Jusqu'à la Première guerre mondiale, ce territoire était couvert par de denses forêts d'arbres centenaires (chênes, charmes et hêtres) et, moins fréquemment, par des noisetiers, des aubépines et des lilas.⁸ D'une importance particulière est le fait que dans la région de Svrljig on trouve plus d'une centaine d'espèces de plantes médicinales.⁹ Quand aux animaux sauvages, on y retrouve des loups, des renards, des blaireaux, des martres, des chevreuils, des sangliers, des cerfs, des lapins et des écureuils, et jusqu'au milieu du XXe siècle on pouvait croiser également des ours et des lynx.¹⁰

Aujourd'hui, la population de Svrljig est composée plutôt de personnes âgées, qui possèdent des mœurs préservées et une richesse culturelle exprimée dans le folklore, à travers les chants et les danses et la pratique de deux dialectes. En conséquence, le territoire de Svrljig est partagé en deux zones culturelles, occidentale et orientale.¹¹

Selon la division administrative contemporaine, la région de Svrljig appartient à la ville de Niš, cependant, du point de vue territorial, économique et culturel elle est très proche de la région de Timočka krajina. Le chef-lieu de la municipalité est Svrljig, centre géographique et administratif de l'ensemble du territoire qui comprend encore 38 autres villages sur une superficie de 528 km². Selon les caractéristiques mentionnées, la vallée, accueillante, a permis depuis toujours le peuplement et la vie sédentaire, offrant des communications aisées avec les vallées de la Nišava et de la Morava, d'un côté, et avec le Danube et son arrière-pays, de l'autre.

Сврљишка котлина данас је јако сиромашна водама, што није био случај до пре само пола века, када ју је одликовало обиље подземних, изворских и површинских вода. У годинама са мало снега пресахне већина бунара и мањих извора, а према Јовану Петровићу више од 50% нормалних извора је пресушило у последњих 50 година.⁷

Област Сврљига до скоро је задржала свој изворни изглед у погледу природне вегетације. До Првог светског рата област је била под столетним густим шумама цера, храста, граба, китњака и букве, а нешто ређе су се јављале леске, глог, руј и јоргован.⁸ Од посебног значаја је и податак да се у области Сврљига налази на преко стотину врста лековитог биља.⁹ Од дивљих животиња заступљени су вукови, лисице, јазавци, куне, срне, дивље свиње, јелени, зечеви и веверице, а до средине XX века сретали су се медведи и рисови.¹⁰

Данашње становништво Сврљига је махом стариначко са изузетним богатством народне културе, фолклора, народних песама и игара, те богатством у сачуваним обичајима, али и у постојању два говора: *сврљишко-зайлањског* и *шимочко-лужничког*. Стога је простор Сврљига подељен на две културне зоне: *зайадну* и *источну*.¹¹

По савременој административној територијалној подели Сврљишка област припада региону Ниша, мада је територијално, економски и културно блиско повезана и са Тимочком крајином. Градско насеље општине је Сврљиг, који је географ-

Сл. 5 - Пећински накит, Преконошка пећина.

Fig. 5 – Grotte de Prekonoška, les ornements dans la cave.

L'HISTOIRE DES RECHERCHES

L'intérêt pour les antiquités de la région de Svrljig s'est développé au début de la deuxième moitié du XIXe siècle quand la principale attraction était fournie par les ruines de Svrljig-grad. Un peu plus tard, on porte attention aux restes de l'agglomération romaine du village de Niševac, puis, à la fin du même siècle, naît l'intérêt pour la grotte de Prekonoška, l'éventuel habitat de «l'homme des cavernes».

La première description plus détaillée de la région de Svrljig est donnée par Stevan Mačaj (fig. 6), médecin du district de Knjaževac et membre de l'association royale hongroise de Budapest, puis membre adjoint de l'Association serbe des gens savants. Dans un long texte, mais avec peu de nouveautés scientifiques, intitulé *Matériel pour la monographie du district de Knjaževac*, Mačaj mentionne, entre autre, que : «De toutes les ruines qui se trouvent dans le district de Knjaževac, la mieux préservée est celle de Svrljig-grad.»¹² Il est intéressant de noter que Mačaj a visité la grotte de Prekonoška qu'il a soigneusement et précisément décrite, en mentionnant les restes des «animaux de la période glaciaire»,¹³ dont les os gisaient à même le sol, mais il n'a jamais fait mention des traces d'activités humaines dans les habitats rupestres. Les éminents académiciens Josif Pančić et Jovan Žujović, avec leurs étudiants, sont les premiers qui visitent la grotte de Prekonoška en 1867, mais sans faire de recherches.¹⁴

Сл. 6 - Стеван Мачај
Fig. - 6 Stevan Mačaj

En 1863, cette région a été visitée par le colonel Jovan Dragašević (fig. 7), l'un des premiers officiers serbes qui s'intéressait au travail scientifique, et surtout à la géographie militaire. A la Haute école il enseignait la géographie comparative et l'ethnographie et il était membre régulier de l'Association serbe des gens savants. Dragašević était l'un des premiers scientifiques qui a reconnu *Timacum Maius* dans les restes de l'agglomération romaine et le premier qui a suggéré des corrections dans la Table de Peutinger pour que la distance puisse correspondre à celle entre Niš et Niševac.¹⁵

ски и административни центар шире области са још 38 села на површини од 528 km². Сходно наведеним одликама Котлина је одувек била погодна како за насељавање и трајни живот, са могућношћу комуникација са Понишављем и Поморављем, са једне стране и са Дунавом и његовом залеђем, са друге стране.

ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА

Занимање за старине сврљишког краја започело је почетком друге половине XIX века. На самоме почетку, у жижи интересовања биле су развалине Сврљиг-града и, нешто доцније, остаци римског насеља у селу Нишевац, док се под крај истог столећа појављује и занимање за Преконошку пећину као потенцијално станиште „пећинског човека“.

Први опширнији опис старина сврљишког краја дао је Стеван Мачај (сл. 6), лекар Округа књажевачког и члан Мађарског краљевског друштва у Пешти, те дописни члан Српског ученог друштва. У обимном, али научно сумарном тексту *Грађа за топографију округа књажевачког*, Мачај, поред осталог, наводи и да: „Од свију развалина, које се у књажевачком округу налазе, најбоље је сачуван сврљички град“.¹² Занимљиво је и то да је Мачај обишао Преконошку пећину и верно и прецизно је описао, поменувши остатке „препотопних животиња“,¹³ на чије је кости наилазио по поду пећине, али није поменуо било какве остатке људске активности у пећинским стаништима. Вредан је помена и податак да су Преконошку пећину походили и угледни академици Јосиф Панчић и Јован Жујовић, први са својим ђацима још 1867. године, али нису вршили било каква истраживања.¹⁴

Године 1863. ове крајеве обилази и пуковник Јован Драгашевић (сл. 7), један од првих српских официра који се бавио научним радом, поглавито војном географијом. На Великој школи предавао је упоредну географију и етнографију и био редовни члан Српског ученог друштва. Драгашевић је био један од првих научника

Сл. 7 - Јован Драгашевић
Fig. 7 - Jovan Dragašević

Сл. 8 - Феликс Каниц
Fig. 8 - Felix Kanitz

Presque en même temps, le fameux explorateur des antiquités des Balkans, l'infatigable Felix Kanitz (fig. 8) se rendait dans la région. Dans la région de Svrljig, il s'intéresse à Svrljig-grad, à l'agglomération antique de Niševac, au monastère des Saints-Archanges, ainsi qu'à la grotte de Prekonoška. Bien qu'il mentionne quelques trouvailles des environs de la forteresse qu'on peut lier chronologiquement à l'Antiquité, Kanitz mentionne qu'il n'a pas pu trouver les murs de l'agglomération antique. Il affirme que Svrljig-grad a été probablement bâti sur les fondations d'un castellum romain, mais que les vestiges actuels appartiennent à la période de la domination turque et que certains murs ont, en partie, des fondations médiévales.¹⁶ Avec la description des murs et des tours, Kanitz donne un dessin sommaire de la forteresse, dominant à l'arrière-plan le défilée de Timok (fig. 9).¹⁷ De l'autre côté, Kanitz a consacré beaucoup plus d'attention à l'agglomération de Niševac qu'il considère comme étant le reste de la station romaine *Timacum Maius*,¹⁸ sur l'itinéraire, la voie majeure entre Niš et Arčar (*Naissus-Ratiaria*). Kanitz a laissé beaucoup d'information sur le monastère Saints-Archanges, tout comme sur la légende qui entoure l'origine du sanctuaire.¹⁹ Lors de son séjour dans cette région, ce chercheur a visité la grotte de Prekonoška, mais il en donne peu d'information.²⁰

Milan Đ. Milićević (fig. 10), membre régulier de l'Association serbe des gens savants, membre de l'Académie des sciences de Saint-Pétersbourg, de l'Académie yougoslave des sciences et des arts de Zagreb, membre de l'Académie Royale Serbe de Belgrade, président de l'Association serbe des archéologues et l'un des fondateurs de l'Association littéraire serbe, a séjourné dans ces régions au cours de l'année 1866. Important biographe serbe, chroniqueur, ethnologue, historien, écrivain et homme politique, Milićević a montré peu d'intérêt pour l'archéologie. Pourtant, sa contribution à l'étude de l'histoire de Svrljig consiste dans le fait qu'il a « découvert » les extraits de l'*Evangile de Svrljig* de 1279, l'un des manuscrits les plus importants de la littérature serbe de ce temps (fig. 11). Dans sa lettre de 1866 sur les circonstances de la découverte, il écrit : «A ces restes de notre ancienneté, je suis ravi de pouvoir ajouter encore un document

који је у остацима римског насеља у Нишевцу препознао *Timacum Maius* и први је предложио корекцију милијације у Појтингеровој табли како би се уклопила у раздаљину између Ниша и Нишевца.¹⁵

Отприлике у исто време када Мачај и Драгашевић, ове крајеве походи и чувени истраживач балканских старина, неуморни Феликс Каниц (сл. 8). Предмет његовог интересовања у Сврљишком крају били су Сврљиг-град, античко насеље у Нишевцу, манастир Св. Арханђела, као и Преконошка пећина.

Иако помиње неколико налаза из околине тврђаве који се хронолошки могу везати за период антике, Каниц наводи да није успео да нађе зидове античког насеља. Он каже да је Сврљиг-град вероватно настао на основама неког римског кастела, али да данашњи остаци припадају периоду турске доминације на овим просторима, остављајући могућност да поједини зидови делимично имају средњовековне основе.¹⁶ Уз опис зидова и кула, Каниц даје и један сумарни цртеж тврђаве у даљини (сл. 9), гледано из клисуре Тимока.¹⁷ Са друге стране, много више пажње Каниц посвећује насељу у Нишевцу за које верује да представља остатке римске станице *Timacum Maius*,¹⁸ на итинерарском, магистралном путу од Ниша до Арчара (*Naissus–Ratiaria*). О манастиру Св. Арханђела

Сл. 9 - Каницов цртеж клисуре Тимока и тврђаве Сврљиг-град.
Fig. 9 – Dessin de Kanitz de la gorge de Timok et de la forteresse de Svrlijig-grad.

Сл. 10 - Милан Ђ. Милићевић
Fig. 10 - Milan Đ. Milićević

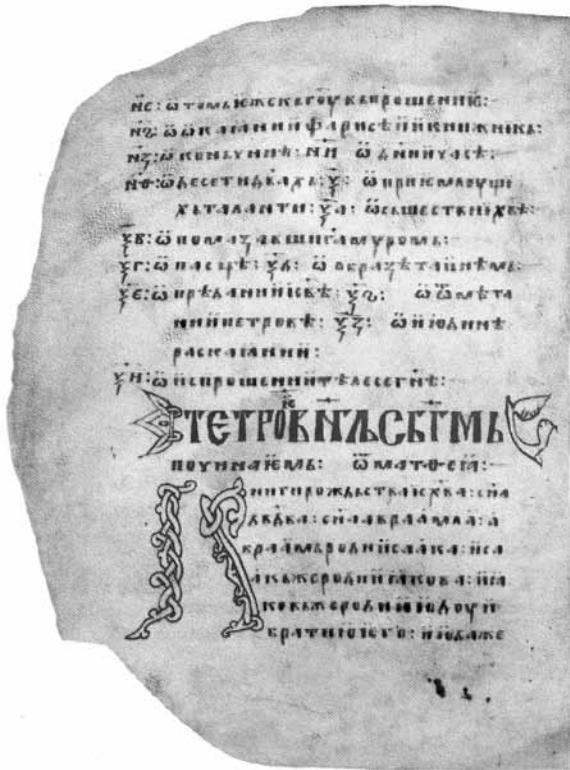
écrit au XIIIe siècle, qui a été fait à Svrljig même, et qui a été découvert pas loin de là. A l'est, éloignée d'environ deux heures et demie de la ville, dans le village de Izvor, une

vieille église a été démolie pour en construire une nouvelle. Lorsqu'on sortait les affaires de la vieille église, on a découvert dans le bureau de l'évêque quelques pages du vieil Evangile écrit sur du cuir. Monsieur Naumović, le chef du district, eut la prudence d'ordonner de garder ces papiers jusqu'au passage des personnes qui connaissaient ces anciennetés et qui les lisaient. Le prêtre, monsieur Filip l'a fait ainsi, et quand j'y suis arrivé, il y a quelques jours, il m'a donné toutes ces feuilles.»²³ Milićević a remis l'*Evangile de Svrljig* à l'Association des gens savants, qui aujourd'hui est conservé dans les Archives de SASA.

A son tour, le fameux historien tchèque, Contantin Jireček, traitait le problème de l'emplacement de *Timacum Maius*. Dans son mémoire d'habilitation, *Route militaire de Belgrade à Constantinople et les gorges balkaniques*, il a écrit que *Timacum Maius* se trouvait près de la ville de Knjaževac, tandis que *Timacum Minus* était «à proximité de la ville médiévale de Svrljig.»²⁴ Bien qu'il ait voyagé dans toute la Serbie, on pourrait croire que Jireček avait repris cette information de l'un des chercheurs qui l'ont précédé et qu'il avait, d'une certaine manière, peut-être complètement

par hasard, inversé la position des deux *Timacum*.

Jovan Mišković (fig. 12), chef d'état-major, ministre de la Défense, membre de l'Association serbe des gens savants, membre régulier et le septième président de l'Aca-

Сл. 11 - Сврљишко јеванђеље, XIII век.

Fig. 11 – Evangile de Svrljig, XIIIe siècle.

оставио је Каниц доста података, као и легенду о настанку саме светиње.¹⁹ Истраживач је приликом боравка у овим крајевима посетио и Преконошку пећину, мада о њој даје мало података.²⁰

Милан Ђ. Милићевић (сл. 10), редовни члан Српског ученог друштва, члан Академије наука у Петрограду, Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу, члан Српске краљевске академије у Београду, председник Српског археолошког друштва и један од оснивача Српске књижевне задруге, у овим крајевима боравио је током 1866. године. Као значајни српски биограф, хроничар, етнолог, историчар, књижевник и политичар, Милићевић није поклањао посебно интересовање за археологију. Ипак, његов посебни допринос проучавању историје Сврљига јесте тај, што је „открио“ *Сврљишке одломке јеванђеља* из 1279. године, један од значајнијих рукописа српске писмености тога времена (сл. 11). Милићевић, у своме писму из 1866. године о условима налаза вели следеће: „К тим остатцима наше старине мило ми је што могу да додам још један писмени споменик из XIII века, који поста баш у самом граду Сврљигу а и нађен је недалеко од њега. Источно од града на једно 2½ сахата у селу Извору разваљена је стара црквица да се гради нова. Кад су ствари из старе цркве изношене, онда је у владичину столу нађено неколико листа од старог еванђељија писаног на кожи. Г. Наумовић, окружни начелник, имао је смотреност наложити, да се ти листови причувају докле не би прошао ко од људи, који те старине познају и читају. Свештеник г. Филип учини тако и кад ја пре неколико дана дођох тамо он ми предаде то лишће.“²¹ Сврљишко јеванђеље Милићевић је предао Српском ученом друштву на старање, а данас се налази у Архиву САНУ.

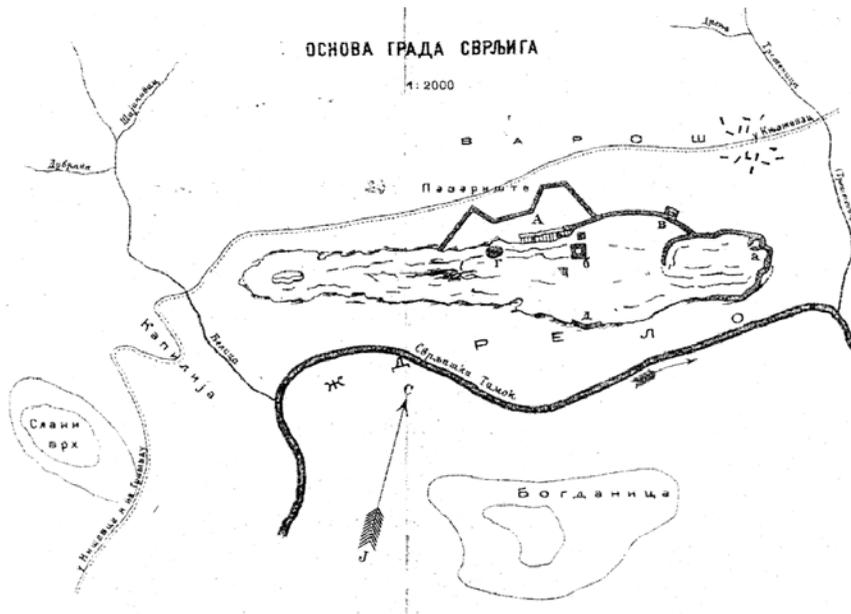

Сл. 12 - Јован Мишковић
Fig. 12 - Jovan Mišković

Вредно помена је и то, да се позицијом *Titasim Maius*-а позабавио и чувени чешки историчар Константин Јиречек, који у своме хабилитационом делу *Војна цесџа од Београда за Цариград и балкански кланци* наводи да се *Titasim Maius* налазио код Књажевца, а *Titasim Minus* „у близини средњовековног града Сврљига“.²² Иако је прокрстарио Србијом, чини се да је Јиречек овај податак преузео од неког прет-

démie Royale Serbe et «probablement l'officier le plus cultivé de son temps», comme l'a noté Jovan Cvijić, a repris de Jireček cette information erronée. D'après tous ce qui a été mentionné, Jovan Mišković était le pionnier dans la recherche des villes médiévales en Serbie.²⁵ Entre les années 1872 et 1906, il a publié les plans de neuf villes médiévales en Serbie, y compris celle de Svrlijig-grad (fig. 13), ce qui nous importe en premier lieu. Mišković a visité Svrlijig en 1877 et en a laissée des données écrites dans deux endroits.

D'abord, il a écrit sur Svrlijig-grad dans son étude générale *Le département de Knjaževac*,²⁶ puis, plus en détail, dans son article dans la revue *Starinar* en 1894. Dans cet article, Mišković a donnée un dessin panoramique de la forteresse (fig. 14), ainsi que son plan de situation. Ainsi, il s'agit des premiers dessins de la ville même et de ses fondations, montrant des bâtiments visibles alors : murs, tours et escaliers d'accès. La tour ronde, à l'est de la ville, avait alors de 10 m de haut, tandis que la tour carrée, qui défendait l'entrée principale, avait une hauteur de 12 m. Mišković mentionne également un sentier étroit au sud de la forteresse, qui servait, d'après lui, à descendre jusqu'au Timok pour chercher de l'eau dans le cas d'un long siège. Il mentionne, par ailleurs, «le moulin pour moudre le grain.» Les observations de Mišković sont très importantes, vue le mauvais état dans lequel se trouvent les vestiges de Svrlijig-grad.

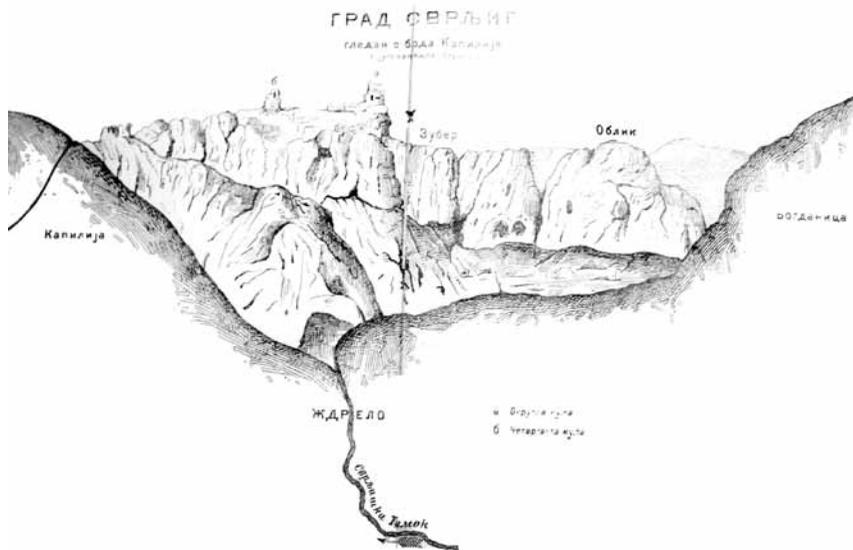

Сл. 13 - Основа Сврљиг-града према Ј. Мишковићу.
Fig. 13 – Base of the fortress of Svrlijig-grad d'après J. Mišković.

La tour ronde, à l'est de la ville, avait alors de 10 m de haut, tandis que la tour carrée, qui défendait l'entrée principale, avait une hauteur de 12 m. Mišković mentionne également un sentier étroit au sud de la forteresse, qui servait, d'après lui, à descendre jusqu'au Timok pour chercher de l'eau dans le cas d'un long siège. Il mentionne, par ailleurs, «le moulin pour moudre le grain.» Les observations de Mišković sont très importantes, vue le mauvais état dans lequel se trouvent les vestiges de Svrlijig-grad.

ходног истраживача и да је, на неки начин, можда и посве случајно обрнуо позиције два *Timacum*-а.

Овај погрешни Јиречеков податак преузео је и генерал Јован Мишковић (сл. 12), начелник Главног ђенералштаба, министар војни, члан Српског ученог друштва, редовни члан и седми председник Српске краљевске академије и „вероватно најобразованији официр свога времена“, како вели Јован Цвијић. Поред свега поменутог, Јован Мишковић био је и пионир изучавања средњовековних градова у Србији.²³ Између 1872. и 1906. године, Мишковић је објавио планиграфије девет средњовековних градова у Србији, између осталих и Сврљиг-града (сл. 13), што је посебног интереса за ово дело. Мишковић је посетио Сврљиг 1877. године и о њему оставио писане податке на два места. Прво је о Сврљиг-граду писао у оквиру своје опште студије *Књажевачки округ*,²⁴ а по-

Сл. 14 - Панорамски цртеж Сврљиг-града према Ј. Мишковићу.
Fig. 14 – Dessin panoramique de Svrlijig-grad d'après J. Mišković.

том нешто опширније у чланку у часопису *Старинар* из 1894. године.²⁵ У чланку у *Старинару*, Мишковић даје и један панорамски цртеж утврђења (сл. 14), као и његов ситуациони план. То су уједно и први цртежи изгледа и основе самога града на којима су приказани тада видљиви објекти: бедеми, куле и приступне степенице. Округла кула, на источној страни града тада је била висока 10 m, док је четвртаста, која је бранила главни улаз имала 12 m висине. Мишковић помиње и уску стазу на

Mihajlo Valtrović, le premier professeur d'archéologie à l'Ecole Supérieure, directeur du Musée National et fondateur de l'archéologie serbe, ne s'occupait guère de cette région. Néanmoins, dans la revue *Starinar* de 1894 il a fourni un court texte avec le dessin d'un christogramme (fig. 15) gravé sur un anneau en or qui, écrit-il, a été découvert à Svrljig,²⁸ mais malheureusement sans donner de détails.

Сл. 15 - Прстен са христограмом
Fig. 15 – Anneau avec le christogramme.

Le professeur de l'Université de Belgrade, Nikola Vulić (fig. 16), a étudié au début du XXe siècle la forteresse antique de Ravna, près de Knjaževac,²⁹ et, à cette occasion, il a probablement visité cette région, bien que nous n'en ayons pas de trace écrite. Pourtant, Vulić a publié en 1933 l'autel de calcaire consacré à Jupiter, découvert à Niševac en 1931.³⁰ En 1934, dans les environs de Plužina, on a également découvert une borne milliaire de calcaire dédiée à l'empereur Trébonien Galle (251-253) qui se trouvait sur la voie romaine de *Naissus-Ratiaria* elle-même, et que Vulić a publié après la Seconde Guerre mondiale.³¹

Сл. 16 - Никола Вулић
Fig. 16 - Nikola Vulić

L'archéologue Adam Oršić Slavetić (fig. 17), le premier conservateur - archéologue du Musée d'Histoire et d'Ethnographie de Niš, chercheur dévoué à l'histoire de Niš et de ses environs, n'a pas fait des recherches significatives dans la région de Svrljig. Dans un petit aperçu, paru dans la revue *Starinar* du millésime 1935-1936, A. Oršić Slavetić donne une brève description des églises de Banjica et publie deux esquisses, l'une, de l'église St Stephane, et l'autre de l'église Supérieure (fig. 18). Il note par ailleurs que, dans la première, on a découvert un sarcophage en plomb dans un tombeau de briques, tandis que l'église Supérieure abrite des fresques dans le narthex qui ne sont visibles que jusqu'à mi-corps.

Après la Seconde Guerre mondiale, l'Institut archéologique de SASA a prospecté sur une partie du territoire de l'est de la Serbie en concentrant ses efforts sur le site de Svrljig-grad et ses alentours à la période de l'Antiquité tardive et du Moyen Âge.³² Đurđe Bošković (fig. 19) nous a fourni quelques

јужној страни тврђаве, која је, по његовом веровању, служила за силажење на Тимок по воду у случају дуготрајне опсаде.²⁶ Занимљив је и помен „ветрењаче за млевење жита“.²⁷ Мишковићева запажања су изузетно значајна, с обзиром на лош данашњи степен очуваности Сврљиг-града.

Михајло Валтровић, први професор археологије на Великој школи, управник Народног музеја и утемељивач српске археологије није се ближе бавио овом регијом. Једино је у *Старинару* за 1894. годину донео краћи текст о златном прстену са христогорамом (сл. 15) за који каже да је откривен у Сврљигу,²⁸ нажалост без неких прецизнијих података.

Професор Београдског универзитета Никола Вулић (сл. 16) истраживао је почетком XX века античко утврђење у Равни код Књажевца²⁹ и том приликом, вероватно, посетио и ове крајеве мада о томе немамо писаних података. Међутим, Вулић је 1933. године објавио жртвеник од кречњака са посветом Јупитеру, откривен 1931. године у Нишевцу.³⁰ Године 1934. у околини села Плужина откривен је и антички миљоказ од кречњака посвећен цару Требонијану Галу (251-253) који се налазио на самој траси римске цесте *Naissus–Ratiaria*, а који је Вулић објавио након Другог светског рата.³¹

Археолог Адам Оршић Славетић (сл. 17), први кустос-археолог Историјско-етнографског музеја града Ниша и предани радник на историји Ниша и околине, у Сврљишкој области није имао значајнија истраживања. У једном краћем прилогу у *Старинару* за 1935-36. годину, А. Оршић Славетић даје краћи опис црквина у Бањици и доноси две скице Горње црквине и Црквине Св. Стефана (сл. 18). Исто тако, истраживач помиње и податак да је у зиданој гробници у Црквини Св. Стефана откривен оловни саркофаг, док се у Горњој црквини помињу фреске у нартексу које су видљиве само до појаса.

Након Другог светског рата, Археолошки институт САН извршио је рекогносцирање дела територије источне Србије, а овога пута предмет интересовања у Сврљишкој области био је једино Сврљиг-град и његова непосредна околина у пери-

Сл. 17 - Адам Оршић Славетић
Fig. 17 - Adam Oršić Slavetić

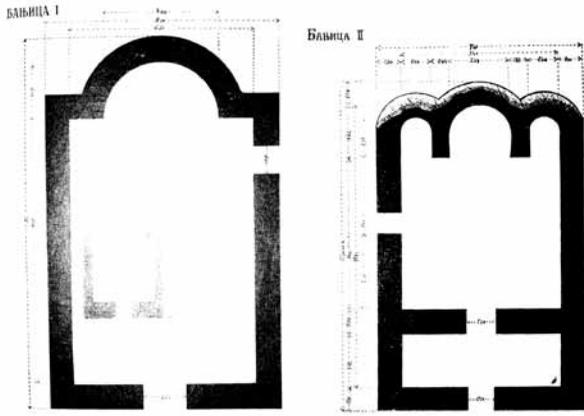
esquisses, ainsi que le croquis de la forteresse (fig. 20) et sa description. De surcroît, Bošković a vu une autre tour que les chercheurs précédents n'avaient pas remarqué, ainsi qu'une citerne taillée dans le rocher naturel. La contribution majeure de ce travail était la documentation technique des trois églises sur le territoire de Banjica, dont au moins une datée de la période paléo-byzantine. Malheureusement, après 60 ans, les

vestiges ont subi des dégâts considérables, principalement à cause des chercheurs de trésors locaux.³³

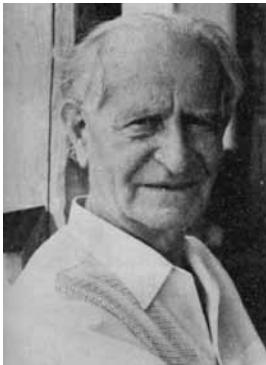
Bien qu'il ait été géographe de formation, le Dr Mihajlo Kostić de l'Institut géographique «Jovan Cvijić», a laissé deux aperçus importants sur l'histoire et l'archéologie de la région de Svrlijig.³⁴ Dans son premier article intitulé *La ville de Svrlijig*, Kostić n'apporte aucune information nouvelle. Mais, dans l'article *Svrlijška (Niševačka) Banjica*, Kostić mentionne qu'à Niševac en 1956 «on a fouillé les restes des thermes romains»,³⁵ information qu'on ne trouve ni chez les chercheurs précédents ni chez ceux qui viendront

plus tard. L'emplacement exact de ces thermes (bains romains), a été précisé en 2009.³⁶ En outre, l'auteur a analysé le potentiel historique de Niševačka Banjica et il a donné beaucoup d'informations historiques qui témoignent de l'importance de ce village dans les époques précédentes ;³⁷ il a exposé l'hypothèse sur la déminéralisation de la source de Banjica comme la raison principale de la baisse de l'importance de la station thermale de Svrlijig et du village avoisinant durant la deuxième moitié du XVIIe et au début du XVIIIe siècle.

Archéologue et directeur de l'Institut archéologique, Petar Petrović (fig. 21) a commencé en 1997 les préparatifs pour les plus vastes fouilles ar-

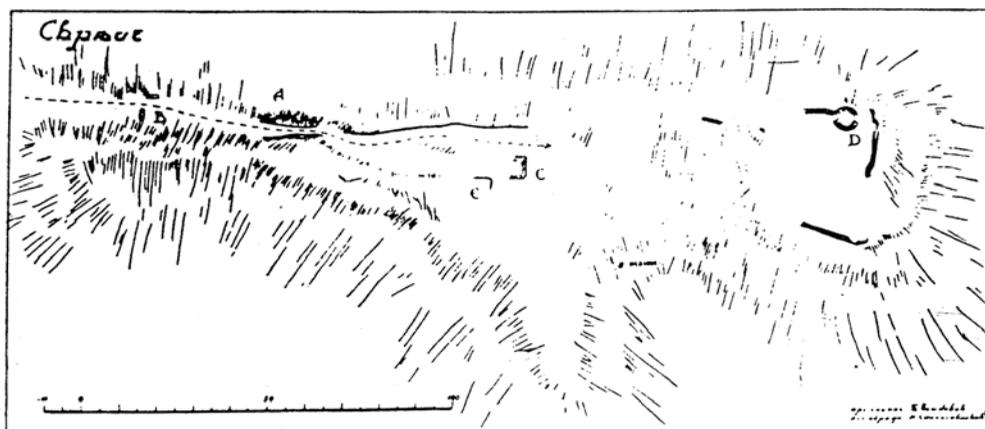

Сл. 18 - Црквине у Бањници према А. Оршић Славетићу.
Fig. 18 – Restes des églises à Banjica par A. Oršić Slavetić.

Сл. 19 - Ђурђе Бошковић
Fig. 19 - Đurđe Bošković

оду позне антике и средњег века.³² Рад Ђурђа Бошковића (сл. 19) доноси неколико скица и основу утврђења (сл. 20), а дат је и опис утврђења. Поред описа тврђаве, Бошковић је регистровао још једну кулу коју претходни истраживачи нису регистровали, као и цистерну усечену у природну стену. Велики допринос овога рада било је техничко документовање три цркве на потесу Бањица, од којих барем једна датира из рановизантијског периода. Нажалост, након 60 година светиње су претрпеле значајна оштећења, првенствено од стране локалних трагача за благом.³³

Сл. 20 - Основа Сврљиг-града према Ђ. Бошковићу.

Fig. 20 – Base de la forteresse de Svrlijig-grad d'après Đ. Bošković.

Иако географ по струци, др Михајло Костић из Географског института „Јован Цвијић“ оставио је два значајна прилога о историји и археологији Сврљишког краја.³⁴ У своме првом чланку под називом *Град Сврљиш*, Костић не доноси неке нове податке. Са друге стране, у прилогу *Сврљишка (Нишевачка) Бањица*, Костић даје податак да су 1956. године у Нишевцу „откопани остаци римских терми“,³⁵ што не налазимо ни код претходних, ни код потоњих истраживача овога краја. Тачно место ових терми (римског купатила), установљено је 2009. године.³⁶ Исто тако, аутор је анализирао историјски потенцијал Нишевачке Бањице и дао

Сл. 21 - Петар Петровић
Fig. 21 - Petar Petrović

chéologiques de la localité antique de Niševac et Svrljig-grad.³⁸ En fait, dans quelques uns de ces articles, P. Petrović réfléchissait sur l'emplacement de *Timacum Maius* et il se demandait s'il ne se trouvait pas sur le territoire de la ville moderne de Svrljig.³⁹ Etant donné qu'il avait déjà activement recherché les stations qui précèdent et qui suivent, la ville de Niš antique (*Naissus*) et la forteresse de Ravna (*Timacum Minus*), il a continué ses recherches dans la région de Svrljig. La mort subite a malheureusement empêché ce chercheur dévoué à réaliser ses idées scientifiques, et les réponses à ces questions ont été différées pour au moins une décennie.

*

Dans les deux dernières décennies du XIXe siècle, la grotte de Prekonoška est devenue l'un des endroits où les savants de ce temps cherchaient les restes de « l'homme des cavernes. » Felix Hoffman, l'un des pionniers de l'industrialisation et de l'exploitation minière dans la Principauté de Serbie, en plus de sa profession principale, s'intéressait particulièrement à l'archéologie de la Serbie orientale. Un tel chercheur de terrain, expérimenté, cherchait non seulement des restes de l'activité

Сл. 22 - Јован Цвијић
Fig. 22 - Jovan Cvijić

minière, mais il organisait également les premières fouilles, incompétentes à vrai dire, des habitats rupestres, d'abord dans la grotte de Lazar près de Zlot, et peu de temps après dans la grotte de Prekonoška. En mars 1881, Hoffman a découvert des os d'animaux dans la grotte de Prekonoška et «des tas de vaisselles d'argile», mais, malheureusement, il n'a pas laissé des données plus archéologiques.⁴⁰ Dix ans plus tard, la grotte a été soigneusement explorée du point de vue géologique, paléontologique et archéologique, grâce aux travaux qui ont duré une semaine, réalisés par dr Đoka Jovanović et par le Dr Jovan Cvijić (fig. 22). Les résultats de leurs recherches ont été publiés dans deux articles importants dans les Annales annuelles de la péninsule balkanique.⁴¹ Ainsi, la grotte de Prekonoška est devenu le premier endroit dans la

Principauté de Serbie où on avait mené des recherches officielles dans le but de trouver les preuves sur la demeure de l'homme préhistorique. Dans un «fossé», comme l'appelle

прегршт историјских података који сведоче о значају овог места у претходним периодима,³⁷ те изнео претпоставку о деминерализацији бањског извора као главног разлога опадања значаја Сврљиг-бање и припадајуће вароши током друге половине XVII и почетком XVIII века.

Археолог и директор Археолошког института Петар Петровић (сл. 21), започео је 1997. године припреме за обимнија археолошка истраживања античког локалитета у Нишевцу и Сврљиг-града.³⁸ Наиме, у неколико својих радова П. Петровић је разматрао убикацију *Timasum Maius*-а и оставио могућност да се он налази на простору данашњег Сврљига.³⁹ С обзиром на то да је већ активно истраживао претходну и следећу станицу, антички Ниш (Naissus) и утврђење код села Равна (*Timasum Minus*), нит науке наметала је и истраживање Сврљига. Прерана смрт, нажалост, спречила је овог преданог истраживача да оствари своје научне замисли, па су одговори на ова питања остали одложени за барем једну деценију.

*

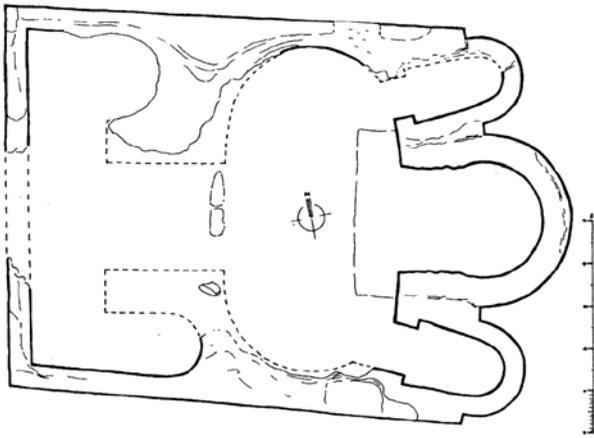
У последње две деценије XIX века, Преконошка пећина постаје једно од првих места на коме су учени људи тога времена тражили остатке „пећинскога човека“. Феликс Хофман, један од пионира индустријализације и рударства у Кнежевини Србији, поред свог примарног занимања посебно се интересовао и за археологију источне Србије. Такав прекаљени теренски истраживач, не само да је трагао за остацима старог рударења, већ је и организовао прва, додуше нестручна ископавања пећинских станишта, прво у Лазаревој пећини код Злота, а недуго затим и у Преконошкој пећини. Током марта 1881. године, Хофман је у Преконошкој пећини открио кости пећинских животиња и „рбине од земљаног посуђа“, али више археолошких података, нажалост, није оставио.⁴⁰ Десет година доцније, пећина је детаљно геолошки, палеонтолошки и донекле археолошки обрађена, с обзиром на то да су једнонедељна истраживања извршили др Ђока Јовановић и др Јован Цвијић (сл. 22) и своје резултате објавили у два обимна рада у *Геолошким анализа Балканскога полуострва*.⁴¹ Тако је Преконошка пећина постала

Сл. 23 - Бранко Гавела
Fig. 23 - Branko Gavella

Cvijić, à la profondeur d'environ 60 cm, on a trouvé l'unique découverte qui pouvait être mise en rapport avec la période paléontologique – une petite lame de quartz.⁴² Puisqu'il y avait beaucoup plus de matériel paléontologique que archéologique, Đ. Jovanović a conclu que durant la préhistoire la grotte était plutôt abritée par les ours de cavernes.⁴³ En plus de la grotte de Prekonoška, certaines recherches ont également été effectuées dans la grotte de Popšička, mais les découvertes, selon Đ. Jovanović sont de «date récente».⁴⁴ Pour les nouveaux travaux archéologiques dans la grotte de

Prekonoška, il a fallu attendre près d'un siècle, jusqu'aux années 1984 et 1985., lorsque B. Gavela (fig. 23) et Z. Kaludjerović ont mené, en deux brèves campagnes, de nouvelles fouilles. Mais, à cette occasion, ils ne sont pas parvenus à des résultats significatifs et aux réponses à la question sur la vie de la communauté paléolithique sur ce territoire.⁴⁵ La raison principale était que les sédiments de la grotte ont été perturbés à plusieurs reprises par les chercheurs précédents, mais aussi par des « chercheurs de trésors ». Pourtant, pendant ces fouilles, dans la terre rejetée et perturbée, on a recueilli des dizaines de fragments de céramique.⁴⁶ D. Mihailović a dirigé une courte campagne de recherche en 2009.⁴⁷

Сл. 24 - Основа цркве Св. Петке у селу Рибаре, XIV-XV век.
Fig. 24 – Base de l'église de Sainte Petka (Parascève), dans le village Ribare, XIVE–XVe siècle.

Lors des trois campagnes réalisées en 1974, 1982 et 1984, les experts de l'Institut pour la préservation du patrimoine culturel de Niš ont fait la reconnaissance du terrain dans le but de documenter les biens mobiliers et immobiliers culturels dans le comté de Svrljig. Malheureusement, à cette occasion, on n'a rien fait sur le plan archéologique, et on n'a enregistré que quatre sites archéologiques et trois villes fortifiées.⁴⁸ Pendant la dernière décennie du XXe siècle, ont été menés deux campagnes de fouilles archéologiques afin de protéger l'église médiévale du village

прво место у Краљевини Србији на коме су вршена званична истраживања ради откривања сведочанства о боравку палеолитског човека. У једном „јендеку“, како га назива Цвијић, на дубини од око 60 cm, откривен је једини налаз који се могао узети за палеолитски период – мало кварцно сечиво.⁴² Палеонтолошког материјала било је знатно више него археолошког, тако да је Ђ. Јовановић утврдио да су пећину током праисторије највише насељавали пећински медведи.⁴³ Поред Преконошке, извесна истраживања извршена су и у Попшичкој пећини, али су покретни налази, по речима Ђ. Јовановића, били „скорашњи“.⁴⁴ На нове археолошке радове у Преконошкој пећини требало је чекати скоро цео век, све до 1984. и 1985. године, када су Б. Гавела (сл. 23) и З. Калуђеровић у две кратке кампање извршили нова ископавања, али том приликом нису дошли до значајних резултата и одговора на питање живота палеолитских заједница на овоме простору.⁴⁵ Главни разлог био је тај, што су пећински седименти прекопавани небројено много пута, како од стране претходних истраживача, тако и од локалних „трагача за благом“. Тадашњим ископавањима, ипак, у одбаченој и поремећеној земљи прикупљено је и на десетине керамичких уломака.⁴⁶ Краткотрајна истраживачка кампања извршена је и током 2009. године под руководством Д. Михаиловића.⁴⁷

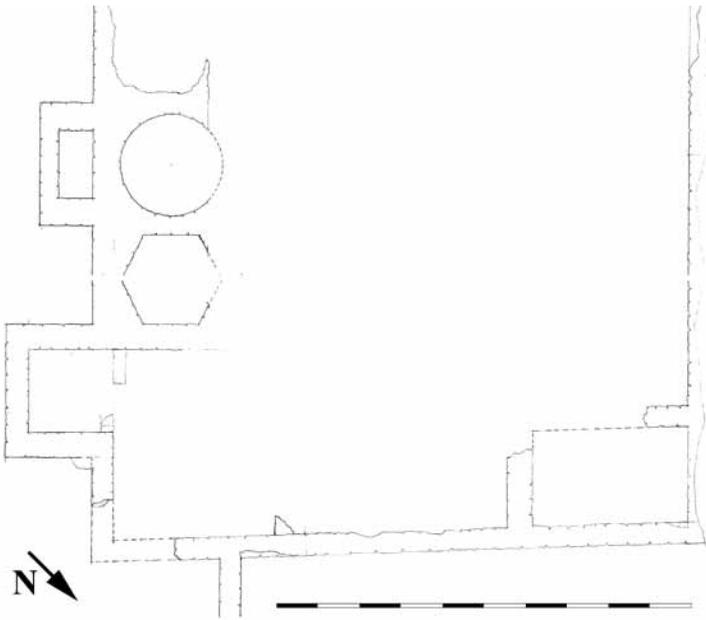
У три истраживачке кампање 1974, 1982. и 1984. године, стручњаци Завода за заштиту споменика културе Ниш извршили су теренско рекогносцирање у циљу документовања покретних и непокретних културних добара на подручју општине Сврљиг. Нажалост, том приликом изостао је озбиљнији рад на откривању археолошких налазишта, а регистрована су само четири археолошка локалитета и три утврђена града.⁴⁸ У последњој деценији XX века извршене су две истраживачке кампање археолошких ископавања заштитног карактера, прва на средњовековној цркви у селу Рибаре (сл. 24),⁴⁹ а друга на античком комплексу Румењак у селу Преконога (сл. 25).⁵⁰

После деценијских иницијатива и дугогодишњих правно-бирокуратских одлагања, 2001. године формирана је Завичајна музејска збирка Сврљиг у склопу Културног центра Сврљиг,⁵¹ која је уз стручну помоћ и сарадњу стручњака из Народног музеја у Нишу и Завода за заштиту споменика културе у Нишу започела са

de Ribare (fig. 24)⁴⁹ et le complexe antique Rumenjak, dans le village Prekonoga (fig. 25).⁵⁰

Après des décennies d'initiatives et des retards juridiques et bureaucratiques, en 2001, a été créé le Musée local de Svrljig dans le cadre du Centre culturel de Svrljig.⁵¹ Avec l'aide et l'expertise du Musée national de Niš et de l'Institut pour la protection des

monuments culturels de Niš, a commencé la récolte de données ethnographiques, historiques et archéologiques et des matériaux en provenance du territoire de la municipalité. Après sa création, la population locale a réuni un nombre important de matériel et de documents historiques, ainsi que des informations concernant les sites archéologiques du territoire. Les résultats de recherches plus anciennes ou récentes dont celles menées au cours des années 2006-2007, lorsqu'a été effectuée les prospections détaillées concernant les localités Signal, dans le village Palilula, et Kalnica, dans le village Niševac, représentent un fond considérables de matériels et de documents historiques.

Сл. 25 - Основа дела луксузног античког објекта у селу Преконога.
Fig. 25 – Base d'une partie de bâtiment romain luxueux
dans le village Prekonoga.

C'est en 2008 que les travaux archéologiques plus sérieux ont commencé sur le territoire de Svrljig, lorsque l'Institut des études balkaniques de SASA en collaboration avec le Centre culturel de Svrljig, a commencé à fouiller plus amplement la localité antique de Niševac et les nécropoles préhistoriques dans le village Palilula. Au cours des trois années qui ont suivi, ont été réalisés les prospections détaillées du terrain de

прикупљањем етнолошких, историјских и археолошких података и грађе са територије општине. Након њеног формирања, од локалног становништва прикупљен је значајан фондус покретног материјала и историјских докумената, али и значајни подаци о археолошким локалитетима на овој територији. Као резултат нових и претходних истраживања, као и током истраживачких кампања изведених у периоду 2006–2007. године, када су извршена детаљнија рекогносцирања и сондажна рекогносцирања мањег обима на локалитетима Сигнал у селу Палилула и Калница у селу Нишевац, прикупљен је значајан фондус покретног материјала и историјских докумената.

Са озбиљнијим археолошким радовима на територији Сврљига започело се током 2008. године, када је обимнија истраживања античког локалитета у Нишевцу и праисторијске некрополе у селу Палилула започео Балканолошки институт САНУ, заједно са Завичајном музејском збирком Културног центра Сврљиг. Током следеће три године, извршена су детаљна рекогносцирања регије, као и систематска археолошка ископавања на површини већој од 300 m². У Нишевцу су, том приликом, откривени остаци репрезентативне римске архитектуре, те градска комуникација и систем за одвођење отпадних вода из самог насеља, док је на некрополи регистровано неколико гробова из периода старијег гвозденог доба.⁵²

¹ Голубовић 1992: 21.

² *Ibid.*

³ Петровић Ј. 2001: 88-90.

⁴ Филиповић 2008: 22.

⁵ Цвијић 1891: 292.

⁶ Петровић Ј. 2001: 25.

⁷ *Ibid.*: 133.

⁸ *Ibid.*: 138 и даље.

⁹ Голубовић 1992: 38.

¹⁰ Милићевић 1876: 826.

¹¹ О културним зонама у сврљишкој области видети: Петровић С. 1992: 353 и даље.

¹² Мачај 1866: 344.

¹³ *Ibid.*: 303-304.

¹⁴ Јовановић Ђ. 1891: 301.

¹⁵ Драгашевић 1877: 54-55. Детаљно о милијацијама у Појтингеровој табли видети поглавље Сврљиг у античко доба у овој књизи.

la région, ainsi que des fouilles systématiques sur une superficie de plus de 300 m². A cette occasion, à Niševac, ont été mis au jour les restes de bâtiments romains, la route qui traversait la ville et le système d'évacuation des eaux usées du village, tandis que plusieurs tombes ont été enregistrées sur la nécropole de la période de l'Âge du fer.⁵²

¹ Голубовић 1992 : 21.

² *Ibid.*

³ Петровић J. 2001 : 88-90.

⁴ Филиповић 2008 : 22.

⁵ Цвијић 1891 : 292.

⁶ Петровић J. 2001 : 25.

⁷ *Ibid.* : 133.

⁸ *Ibid.* : 138 sqq.

⁹ Голубовић 1992 : 38.

¹⁰ Милићевић 1876 : 826.

¹¹ Sur les zones culturelles dans la région de Svrlijig, voir: Петровић С. 1992 : 353 sqq.

¹² Мачај 1866 : 344.

¹³ *Ibid.* : 303-304.

¹⁴ Јовановић Ђ. 1891 : 301.

¹⁵ Драгашевић 1877 : 54-55. Sur les distances en mille romains plus détaillé de la Table de Peutinger voir le chapitre, *De la fin de l'époque antique, à travers le Moyen Âge jusqu'à la Libération dans ce livre.*

¹⁶ Каниц 1986 (1909) : 366.

¹⁷ *Ibid.* : 367.

¹⁸ *Ibid.* : 350.

¹⁹ *Ibid.* : 368-369.

²⁰ *Ibid.* : 349-350.

²¹ Сврљишки одломци јеванђеља : 49-51.

²² Јиречек 1959 (1877) : 182.

²³ Јовановић В. 2003 : 77 sqq.

²⁴ Мишковић 1881 : 90 sqq.

²⁵ *Idem.* 1889 : 45 sqq.

²⁶ *Ibid.* : 46.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Валтровић 1894 : 99.

²⁹ Петровић и Јовановић 1997 : 10.

³⁰ Вулић 1933 : 72, n° 207.

³¹ *Idem.* 1941-48 : 211, n° 417.

³² Бошковић 1951 : 221 sqq.

³³ Sur ce problème: Филиповић и Миливојевић 2008a. Pendant l'année 2006, la quatrième église, jusqu'à présent non enregistré, était ruiné par des chercheurs de trésors locaux et peu de temps après ils ont mutilé certains tombeaux qui date d'après les trouvailles numismatique de la période entre XIIe et XIIIe siècle.

³⁴ Костић 1970a ; *Idem.* 1970b.

- ¹⁶ Каниц 1986 (1909): 366.
- ¹⁷ *Ibid.*: 367.
- ¹⁸ *Ibid.*: 350.
- ¹⁹ *Ibid.*: 368-369.
- ²⁰ *Ibid.*: 349-350.
- ²¹ Сврљишки одломци јеванђеља: 49-51.
- ²² Жиречек 1959 (1877): 182.
- ²³ Јовановић В. 2003: 77 и даље.
- ²⁴ Мишковић 1881: 90 и даље.
- ²⁵ *Idem.* 1889: 45 и даље.
- ²⁶ *Ibid.*: 46.
- ²⁷ *Ibid.*
- ²⁸ Валтровић 1894: 99.
- ²⁹ Петровић и Јовановић 1997: 10.
- ³⁰ Вулић 1933: 72, бр. 207.
- ³¹ *Idem.* 1941-48: 211, бр. 417.
- ³² Бошковић 1951: 221 и даље.
- ³³ О овој проблему: Филиповић и Миливојевић 2008а. Током 2006. године, од стране локалних „златара“ делимично је откопана и четврта, до сада нерегистрована црква, а том приликом је оштећено неколико гробова који се на основу нумизматичких налаза опредељују у период XII-XIII столећа.
- ³⁴ Костић 1970а; *Idem.* 1970б.
- ³⁵ *Ibid.*: 59.
- ³⁶ Petrović and Filipović 2010б: 26.
- ³⁷ Костић 1970б: 64-65.
- ³⁸ Петровић С. 2006: 9-10.
- ³⁹ Петровић П. 1992: 124; *Idem.* 1975: 45.
- ⁴⁰ Хофман 1882: 10-11.
- ⁴¹ Цвијић 1891; Јовановић Ћ. 1891;
- ⁴² Цвијић 1891: 291.
- ⁴³ Јовановић Ћ. 1891.
- ⁴⁴ *Idem.* 1892: 26.
- ⁴⁵ Гавела 1988: 63; Калуђеровић, 1992: 74-75.
- ⁴⁶ *Ibid.*
- ⁴⁷ Ископавања су извршена у оквиру пројекта истраживања пећинских налазишта у сливу Тимока и Нишаве којим руководи проф. др Д. Михаиловић са Филозофског факултета у Београду.
- ⁴⁸ Андрејевић 1992: 215 и даље.
- ⁴⁹ Истраживања су извршена током 1999. и 2000. године и за сада је доступан само прелиминарни извештај о овој цркви специфичне основе и пропорција, в. Станковић 2003: 84-86.
- ⁵⁰ Истраживања су извршена током 1997. године и резултати до сада нису објављени. Захваљујемо се Тонију Чершкову из Завода за заштиту споменика културе Ниш на усменим информацијама.
- ⁵¹ Велике заслуге за формирање Збирке има њен оснивач и руководилац, Славиша Миливојевић, без чијег би изузетног залагања већина археолошког материјала остала у поседу приватних колекционара, а највећи број налазишта никада не би био картиран. До сада је регистровано преко 60 локалитета, археолошка збирка броји више од 1000 инвентарисаних предмета, нумизматичка колекција преко 1000 комада. Највећи број археолошког материјала из Збирке поклон је мештанина села Варош, Љубомира Стевановића.
- ⁵² Petrović and Filipović 2008; *Ibid.* 2009а; *Ibid.* 2009б; *Ibid.* 2010а; *Ibid.* 2010б; Филиповић, Булатовић и Миљковић 2009; Филиповић и Миливојевић 2008б.

³⁵ *Ibid.*: 59.

³⁶ Petrović and Filipović 2010b : 26.

³⁷ Костић 1970b : 64-65.

³⁸ Петровић С. 2006 : 9-10.

³⁹ Петровић П. 1992 : 124 ; *Idem.* 1975 : 45.

⁴⁰ Хофман 1882 : 10-11.

⁴¹ Цвијић 1891 : Јовановић Ђ. 1891;

⁴² Цвијић 1891 : 291.

⁴³ Јовановић Ђ. 1891.

⁴⁴ *Idem.* 1892 : 26.

⁴⁵ Гавела 1988 : 63; Калуђеровић 1992 : 74-75.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Les fouilles archéologiques ont été réalisées sous la direction de Prof. Dr Dušan Mihailović de la Faculté de Philosophie, Belgrade en cadre du projet: *Des recherches des cavernes dans les cours des rivières Timok et Nišava.*

⁴⁸ Андрејевић 1992 : 215 et sqq.

⁴⁹ Les fouilles archéologiques ont été réalisées pendant des années 1999 et 2000 et pour instant on a pu consulter qu'un rapport préliminaire sur les recherches de cette église spécifique par sa base et ses proportions, voir Станковић 2003 : 84-86.

⁵⁰ Les fouilles archéologiques ont été réalisées pendant l'année 1997 et les résultats ne sont pas publiés jusqu'à présent. Nous sommes très reconnaissant à M. Toni Čerškov, archéologue de L'Institut pour la Protection des Monuments culturelles de Niš pour les informations verbales.

⁵¹ Les plus grands mérites pour la création de la Collection de Musée de Svrlijig appartiennent à son fondateur et directeur M. Slaviša Milivojević. Grâce à ses efforts la plupart des découvertes archéologiques est préservé des collectionneurs privés, et la majorité des localités ont été tracées. Jusqu'à présent on a confirmé plus de 60 localités, la collection archéologique possède plus de 1000 des objets inventories et la collection numismatique plus de 1000 monnaies. La plus grande partie des découvertes archéologiques dérive de la donation de M. Ljubomir Stevanović du village Varoš.

⁵² Petrović and Filipović 2008 ; *Ibid.* 2009a ; *Ibid.* 2009b ; *Ibid.* 2010a ; *Ibid.* 2010b ; Филиповић, Булатовић и Миљковић 2009 ; Филиповић и Миливојевић 2008b.

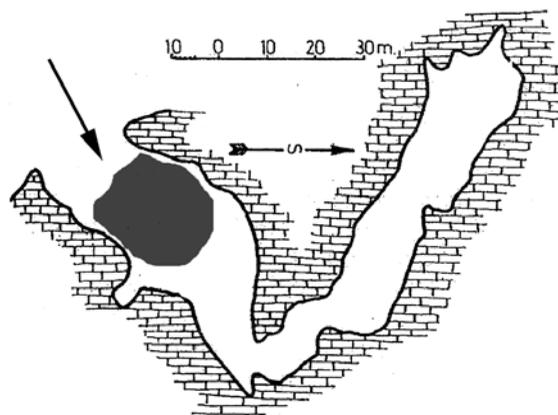
LA PRÉHISTOIRE DE LA RÉGION DE SVRLJIG

ПРАИСТОРИЈА СВРЉИШКОГ КРАЈА

КАМЕНО ДОБА

Камено доба обухвата најдуже раздобље развоја модерног човека, почевши од најстаријих периода, старијег каменог доба или палеолита, релативно краће прелазног средњег каменог доба или мезолита, а завршава се великим променама у духовној и материјалној култури – млађим каменим добом или неолитом. Тај дуго-трајни период започиње употребом каменог оруђа око 2.5 милиона година пре Христа и завршава се открићем метала и интензивном употребом ове нове сировине у V миленијуму пре Христа.

На територији источне Србије, према најновијим истраживањима, човек се појавио пре најмање 100.000 година.¹ Раније је било уверено мишљење да је током палеолита човек живео искључиво у пећинама, па су и у Србији остаци тих најранијих људи тражени у њима. Тако је и у Сврљишком крају истраживање пећина започето пре више од 100 година, а том приликом посебну пажњу истраживача је заокупљала сада већ чувена Преконошка пећина, тј. Велика Дувка (сл. 26). Поред богате фауне плеистоценских сисара – пећинског медведа, козорога, пећинског лава, пећинске хијене и пећинске лисице,² пронађено је и мање сечиво од окресаног камена (сл. 27) које би могло да укаже на потенцијално присуство хоминида и коришћење ове пећине током палеолитског периода. Каснијим истраживањима, откривене су још две алатке од окресаног камена (сл. 28), које носе карактеристике средњег палеолита³ и могле би се приписати неандерталској популацији која је пећину стално насељавала, или је пак користила као привремену (сезонску) станицу. Наведени налази указују на

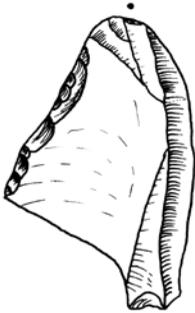
Сл. 26 - Велика дувка, основа пећине према Ј. Цвијићу. Означен је део који је до сада највише археолошки истраживан.
Fig. 26 – Velika Duvka, la base de la grotte par J. Cvijić. La partie marquée est celle qui est à ce jour le plus recherché archéologiquement.

L'ÂGE DE LA PIERRE

L'âge de la pierre est la plus longue période dans le développement de l'homme moderne, commençant avec des époques les plus lointaines, l'âge de la pierre inférieur ou le paléolithique, la courte période du passage de l'âge de la pierre moyen ou le mésolithique, et il se termine par les grands changements dans la culture spirituelle et matérielle – l'âge de la pierre supérieur ou le néolithique. Ce long processus commence avec l'utilisation des outils en pierre, environ 2,5 millions d'années avant J.-C. et se termine avec la découverte du métal et l'utilisation intensive de cette nouvelle matière première pendant le Ve millénaire avant J.-C.

Сл. 27 - Велика дувка, сечиво од окресаног камена
Fig. 27 – Lame de pierre taillée de Velika Duvka.

Сл. 28 - Велика дувка, пострушка од окресаног камена
Fig. 28 – Grattoir de côté de pierre taillée de Velika Duvka.

Sur le territoire de la Serbie, selon les études récentes, l'homme est apparu il y a au moins 100 000 ans.¹ Autrefois, on considérait que l'homme paléolithique ne vivait que dans des grottes; ainsi, en Serbie aussi, on en y cherchait les restes. Les premières recherches ont commencé dans la région de Svrljig il y a plus de 100 ans et, à cette occasion, la fameuse grotte de Prekonoška (fig. 26) avait attiré l'attention particulière des chercheurs. En plus de la riche faune de mammifères du Pléistocène – les ours des cavernes, les bouquetins, les lions des cavernes, les hyènes des cavernes et les renards des cavernes,² a été mise au jour une petite lame de pierre taillée (fig. 27) qui pourrait indiquer la présence éventuelle d'hominidés et l'utilisation de cette grotte à la période paléolithique. Des recherches ultérieures ont révélé encore deux outils en pierre taillée (fig. 28), qui portent les caractéristiques du Paléolithique moyen,³ et qui pourraient être attribués à la population néandertalienne qui habitait la grotte de façon permanente, ou bien qui l'utilisait comme une station saisonnière. Ces résultats indiquent l'existence des agglomérations très anciennes sur le territoire de la vallée de Svrljig et, en même temps, elles témoignent que cette région, avec la région du Bas Timok ou de Nišava,⁴ où on a déjà constaté la présence des trouvailles

постојање најстаријих насеобина на подручју Сврљишке котлине а уједно сведоче и о томе да је овај регион, заједно са областима доњег Тимока и Нишаве⁴ где су већ регистровани налази сличног карактера, чинио одређену целину током периода средњег палеолита. Друге пећине у Сврљишком крају, попут Попшичке и пећине Самар по својим природним карактеристикама и погодним условима такође могу представљати потенцијална станишта људи током периода старијег каменог доба, али нажалост, њихова истраживања тек предстоје.

На самом крају седмог миленијума пре Христа започиње финални период каменог доба – неолит, који су обележиле велике промене у свим аспектима људског живота. Од производне економије, преко насељавања и становања, открића нових технологија, па све до значајних промена у систему веровања, религијских идеја и уметности. Неолит карактеришу седелачки начин живота и стална насеља на отвореном простору, са кућама које су прво биле укопане, да би у познијим временима настајали потпуно надземни стамбени објекти правоугаоних облика и већих површина. За разлику од палеолита, где су најчешће коришћени природни заклони, појављују се пространа насеља, у правом смислу речи густо збијена села, на осунчаним речним терасама и у близини већих извора или река. Током позног неолита, тло данашње Србије испуњено је великим насељима са јасно видљивом идејом и потребом за урбанизацијом и уређењем насеља. На привредном плану, ранији ловачко-сакупљачки систем у потпуности је замењен пољопривредом и сточарством. Долази до доместификације бројних биљних врста, посебно житарица (просо, јечам, раж, пшеница), као и припитомљавања одређеног броја животиња – пса, овце, козе, свиње и говечета. Још увек се лове одређене дивље врсте, попут јелена, дивље свиње и дивљег говечета, али је њихов удео у исхрани неколико пута мањи у односу на припитомљене животиње. На технолошком плану долази до открића нових технологија и материјала. Започиње се са глачањем камена и са производњом керамичких посуда и других предмета од печене земље. Свим овим променама, из корена се мења и дотадашњи начин исхране и „откривају“ се нова јела и укуси. Током неолита земља постаје и симбол хранитељице људског рода, велика мајка богова и

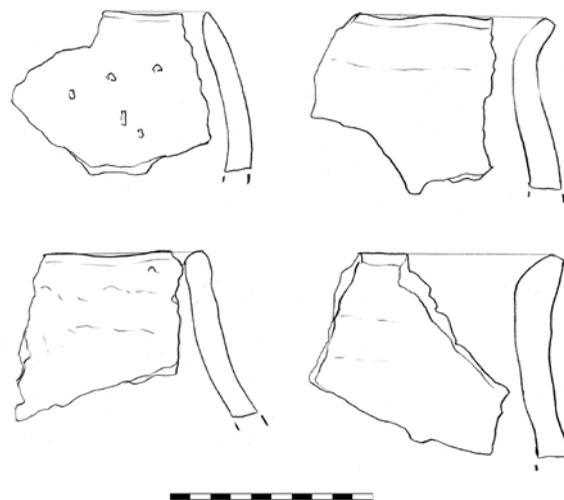
similaires, faisaient partie d'un même ensemble lors du Paléolithique moyen. D'autres grottes telles que Popšička ou Samar, en raison de leurs caractéristiques naturelles et des conditions favorables, pouvaient également servir d'abri potentiel aux hommes de l'âge de la pierre supérieure ; pour l'instant, ces hypothèses attendent confirmation.

A la fin même du septième millénaire avant J.-C. commence la période finale de l'âge de la pierre – le néolithique –, marqué par des grands changements relatifs à tous les aspects de la vie humaine – la production, le peuplement et le logement, les nouvelles technologies, ainsi que des bouleversements dans le système de croyance, des idées religieuses et artistiques. Le néolithique se caractérise par un mode de vie sédentaire qui repose sur des agglomérations permanentes, avec des maisons qui étaient d'abord souterraines puis des bâtiments rectangulaires d'une plus grande superficie, érigés à l'extérieur. Contrairement à la période paléolithique, où on utilisait le plus souvent des abris naturels, ont été créés des vastes agglomérations, des villages denses au sens propre du mot, sur les terrasses ensoleillées des rivières et près des principales sources. Au cours du néolithique tardif, le territoire de la Serbie actuelle était couvert de grandes agglomérations avec l'idée et la nécessité d'urbanisation et leur arrangement. Sur le plan économique, le système précédent des chasseurs-cueilleurs est remplacé par l'agriculture, notamment des céréales tels que le millet, l'orge, le seigle et le blé, et par l'élevage d'animaux domestiqués tels les chiens, les moutons, les chèvres, les porcs et les bovins. On chassait encore certaines espèces sauvages, telles que le cerf, le sanglier sauvage et les bovins sauvages, mais leur proportion dans l'alimentation devient plusieurs fois inférieure par rapport aux animaux domestiques. Sur le plan technologique, il y a des nouvelles découvertes concernant les technologies et les matériaux : le polissage des pierres, la production de la poterie et d'autres objets de terre cuite. Avec tous ces changements, la manière de se nourrir évolue et on découvre des nouveaux plats et saveurs. Durant la période néolithique, la terre devient aussi le symbole de la nourrice de l'espèce humaine, grande mère des dieux et la racine de la polysémie dans la conception de la religion. On découvre des centaines de petites figures anthropomorphes en céramique qui avaient leur rôle dans le culte et la religion.

основ вишезначја религијског поимања. Појављује се на стотине малих керамичких антропоморфних фигура које су имале улогу у култу и религији.

Неолитска идеја о насељавању пространих површина покрај водених токова, чини се да је донекле искључила овај простор из система „неолитске револуције“. Иако немамо података како је Сврљишка котлина изгледала током овог периода, чини се да је погодних места за живот неолитскога човека било релативно мало, а да су тереном доминирале столетне прашуме храста, на већим висинама и букве. На основу археолошких података стиче се утисак да је Сврљишка котлина коришћена пре као транзитна зона, евентуално и ловно подручје, него као област у којој је било интензивнијег насељавања током неолитског периода. Тек неколико налаза сведочи о томе да Сврљишка регија јасно показује културно јединство са осталим областима централног Балкана. У старијој и средњој фази неолита територијом данашње Србије доминирала је Старчевачка култура, док је у млађој замењује Винчанска култура.⁵

Једине сигурне остатке из овог периода налазимо у Преконошкој пећини. Старчевачкој култури припада неколико грубих фрагмената црвенкастих већих лоптастих посуда дебелих зидова (сл. 29), док се винчанској могу приписати фрагменти финије фактуре, тамносивих до црних нијанси и тањих зидова.⁶ За разлику од суседних области, где доминира неолитски образац насељавања, на територији Сврљига јединствено „насеље“ и из средњег, и из млађег неолитског периода представља систем Преконошке пећине.⁷ Због чега је то тако, одговор тренутно не можемо са сигурношћу да дамо, али изненађује податак о континуитету насељавања ове пећине у оба периода

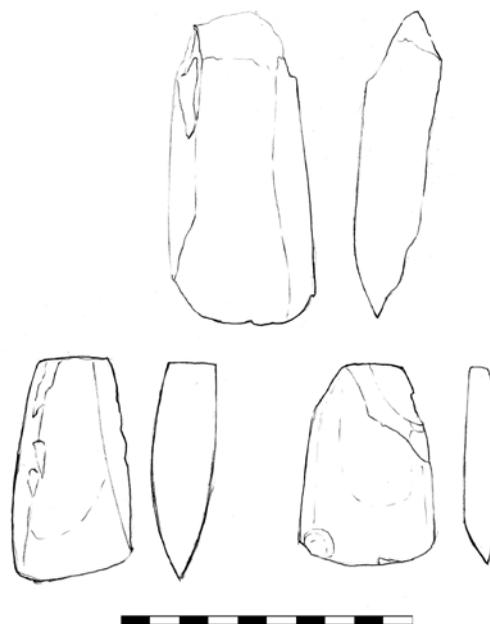
Сл. 29 - Велика дувка, керамика Старчевачке културе.
Fig. 29 – Velika Duvka, la céramique de la culture de Starčevo.

L'hypothèse contenue dans le concept de « révolution néolithique » sur le peuplement des vastes espaces à proximité des cours d'eaux ne semble pas s'appliquer à notre territoire. Au contraire, et le manque d'informations ne fait qu'entretenir ce sentiment, la vallée de Svrljig fournissait peu d'endroits appropriés pour la vie de l'homme néolithique, car le terrain était dominé par des forêts denses formées de chênes centenaires et, à des altitudes plus élevées, des hêtres. Les données archéologiques suggèrent que la vallée représentait plutôt une zone de transit ou, éventuellement, de chasse, plus qu'une aire de peuplement intensif. Par ailleurs, les quelques découvertes montrent clairement que cette région faisait partie d'un complexe culturel plus vaste qui s'étendait à l'ensemble des Balkans centraux. Durant le néolithique inférieur et moyen, sur le territoire actuel de la Serbie a été identifiée la culture de Starčevo, remplacée ensuite par celle de Vinča.⁵

Contrairement aux régions voisines, dominées par le modèle néolithique du peuplement, sur le territoire de Svrljig, l'unique « agglomération » est le système de la grotte de Prekonoška dans laquelle ont été réalisées les seules découvertes certaines.⁶ Il s'agit de quelques fragments de grands plats ronds en céramique rougeâtre, rudimentaire et épaisse, caractéristiques de la culture Starčevo (fig. 29), et des tessons plus fins, gris foncé et noir, spécifiques pour la culture Vinča.⁷ Sans pouvoir l'expliquer, force est de constater l'étonnante continuité de peuplement de cette grotte pendant les deux périodes néolithiques. La grotte est située dans le canyon de la rivière Dobra, à environ 200 m au-dessus de son cours, du côté ouest des collines rocheuses. La grotte est pratiquement inaccessible. D'un côté, la largeur de Velika dupka et les petits lacs permanents à l'intérieur de la grotte fournissaient les principales foyers de vie, tandis que le terrain difficilement accessible les protégeait des animaux sauvages. Il semble que la vie dans la grotte de Prekonoška durant cette époque était adaptée à une fonction spécialisée, étant donné que le nombre des trouvailles céramiques est relativement faible par rapport aux agglomérations néolithiques. Il pourrait, donc, s'agir d'un camp saisonnier utilisé pendant la chasse aux animaux sauvages. Le matériel archéologique de styles et types similaires nous parvient des régions voisines, de Niš,⁸

неолита, с обзиром на сам њен положај. Наиме, пећина се налази у кањону реке Добре, на скоро 200 m изнад њеног тока, у западној страни кршевитог брда. Прилаз пећини је неприступачан. Са једне стране, пространост Велике дувке и стална мања језерца у Преконошкој пећини обезбеђивале су основне услове за живот, док је неприступачан терен уливао одређену сигурност од дивљих животиња. Чини се вероватним да је живот у Преконошкој пећини током неолита био прилагођен некој специјализованој намени, с обзиром на то да је број керамичких налаза из овог периода релативно мали у поређењу са сталним неолитским насељима. Иако немамо прецизнијих података, логичним се намеће објашњење да је пећина могла служити као сезонски камп у лову на дивље животиње, којих и данас има у великом броју. Археолошки материјал сличних стилско-типолошких одлика потиче из суседних области – нишке,⁸ врањске⁹ и лесковачке,¹⁰ као и из слива Трговишког и Белог Тимока.¹¹ Неолитском периоду могу се приписати и глачане камене језичасте секире (сл. 30) и камени чекићи са локалитета Бањица и Рибаре, али оне донекле представљају хронолошки шире опредељив материјал, те се могу приписати како неолитском,¹² тако и енеолитском периоду.¹³

У познијим фазама Винчанске културе долази до шире употребе предмета од бакра, иако је познавање његових руда њеним припадницима било познато још од њеног настанка.¹⁴ Шира употреба бакарних предмета као велики корак напред у еволуцији и историји човечанства, довела је до крупних друштвених промена и појаве нове ере у праисторији – металног доба.

Сл. 30 - Село Рибаре, непознат локалитет, језичасте глачане секире, млађи неолит.
Fig. 30 – Village Ribare, localité inconnue, la hache en pierre polie de la fin du néolithique.

de Vranje⁹ et de Leskovac,¹⁰ ainsi que des bassins de Trgoviški et de Beli Timok.¹¹ A cette période on pourrait également attribuer les haches en pierre polie (fig. 30) et les marteaux en pierre issus des sites Banjica et Ribare,¹² s'il ne s'agit pas d'artefacts de la période énéolithique.¹³

Lors des phases tardives de la culture de Vinča, on remarque une généralisation relative des objets en cuivre, matériau bien connu depuis longtemps.¹⁴ L'utilisation plus large de ces objets représente une étape majeure dans l'évolution et l'histoire de l'humanité, qui a conduit à des changements sociaux décisifs et à l'émergence d'une nouvelle ère appelé l'âge du fer.

L'ÂGE DES MÉTAUX

Le développement rapide de la métallurgie du cuivre à la fin du Ve et au début du IVe millénaire avant J.-C., avait apporté aux anciens peuples sur le territoire actuel de la Serbie de nouveaux défis, des changements pour lesquels ils n'étaient pas traditionnellement préparés. Une nouvelle matière première, pas si fréquente, a provoqué des luttes entre communautés pour le contrôle des mines. Comme aux bons «hôtes» — excellents agriculteurs, éleveurs de bétail et artisans habiles — le concept de guerre était complètement étranger aux populations de la culture de Vinča. Les nomades du nord et de l'est, repoussent violemment des habitants pacifiques de la culture Vinča vers l'ouest de la Serbie actuelle. De nombreuses agglomérations, parues à la fin de cette culture, sont détruites par des incendies de grande ampleur et disparaissent à jamais. L'habitat caractéristique de cette nouvelle période est le village fortifié, hissé sur des hauts plateaux et qui domine les alentours. Il est défendu de trois côtés par des falaises et bénéficie d'une seule voie d'accès protégé par des murs en pierres ou une palissade.¹⁵ Parfois, ces nouvelles agglomérations découvertes dans la Serbie orientale ne sont que des simples abris dans des grottes, organisés autour des gisements de cuivre, ce qui semble indiquer une spécialisation dans le domaine minier, le traitement des métaux.¹⁶ Cette

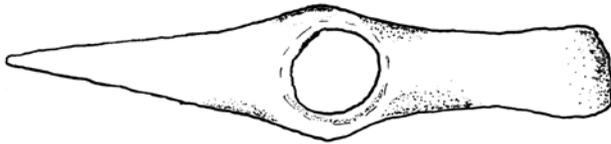
МЕТАЛНО ДОБА

Убрзани развој металургије бабра крајем V и почетком IV миленијума пре Христа старим популацијама на територији данашње Србије донео је нове изазове, промене за које оне традиционално нису биле припремљене. Нова сировина, не тако честа као што је су то била претходна добра, изазвала је и међусобне борбе заједница за контролу над рудницима овог ресурса. Као добрим „домаћинима“ – врсним пољопривредницима, сточарима и вештим занатлијама, становницима винчанске културе појам ратовања је био надасве стран. Номадске културе са севера и истока насилно су потискивале мирољубиве винчанце ка областима западне Србије, како се сагледава по бројним насељима са краја винчанске културе која су настрадала у великим пожарима, а на њиховим местима није потом дошло до обнављања живота. Сада се појављују утврђена насеља на истакнутим и стратешки важним доминантним висовима, са три стране обезбеђена литицама, док су са једине приступачне стране, насеља обезбеђивана каменим зидом или палисадом.¹⁵ Још једно од особености насеља у овом периоду представљају станишта у пећинама источне Србије, која су била усмерена на богата лежишта бакарне руде и како се верује, била специјализована за рударење и прераду овог метала.¹⁶ Овај нови период у развоју човечанства назван је енеолит, и на нашој територији представља дуготрајну епоху од скоро два миленијума између неолита и бронзаног доба.¹⁷ У привредном погледу, долази до озбиљне производње разноликих бакарних предмета,¹⁸ попут шила, игала, масивних длета, листоликих секира и секира са крстасто постављеним сечивима. Такође се мења и грнчарска делатност те посуде постају раскошније, а антропоморфна и зооморфна пластика другачија од претходних периода. Током прве фазе енеолита, овим просторима доминирала је Бубањска култура, део великог енеолитског комплекса култура Бубањ–Салкуца–

Сл. 31 - Село Грбавче, непознат локалитет, керамички пахар, Бубањ I култура.
Fig. 31 – Village Grbavče, localité inconnue, la tasse en céramique, la culture Bubanj I.

période, appelée communément l'énéolithique, longue de près de deux millénaire, fait la transition entre le Néolithique et l'âge du Bronze.¹⁷ Du point de vue économique, se développe une importante production d'objets en cuivre:¹⁸ poinçons, aiguilles, ciseaux, haches en forme de feuille ou avec des lames croisées. La poterie change également. La vaisselle devient plus luxueuse, tandis que les représentations anthropomorphes et zoomorphes évoluent. Au cours de la première phase de l'Enéolithique, ce territoire

Сл. 32 - Село Варош, локалитет Песак,
бакарна секира са крстасто постављеним крајевима.
Fig. 32 – Village Varoš, site Pesak, la hache en cuivre
avec les extrémités en forme de la croix.

est dominé par la culture Bubanj qui faisait partie d'un complexe culturel plus vaste, Bubanj – Salkuta – Krivodol.¹⁹ Ultérieurement s'impose la culture de Cotofeni, avec de rares trouvailles de la culture de Kostolac.²⁰

Dans la vallée de Svrljig, au moins deux villages énéolithiques appartiennent à la première phase de la culture de Bubanj I. Notons, en particulier, une coupe intacte, issue d'un endroit inconnu dans le village de Grbavče (fig. 31), qui a toutes les caractéristiques de la culture de Bubanj I.²¹ De surcroît, des nombreux fragments de vaisselle en céramique²² appartenant à cette culture viennent d'une des couches de Svrljig-grad. Il faut également signaler le fragment de l'épaule d'un vase profilé en S, de couleur brune foncée avec un ornement en forme de profondes incisions verticales. De Jaz dans le village Labukovo et de Banjica à Niševac proviennent des haches-marteaux en pierre qui appartiennent probablement à la période énéolithique. Leurs analogies sont nombreuses dans les territoires voisins.²³ Deux haches en cuivre avec des fonds disposés en croix affrontés, proviennent des localités Pesak dans le village Varoš (fig. 32) et Rudine à Lalinac (fig. 33).²⁴ Ce type de hache est l'outil ou l'arme le plus répandu sur le territoire des Balkans centraux à la période énéolithique.²⁵ Les haches de ce type sont également fréquentes dans les environs de la région de Svrljig.²⁶

A la fin du IIIe millénaire, les invasions des tribus nomades venant des régions de steppe parachèvent la désintégration de la société énéolithique dans le territoire des

Криводол.¹⁹ Нешто касније, примат преузима култура Коцофени, уз нешто ређе налазе Костолачке културе.²⁰

У Сврљишкој котлини, познајемо најмање два насеља из енеолитског периода која на основу покретног материјала припадају култури Бубањ I. Посебно је инструктиван у потпуности очуван пехар са непознатог локалитета у селу Грбавче, који носи све карактеристике културе Бубањ I (сл. 31).²¹ Исто тако, са вишеслојног Сврљиг-града долазе керамички фрагменти²² посуда који припадају овој култури. Значајан је и фрагмент рамена посуде благе S профилације, тамнобраон боје са украсом у виду вертикалних дубоких уреза. Са локалитета Јаз у селу Лабуково и из Бањице у Нишевцу потичу камене секире – чекићи које вероватно припадају енеолитском периоду. Њихове аналогije су бројне на суседним територијама.²³ Са локалитета Песак у селу Варош (сл. 32) и Рудине у Лалинцу (сл. 33) потичу и две бакарне секире са наспрамно (крстасто) постављеним крајевима.²⁴ Ове секире уједно су најраспрострањенији тип овог оруђа или оружја на територији централног Балкана у енеолитском периоду.²⁵ Такође, секире овога типа честе су у окружењу Сврљишке области.²⁶

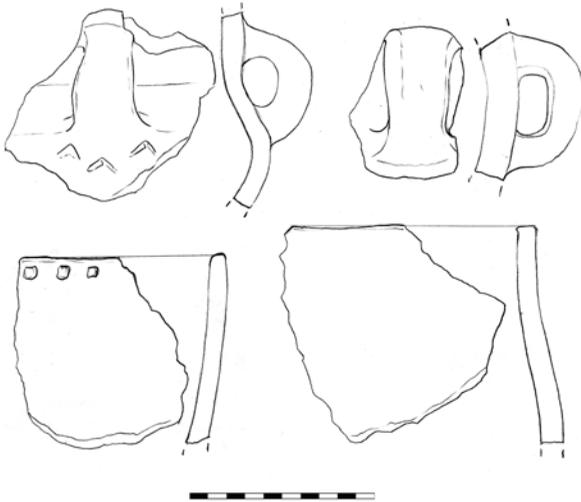
Крајем трећег миленијума старе ере, продорима номадских племена из степских области на територију Балкана започела је дезинтеграција енеолитских друштава и целокупног система материјалне и духовне културе на овој територији.²⁷ Главна одлика следећег раздобља јесте нови успон металургије и откриће нових технологија мешања метала и прављења легура на бази бакра. Тај нови материјал – бронза, поново је унапредио металургију заједница које су овладале овим технолошким процесима и дао нови замајац производњи металних предмета. Поред већ уобичајених производа из претходних времена, јављају се посве нови предмети попут бронзаних бодеза, нових врста секира, украсних игала и поглавито, разноврсног

Сл. 33 - Село Лалинац, локалитет Рудине, бакарна секира са крстасто постављеним крајевима.
Fig. 33 – Village Lalinac, localité Rudine, la hache en cuivre avec les extrémités en forme de la croix.

Balkans.²⁷ La principale caractéristique de la période qui suit est un nouveau progrès de la métallurgie et la découverte de nouvelles technologies dans le mélange de métaux et la fabrication des alliages à base de cuivre. Ce nouveau matériel – le cuivre –, a d'avantage amélioré la métallurgie des communautés qui ont commencé à maîtriser ce processus technologique et il a donné un nouvel élan à la production d'objets en métal. Outre les produits déjà connus dans des époques précédentes, des nouveaux objets tels que des poignards de cuivre, des nouveaux types de haches, des aiguilles décoratives et en particulier, divers bijoux font la apparition. Plus tard à l'âge du Bronze, apparaissent éga-

lement des épées, des lances, des boucliers et des casques, ainsi que des bijoux massif et luxueux en bronze. Sur le territoire de la Serbie orientale, après quelques siècles tourmentés, caractérisés par des grandes migrations, suit une période de stabilisation et de développement des premières communautés de l'âge du Bronze, connues sous le nom de Bubanj-Hum III,²⁸ et, plus au nord, la culture de Verbicioara.²⁹ Au cours de l'âge du Bronze moyen, le territoire est partagé entre les porteurs de la culture de la céramique incrustée dans le bassin Timok – Gamzigradska,³⁰ et ceux de la culture de Paraćinska, présents dans la vallée de Velika Morava. L'âge du Bronze final est marqué sur les territoires voisins par la culture de Brnjička³¹ et, au sud-ouest, une phase tardive de la culture de Paraćinska.³²

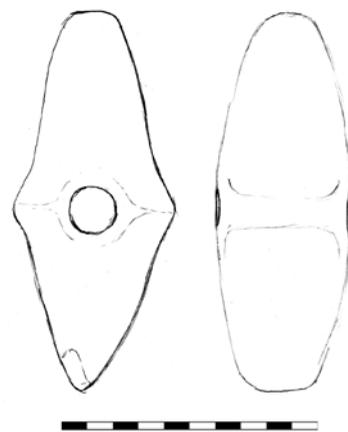
Сл. 34 - Велика дувка, керамика из бронзаног доба.
Fig. 34 – Velika Duvka, la poterie de l'âge du bronze.

Dans la région de Svrljig, les découvertes de cette époque sont concentrées dans sept localités, dont les plus importantes sont les villages sur la colline, Svrljig-grad, Kulište dans le village de Manojlica et la grotte de Prekonoška (fig. 34).³³ Il s'agit de la poterie qui porte certainement des éléments de l'âge de bronze, mais il est très difficile,

накита. У нешто доцнијем периоду бронзаног доба појављују се и мачеви, копља, оклопи и шлемови, те раскошан и масиван накит од бронзе. На територији источне Србије, после неколико немирних столећа и великих померања становништва, долази до стабилизације и развоја заједница раног бронзаног доба. Прве културе раног бронзаног доба које региструјемо на овом подручју су Бубањ-Хум III²⁸ и, нешто северније, Вербичоара култура.²⁹ Током средњег бронзаног доба примат преузимају културе инкрустоване керамике и, чини се, једна донекле засебна култура на територији слива Тимока – Гамзиградска,³⁰ док је у долини Велике Мораве присутна Параћинска култура. Позно бронзано доба на суседним територијама обележиле су Брњичка култура³¹ и, на северозападу млађа фаза Параћинске културе.³²

У Сврљишкој области познато је седам локалитета из овог периода, од којих су најзначајнија градинска насеља Сврљиг-град и Кулиште у селу Манојлица, као и налази из Преконошке пећине (сл. 34).³³ Реч је о грнчарији која засигурно носи обележја бронзаног доба, али је на основу неколико орнаментисаних уломака незахвално њено опредељивање у одређени културни круг. Посебно је занимљив налаз потпуно очуване камене, бушене секире од квалитетног камена са локалитета Одбој у селу Грбавче (сл. 35), која на бочним странама има по једно истакнуто заобљено ребро. Овакав тип секира карактеристичан је за период раног бронзаног доба.³⁴

И опет, као што налаже неумитни точак историје, након релативно мирног периода стабилизације и процвата култура бронзаног доба на централном Балкану, крајем XIII века старе ере дошло је до драматичних промена у систему духовне и материјалне културе. Културе са истока и севера, формиране на технолошким иновацијама преплавиле су територију Балкана, Карпатског басена и јужне Паноније, што је видљиво по великом броју остава бронзаних предмета и спаљеним насељима култура позног бронзаног доба. Током неколико столећа про-

Сл. 35 - Село Грбавче, локалитет Одбој, камена секира, бронзано доба.
Fig. 35 – Village de Grbavče, localité Odboj, la hache de pierre, l'âge du bronze.

d'après quelques fragments ornementés, de l'attribuer à un cercle culturel précis. La trouvaille la plus intéressante est celle d'une hache percée en pierre de qualité mise au jour à Odboj dans le village de Grbavče (fig. 35), ayant sur chaque côté un saillant arrondi. Ce type de hache est typique pour cette période de l'âge du Bronze ancien.³⁴

Сл. 36 - Некропола Сигнал, село Палилула,
камене конструкције гробова, старије гвоздено доба.
Fig. 36 – Nécropole du Signal au village de Palilula,
les tombes en pierre, l'âge du fer ancien.

Et à nouveau, comme c'est souvent le cas dans l'histoire, après une période relativement calme de stabilisation et de progrès des cultures de l'âge du Bronze sur le territoire des Balkans centraux, viennent, à la fin du XIIIe siècle avant notre ère, des changements dramatiques dans le système de la culture spirituelle et matérielle. Les cultures de l'est et du nord, porteuses d'innovations technologiques envahissent le territoire des Balkans, le bassin des Carpates et celui de la Pannonie méridionale ; ce mouvement a été surpris suite à l'abandon d'un grand nombre d'objets en bronze et par les incendies subies dans les villages de l'âge du Bronze tardif.

Pendant les quelques siècles de la pénétration des cultures du nord,³⁵ commence le processus qui conduit à la formation des cultures de premier âge du Fer et des grands mélanges ethnoculturels. La nouvelle matière métallique – le fer –, a davantage accentué le caractère guerrier des nouvelles populations et la domestication du cheval la domination stratégique et militaire sur la population indigène. Pendant ces quelques siècles, le territoire de la Serbie orientale est dominé par, ce qu'on appelle les titulaires de la culture de la céramique cannelée. Après cela, les groupes de Bosut (l'horizon Kalakača) et le groupe Ostrov apparaissent au nord-est.³⁶ La phase suivante du développement de l'âge du fer sur ce territoire se caractérise par l'apparition de la céramique de Basarabi.³⁷ Il s'agit d'une période de brassage de populations et de métissage

дора култура са севера³⁵ започето је са процесима који су довели до формирања раних култура гвозденог доба и великих етно-културних мешања. Нова метална сировина – гвожђе, још више је истакла ратнички карактер нових популација, а припитомљавање коња стратешку и војну доминацију над староседелачком популацијом. У ових неколико векова територијом источне Србије доминирају тзв. носиоци културе канеловане керамике. Након њих, појављују се рана босутска група (калакача хоризонт) и група Остров на североистоку.³⁶ Следећу развојну фазу гвозденог доба на овој територији карактерише појава Басараби керамике.³⁷ То је време мешања популација и њиховог културног преплитања, што је уједно и основа за настанак великих палеобалканских племена познатих у делима античких писаца: Трибала, Дарданаца, Илира, Меза, Трачана... Већ у следећем периоду, од VII века старе ере територија Сврљига на основу археолошког материјала показује висок степен културног јединства са областима северозападне Бугарске и североисточне Србије.³⁸ Иако је на основу материјалне културе тешко одредити етничку припадност њених носилаца, верујемо да је старобалканско племе Трибала доминирало овим просторима у периоду протоисторије.

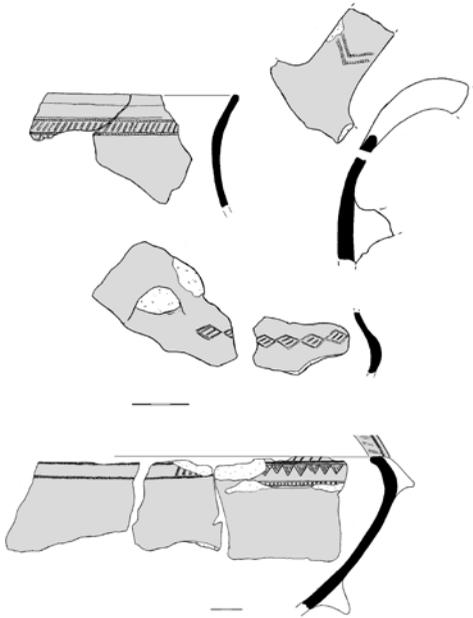
Период старијег гвозденог доба на територији Сврљига највише је заступљен, како покретним налазима, тако и бројем регистрованих локалитета, укупно њих четрнаест. Градинска насеља, пре мања утврђења, подижу се на доминантним висовима често у вези са контролом комуникационих праваца, док насеља налазимо на речним терасама. Поред насеља регистроване су и две некрополе из периода VIII-VI века пре Христа – Сигнал³⁹ и Нишевац. На некрополи Сигнал вршена су

Сл. 37 - Некропола Сигнал, село Палилула, гроб 4.
Fig. 37 – Nécropole de Signal au village de Palilula, quatrième tombe.

culturel, qui est en même temps la base pour la création de grandes tribus paléobalkaniques connues dans des œuvres des écrivains de l'Antiquité : Triballes, Dardaniens, Illyriens, Moéses, Thraces... A partir du VIIe siècle avant notre ère, le territoire de Svrljig montre, d'après le matériel archéologique, un haut niveau de l'unité culturelle avec les régions du nord-ouest de la Bulgarie et le nord-est de la Serbie.³⁸ Bien que ce soit difficile à déterminer d'après la culture matérielle l'appartenance ethnique de leur porteur, on estime que l'ancienne tribu balkanique des Triballes a dominé cette région dans la période protohistorique.

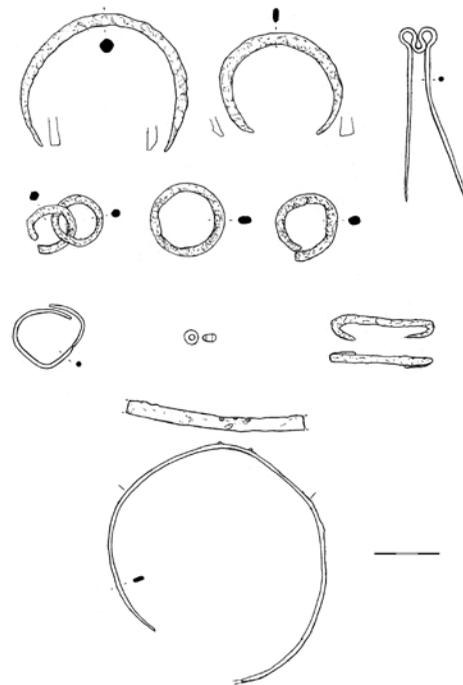
La période de premier âge du Fer sur le territoire de Svrljig est la plus présente, soit par les découvertes fortuites, soit par le nombre de localités enregistrées, quatorze en tout. Des habitats de hauteur, qui précédés des petites fortifications, sont bâtis sur des pics dominants, et ils sont souvent liés avec le contrôle des voies de communications, tandis que des villages sont situés sur des terrasses fluviales. En plus des agglomérations, deux nécropoles ont été enregistrées datant de la période du VIIIe - VIe siècles avant J.-C. – nécropole de Signal³⁹ et Niševac. Dans la nécropole Signal, l'une des sites connus en Serbie orientale, ont été effectuées plusieurs campagnes de fouilles. Il s'agit, en effet, d'une nécropole d'inhumation datée durant la période de premier âge du Fer, dans laquelle les défunts étaient recouverts par des grandes constructions de pierre (fig. 36). Les recherches faites jusqu'à présent ont révélé six défunts et un chien enterré.⁴⁰ Les défunts étaient placés dans une position nord-est – sud-ouest, avec les têtes orientées vers sud-ouest (fig. 37). D'après le

Сл. 38 - Нécропола Сигнал, керамика из гробова.
Fig. 38 – Nécropole de Signal, la poterie de tombes.

matériel issu des fouilles, même si des incertitudes persistent, la nécropole devrait être datée vers le VIIe - VIe siècles avant J.-C (figs. 38-39). Une inconnue relative représen-

археолошка ископавања у неколико истраживачких кампања и може се рећи да је ово једна од само неколико откривених некропола из овог периода на територији источне Србије. Реч је, наиме, о некрополи са инхумираним покојницима из периода старијег гвозденог доба који су покривени већим каменим конструкцијама (сл. 36). Досадашњим истраживањима откривено је укупно шест покојника и једна сахрана пса.⁴⁰ Покојници су приближне оријентације североисток – југозапад са главама на југозападу (сл. 37). На основу покретног материјала, иако постоје извесне недоумице, некрополу би требало одредити у период VII-VI века пре Христа (сл. 38-39). Релативну непознаницу представљају налази из пећина Пољана и Преконошке, с обзиром на то да нису вршена археолошка истраживања, мада се на основу детаљних истраживања Злотске пећине код Бора,⁴¹ може претпоставити и њихов насеобински карактер. Метални налази од бронзе не могу се повезати са одређеним керамичким материјалом будући да су већином откривени случајно и без икаквог контекста. Ипак, њихова разноврсност и количина сугеришу на утицаје како из Подунавља и са истока,⁴² тако и из области данашње Македоније.⁴³ Треба истаћи бронзане колутасте привеске, вероватно са централном пречагом за качење типа *Ghidici*, чије су аналогije бројне,⁴⁴ а њихово датовање прецизно одређено у VII и VI век пре Христа. Тробриде стрелице скитскога типа такође се везују за исти период, а њихови многобројни налази за целу територију централног Балкана. Посебно су занимљиви примерци апликација од бронзаног лима украшени пунктирањем са локалитета Сврљиг-град и Калница (сл. 40), за које немамо аналогije, али се на основу материјала и технике украшавања

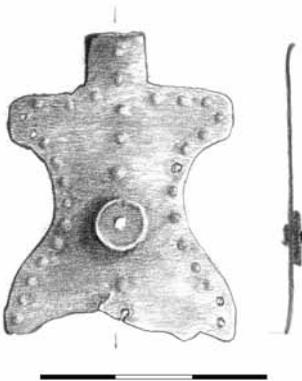
Сл. 39 - Некропола Сигнал, метални налази из гробова.
Fig. 39 – Nécropole de Signal, les trouvailles en métaux de tombes.

tent les trouvailles des grottes de Poljana et de Prekonoška, sachant que des recherches archéologiques n'ont pas été effectuées, bien que, d'après les recherches minutieuses de la grotte de Zlotska près de Bor,⁴¹ on puisse imaginer leur caractère d'habitation. Cependant, les objets métalliques en bronze trouvés ne peuvent pas être reliés au matériel céramique, car la plupart avaient été découverts par hasard, hors contexte. Pourtant, leur diversité et quantité suggèrent des influences danubiennes et orientales,⁴² ainsi que méridionales.⁴³ Il faut surtout mentionner les breloques ronds en bronze, probablement avec une barre pour accrocher du type *Ghidici*, dont les analogies sont nombreuses,⁴⁴ et leur datation est précisée au VIIe et VIe siècles avant J.-C. Des flèches triédres du type scythe se rattachent également à cette période, tandis que leur nombre

les rapproche de l'ensemble des Balkans centraux. Particulièrement intéressants sont les exemples d'applications de la tôle en bronze décorée par la ponction, qui parviennent de Svrljig-grad et de Kalnica (fig. 40), sans analogies, mais, selon le matériel et la technique de décoration, on peut les dater au VIIe, ou plutôt au VIe siècle avant J.-C. La plus importante découverte est celle qui provient d'une tombe détruite à Niševac, où on a découvert une ceinture composite en bronze, faisant partie d'une épée de fer, une fibule et une breloque en bronze.

Comme on le sait, les Celtes de l'est arrivent dans ces régions à la fin du IVe siècle avant J.-C. mais, après leur défaite à Delphes en 279 avant J.-C., une partie d'entre eux s'installent autour de la confluence de la Save avec le Danube, où ils ont créé avec la population autochtone, les Scordisques, une nouvelle communauté tribale des Celtes de l'est.⁴⁵ Au IIe et Ier siècles avant notre ère, les Scordisques ont occupé un vaste territoire à l'est de la Slovénie, à travers Srem et plus loin en aval du Danube, jusqu'en Olténie et le nord-ouest de la Bulgarie.

A l'intérieur des Balkans, ils sont présents dans les vallées de grande rivières, telles que la Morava et le Timok,⁴⁶ sur des voies de communications depuis toujours très importantes, du Danube vers le sud. En général, la période de l'âge du fer tardif sur le

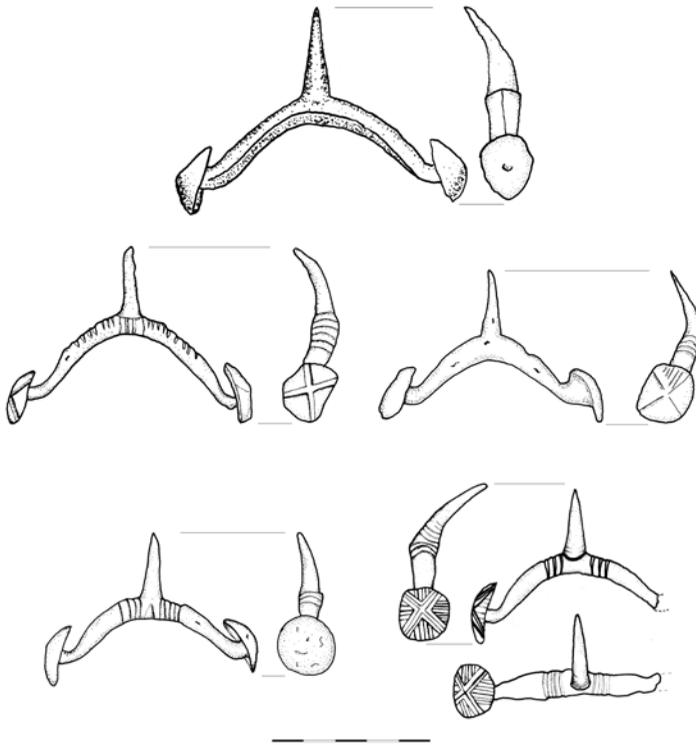
Сл. 40 - Локалитет Нишевац,
пунктирана бронзана
апликација.
Fig. 40 – Localité Niševac,
l'application en
bronze ponctué.

и ови налази могу одредити у период VII, можда пре VI столећа пре Христа. Посебно је вредан налаз из разореног гроба са локалитета у Нишевцу, где су откривени композитни ажурирани бронзани појас, део гвозденог мача, гвоздене трензе, бронзана фибула и бронзани звонасти привезак.

Као што је познато, источни Келти се у овим крајевима појављују крајем IV века пре Христа, а након пораза код Делфа 279. године пре Христа један њихов део населио је области око ушћа Саве у Дунав, где је са староседелачким становништвом формирао Скордиске, нову племенску заједницу источних Келта.⁴⁵ У II и I веку старе ере Скордисци су запоседали пространу територију од источне Славоније, преко Срема и даље низ Дунав, до Олтеније и северозападне Бугарске. У унутрашњости Балкана у том периоду посведочени су у долинама већих река, попут Мораве и Тимока,⁴⁶ на одувек важним комуникационим правцима од Дунава ка југу. Генерално гледајући, период млађег гвозденог доба на територији Сврљига недовољно је познат, као и у јужним и источним деловима Србије.⁴⁷ Ипак, регистрована су четири локалитета која настављају традицију насељавања из старијег гвозденог доба, те се у овом контексту може говорити и о одређеном степену континуитета. Најближе аналогije материјалу којим доминирају посуде S профилације налазимо на околним локалитетима попут Медијане,⁴⁸ Дебелице код Књажевца,⁴⁹ те Вртишта и Бубња код Ниша,⁵⁰ као и Рашине окућнице, Три крушке и Кале-Кршевице код Врања.⁵¹ Са територије Сврљига потиче и шест келтских мамуза, што је посебно изненађење с обзиром на то да ови предмети нису тако чести на територији Србије.⁵² Све мамузе припадају крају II или I веку пре Христа. На овом степену истражености тешко је говорити о етничкој припадности носилаца културе млађег гвозденог доба на територији Сврљига, али је извесно да је једну компоненту засигурно чинило и становништво келтског порекла.

territoire de Svrljig n'est pas suffisamment connu, ainsi que dans les régions du sud et de l'est de la Serbie.⁴⁷ Pourtant, on a enregistré quatre localités qui continuent la

tradition du peuplement à au premier âge du Fer, donc dans ce contexte on peut parler d'un certain degré de continuité. Les analogies les plus proches concernant la vaisselle profilée en S, ont été identifiées dans des localités voisine comme Medijana,⁴⁸ Debelica près de Knjaževac,⁴⁹ puis Vrtište et Bujanj près de Niš,⁵⁰ ainsi que Rašina okučnica, Tri kruške et Kale-Krševica près de Vranje.⁵¹ Six éperons celtiques proviennent de la région de Svrljig, ce qui est surprenant étant donné que ces objets ne sont pas tellement fréquents sur le territoire de la Serbie.⁵² Tous les éperons appartiennent à la fin du IIe ou du Ier siècles avant J.-C. A ce stade de la recherche, il est difficile de parler de l'origine ethnique des porteurs de la culture de la deuxième âge du Fer sur le territoire de Svrljig, mais il est évident qu'une partie était sûrement composée d'une peuplade d'origine celte.

Сл. 41 - Разни локалитети, келтске мамузе.
Fig. 41 – Divers localités, les éperons celtiques.

- ¹ Михаиловић 2008: 12 и даље.
- ² Димитријевић 1992: 65 и даље; *Idem.* 1997: 48.
- ³ Филиповић 2008: 22, Т. V/9; Друга алатка потиче са археолошких ископавања 2009. године. Захваљујемо се проф. др Д. Михаиловићу на усменом саопштењу.
- ⁴ Михаиловић 2004; *Idem.* 2008.
- ⁵ О овим културама в. Garašanin 1979: 79 и даље. О најновијим истраживањима Винче и винчанске културе в. Тасић Н.Н. 2008: 15 и даље.
- ⁶ Филиповић 2008: 22.
- ⁷ Поред Преконошке пећине, на само 20 m јужно налази се и Велика дупка, пространа, али релативно плитка пећина монументалног отвора. Вероватно су обе пећине некада чиниле јединствен пећински систем, али су се вековном ерозијом канали који су их повезивали запунили земљом и каменом.
- ⁸ Стојић и Јоцић 2006.
- ⁹ Булатовић 2007.
- ¹⁰ Булатовић и Јовић 2010.
- ¹¹ Јовановић С. 1987: 167-175; Сладић и Јовановић 1997: 167 и даље.
- ¹² Antonović 2003: 53.
- ¹³ Лазић и Сладић 1997: Т. V/2-5.
- ¹⁴ Јовановић Б. 1982; *Idem.* 2004: 39 и даље.
- ¹⁵ Tasić N. 1979:98.
- ¹⁶ *Idem.* 2004: 71 и даље.
- ¹⁷ О енеолиту в. Гарашанин 1973: 159 и даље. Такође в. Tasić N. 1995, са комплетном старијом литературом.
- ¹⁸ Јовановић В. 1979: 27 и даље.
- ¹⁹ Тасић Н. 1997: 80.
- ²⁰ *Idem.* 2004: 89-91.
- ²¹ *Ibid.* 69, сл. 25; Лазић и Сладић 1997: 213, сл. 2; Стојић и Јоцић 2006: 165, Т. LXVI/58; Булатовић 2007: 32, сл. 30; Булатовић и Јовић 2010: 94, Т. XIX/38.
- ²² Филиповић 2008: 14-15.
- ²³ Тасић Н. 2004: 70, сл. 26; Стојић и Јоцић 2006: Т. IV/1, Т. V/1, Т. Т. XXI/19, Т. XXIV, Т. XXXVI/22-24, Т. LXXXIV, Т. XCII, Булатовић 2007: 195, Т. LIV/1-2; Булатовић и Јовић 2010: Т. XLVII, Т. XLVIII/1, Т. CXXI/5-6.
- ²⁴ Миливојевић 2003: 175; Филиповић 2008: 18, 26.
- ²⁵ Јовановић В. 1979: 39.
- ²⁶ Тасић Н. 2004: сл. 34, сл. 37; Стојић и Јоцић 2006: Т. XLIX, Т. LXII/10.
- ²⁷ Тасић Н. 1983: 40.
- ²⁸ Стојић и Јоцић 2006: 38; Булатовић и Јовић 2010: 41.
- ²⁹ Тасић Н. 1997: 82-83.
- ³⁰ Срејовић и Лазић 1997: 235; Лазић 2004: 107 и даље.
- ³¹ Булатовић и Јовић 2010: 42-43.
- ³² Тасић Н. 2001: 11.
- ³³ Филиповић 2008.
- ³⁴ Булатовић 2007: 84, Т. VI.
- ³⁵ *Idem.*: 2010: 89 и даље.
- ³⁶ Васић Р. 1997: 93; Јевтић 2004: 141 и даље.
- ³⁷ Васић Р. 1997: 94.
- ³⁸ *Ibid.*: 95; Јевтић 2004: 145-147.
- ³⁹ Филиповић 2006; Филиповић, Булатовић и Миљковић 2009.

- ¹ Михаиловић 2008 : 12 sqq.
- ² Димитријевић 1992 : 65 sqq; *Idem.* 1997 : 48.
- ³ Филиповић 2008 : 22, Т. V/9 ; Le deuxième outil provient des recherches archéologiques de l'année 2009. Nous sommes très reconnaissants à Prof. Dr Dušan Mihailović pour les informations verbales.
- ⁴ Михаиловић 2004 ; *Idem.* 2008.
- ⁵ Pour ces cultures, voir Garašanin 1979 : 79 sqq. Pour les recherches les plus récentes à Vinča et sur la culture de Vinča, voir Тасић N.N. 2008 : 15 sqq.
- ⁶ Филиповић 2008 : 22.
- ⁷ De la grotte de Prekonoška à seulement 20 m se trouve la caverne Velika Dupka, large mais peu profonde grotte, avec une entrée monumentale. Peut-être les deux grottes ont été liées par des canaux qui ne sont pas visible aujourd'hui à cause de l'érosion et représentées le même habitat.
- ⁸ Стојић и Јоцић 2006.
- ⁹ Булатовић 2007.
- ¹⁰ Булатовић и Јовић 2010.
- ¹¹ Јовановић С. 1987 : 167-175 ; Сладић и Јовановић 1997 : 167 sqq.
- ¹² Antopović 2003 : 53.
- ¹³ Лазић и Сладић 1997 : Т. V/2-5.
- ¹⁴ Јовановић Б. 1982 ; *Idem.* 2004 : 39 sqq.
- ¹⁵ Tasić N. 1979 : 98.
- ¹⁶ *Idem.* 2004 : 71 sqq.
- ¹⁷ Sur le période énéolithique, voir Гарашанин 1973 : 159 sqq et Tasić N. 1995, avec la bibliographie complète.
- ¹⁸ Јовановић В. 1979 : 27 sqq.
- ¹⁹ Тасић Н. 1997 : 80.
- ²⁰ *Idem.* 2004 : 89-91.
- ²¹ *Ibid.* 69, fig. 25 ; Лазић и Сладић 1997 : 213, fig. 2 ; Стојић и Јоцић 2006 : 165, Т. LXVI/58 ; Булатовић 2007 : 32, fig. 30 ; Булатовић и Јовић 2010 : 94, Т. XIX/38.
- ²² Филиповић 2008 : 14-15.
- ²³ Тасић Н. 2004 : 70, fig. 26 ; Стојић и Јоцић 2006 : Т. IV/1, Т. V/1, Т. Т. XXI/19, Т. XXIV, Т. XXXVI/22-24, Т. LXXXIV, Т. ХСП; Булатовић 2007 : 195, Т. LIV/1-2 ; Булатовић и Јовић 2010 : Т. XLVII, Т. XLVIII/1, Т. CXXI/5-6.
- ²⁴ Миливојевић 2003 : 175; Филиповић 2008 : 18, 26.
- ²⁵ Јовановић В. 1979 : 39.
- ²⁶ Тасић Н. 2004 : fig. 34, fig. 37 ; Стојић и Јоцић 2006 : Т. XLIX, Т. LXII/10.
- ²⁷ Тасић Н. 1983 : 40.
- ²⁸ Стојић и Јоцић 2006 : 38 ; Булатовић и Јовић 2010 : 41.
- ²⁹ Тасић Н. 1997 : 82-83.
- ³⁰ Срејовић и Лазић 1997 : 235 ; Лазић 2004 : 107 sqq.
- ³¹ Булатовић и Јовић 2010 : 42-43.
- ³² Тасић Н. 2001 : 11.
- ³³ Филиповић 2008.
- ³⁴ Булатовић 2007 : 84, Т. VI.
- ³⁵ *Idem.* : 2010 : 89 sqq.
- ³⁶ Васић Р. 1997 : 93 ; Јевтић 2004 : 141 sqq.
- ³⁷ Васић Р. 1997 : 94.
- ³⁸ *Ibid.*: 95 ; Јевтић 2004 : 145-147.
- ³⁹ Филиповић 2006 ; Филиповић, Булатовић и Миљковић 2009.

⁴⁰ *Ibid.*: 80.

⁴¹ Јевтић 2004: 129 и даље; Тасић Н. 1980: 19 и даље.

⁴² Vasić R. 1977.

⁴³ Videski i Temov 2005.

⁴⁴ Јевтић 1994: 77; Vasić R. 1977.

⁴⁵ О насељавању Келта у ове крајеве в. Јовановић В. 1987: 815 и даље, са старијом литературом.

⁴⁶ Роровић Р. 1994: 20; Поповић и Сладић 1997: 101; Theodossiev 2000: 86; Филиповић 2008: 30-31.

⁴⁷ Поповић и Сладић 1997: 101.

⁴⁸ Перић 2001: 11-18.

⁴⁹ Јовановић и Петровић 1997: 15; Сладић 1990: 177.

⁵⁰ Стојић и Јоцић 2006.

⁵¹ Булатовић 2007.

⁵² Филиповић 2011.

La région de Svrljig en Serbie Orientale - préhistoire, antiquité et moyen âge

⁴⁰ *Ibid.* : 80.

⁴¹ Јевтић 2004 : 129 sqq; Тасић Н. 1980 : 19 sqq.

⁴² Vasić R. 1977.

⁴³ Videski et Temov 2005.

⁴⁴ Јевтић 1994 : 77 ; Vasić R. 1977.

⁴⁵ Sur la présence des Celtes dans ces environs, voir Jovanović B. 1987 : 815 sqq, avec la bibliographie.

⁴⁶ Роровић Р. 1994 : 20; Поповић и Сладић 1997 : 101; Theodossiev 2000 : 86; Филиповић 2008 : 30-31.

⁴⁷ Поповић и Сладић 1997: 101

⁴⁸ Перић 2001: 11-18.

⁴⁹ Јовановић и Петровић 1997: 15; Сладић 1990: 177.

⁵⁰ Стојић и Јоцић 2006.

⁵¹ Булатовић 2007.

⁵² Филиповић 2011.

SVRLJIG À L'ÉPOQUE ANTIQUE

СВРЉИГ У АНТИЧКО ДОБА

Долином реке Тимок на истоку данашње Србије водила је једна од најстаријих и најзначајнијих цеста античкога доба на Балкану – стари итинерарски пут *Lissus–Naissus–Ratiaria* (Љеш–Ниш–Арчар) који је повезивао јадранско приморје, централнобалканске области римскога Наиса и Подунавље. Централна тачка овога друма, област Наиса (Ниш), смештена је на раскршћу трансбалканских комуникација одакле су путеви водили у четири правца (карта 2): према северу – Виминацијум (Костолац) и Сингидунум (Београд), према западу Лисус (Љеш) и Јадранско море, према југу Тесалоника и Егејско море и према истоку, Сердика (Софија) и Константинопољ (Цариград).¹

Укључивање тимочких области у римски државно-правни поредак одвија се у завршном периоду Августове владавине око 15. године после Христа, када је формирана провинција Мезија (*Moesia*), пошто су римске легије освојиле области јужно од Саве и Дунава. У време цара Домицијана, 86. године после Христа, Мезија је подељена на две провинције: на Горњу Мезију (*Moesia Superior*) и Доњу Мезију (*Moesia Inferior*). Долина Тимока ушла је у састав Горње Мезије. Крајем III века после Христа, након губитка Дакије (*Dacia*), извршена је нова административна подела горњомезијских области, а земље око Тимока припале су новоформираној Прибрежној Дакији (*Dacia Ripensis*). Таква подела се одржала све до Јустинијана (VI век после Христа).²

У долини Тимока, у римско доба живели су Тимахи (*Timachi*). Тако се закључује из једног фрагмента античког писца Плинија чији се подаци односе на средину II века после Христа, *Plin., N.H. III, 149: Pannoniae iungitur provincia, quae Moesia appellatur... In eo Dardani, Celegeri, Triballi, Timachi, Moesi, Thraces, Pontoque contermini Scythae*. У преводу: У суседству Паноније налази се провинција која се назива Мезија ... У њој живе Дарданци, Целегери, Трибали, Тимахи, Мези, Трачани, а на Понту, Скити. Тимахи су вероватно били део некада моћног племена Трибала које је крајем гвозденог доба заузимало територију између Мораве и Искера (Дунава). До јужних тимочких области, око данашње Равне и Књажевца, у познијем раздобљу, допирали су Дарданци који су, потом, оставили своје име римским кохортама ста-

L'une des plus anciennes et des plus importantes routes de l'époque antique sur le territoire des Balkans, traversait la vallée de la rivière Timok (Timachus); il s'agit d'un tronçon de la voie *Lissus – Naissus – Ratiaria* (Lezha - Niš – Archar) qui reliait la côte adriatique, la région de Naissus dans les Balkans centraux et la vallée de Danube. Le point central de cette route, la région de *Naissus*, se trouvait au carrefour des voies transbalkaniques (carte 2) qui permettaient de rejoindre Viminacium (Kostolac) et Singidunum (Beograd) au nord, Lissus (Lezha) et la mer Adriatique à l'ouest, Thessalonique et la mer d'Égée au sud et, enfin, Serdica (Sofia) et Constantinopolis (Constantinople) à l'est.¹

Suite à l'accroissement de l'influence de Rome, puis de la pénétration de ses légions au sud de la Save et du Danube, tout le long du Ier siècle av. J.-C. et au début du Ier siècle après J.-C., vers l'année 15 après J.-C., sous le règne de l'empereur Tibère, est fondée la province de Mésie (*Moesia*). En 86 après J.-C., l'empereur Domitien réorganise ce territoire en séparant la Mésie en deux autres provinces, la Mésie Supérieure (*Moesia Superior*) et la Mésie Inférieure (*Moesia Inferior*). La vallée du Timok, située à la lisière occidentale de la Mésie Inférieure, fait partie de la Mésie Supérieure. A la fin du IIIe siècle après J.-C., suite à l'abandon de la Dacie et dans un contexte plus général de refonte administrative, le territoire de l'ancienne Mésie Supérieure est découpé en plusieurs provinces de taille plus restreinte ; les pays autour de la vallée du Timok font alors partie, jusqu'au règne de l'empereur Justinien au VIe siècle, de la province Dacia Ripensis.²

A l'époque romaine, la vallée du Timok était habitée par la tribu des *Timachi*, comme en témoigne un passage issu de Pline le Jeune (*Plin., N.H. III, 149*), au IIe siècle après J.-C. : *Pannoniae iungitur provincia, quae Moesia appellatur ... In eo Dardani, Celegeri, Triballi, Timachi, Moesi, Thraces, Pontoque contermini Scythae.* (« A la Pannonie se rattache la province appelée Mésie ... Dans cette province habitent les Dardaniens, les Célégères, les Triballes, les Timachi, les Mèses, les Thraces, et près de la mer Noire, les Scythes ».) Les *Timachi* constituaient sûrement une branche de la puissante tribu des Triballes qui, à la fin de l'âge du fer, occupait le territoire entre les rivières Morava

ционираним у Нишу (*cohors I Aurelia Dardanorum*) и у Равни – Тимакум Минуса (*cohors II Aurelia Dardanorum*). На крајњем североистоку ове области налазила се земља Меза, на чијој се територији развио град Рацијарија, данашњи Арчар на Дунаву (*Ratiaria, colonia Mesorum*). Око самог ушћа Тимока били су смештени Мали Скордисци, огранак моћног келтског племена које је населило Подунавље и данашњи Срем у IV веку пре Христа.

Подручје тимочког слива у римско доба, карактерисала је изразита рударска активност. Било је организовано као један од рударских дистрикта дарданских рудника, *metalli dardanici*, односно као фискални посед којим је управљао префект територије са седиштем у Тимакум Минусу. На основу епиграфских сведочанстава из Равне сазнајемо и о извесном либранију у седишту префекта (*officium*), Улпију Аквилину, припаднику легије VII Клаудије, на основу чега би се могло закључити да су послови о којима је могла бринути војска стајали под управом горњомезијске VII Клаудијеве легије.

Не зна се прецизно које је области обухватала рудничка територија Тимакум Минуса. Вероватно се ради о јужним крајевима око слива Сврљишког, Трговишког и Белог Тимока, на истоку о Старој планини, док је према северу допирала по свој прилици до долине Црног Тимока и укључивала је борски басен. Да је рударство чинило основу привреде читавог овог подручја говори и околност да је у Равни, у дужем раздобљу непрекидно (II-IV век после Христа), стационирали II коњичка кохорта Дарданаца (*cohors equitata, II Aurelia Dardanorum*), чија је активност била везана за чување рудника и праћење конвоја са рудом. Епиграфске потврде такође показују везе античких становника Тимакум Минуса са рударским центрима на Космају, и даље са Домавијом и Аквилејом.³

Наша посебна пажња биће усмерена према подручју Сврљишке котлине која је после Наиса пружала могућности за настанак веће римске агломерације, можда баш прве станице на римском путу од Ниша према Дунаву. Добро је познато у археолошкој науци да је римска итинерарска саобраћајница *Lissus–Naissus–Ratiaria* трансверзалним путем повезивала јадранску обалу и Подунавље, преко об-

(*Margus*) et Danube (*Isker*). De leur côté, les Dardaniens étaient arrivés jusqu'au sud des régions du Timok, s'installant autour de Ravna (*Timacum Minus*) et de l'actuelle Knjaževac ; ils ont légué, par ailleurs, leur nom aux cohortes romaines stationnées à Niš – *Naissus* (*cohors I Aurelia Dardanorum*) et à Ravna – *Timacum Minus* (*cohors II Aurelia Dardanorum*). A l'extrême nord-est de cette région se trouvait le pays des Mèses sur le territoire desquels s'est développée, sur le Danube à l'endroit de l'actuel Archar en Bulgarie, la ville de *Ratiaria* (*Ratiaria colonia Moesorum*).³ Au Nord, à la confluence du Timok et du Danube et en amont du fleuve, vivaient les Petits Scordisques, branche de la puissante tribu celte qui avait occupé autrefois, au IVe siècle avant J.-C., la vallée du Danube et la région de l'actuel Srem, entre les rivières Save et Danube en Pannonie.

A l'époque romaine, la région du bassin de la rivière Timok se caractérisait par une activité minière intense. Elle a été organisée comme l'un des districts miniers de la Dardanie, *metalli dardanici*, c'est-à-dire un domaine impérial dirigé par le préfet du territoire avec son siège à *Timacum Minus* (Ravna). Selon les témoignages épigraphiques mises au jour dans cette localité, on apprend qu'un certain Ulpius Aquilinus, soldat de la VIIe légion Claudia, remplissait la fonction de *librarius* dans les bureaux (*officium*) du préfet du territoire. Ainsi, on pourrait conclure que certaines affaires du territoire fiscal étaient placées sous la juridiction de la VIIe légion Claudia stationnée en Mésie Supérieure.

Aujourd'hui encore, il demeure impossible d'établir avec précision quelles sont les régions qui constituaient le territoire minier de *Timacum Minus*. Il s'agit probablement, au sud, des régions situées autour du bassin de trois rivières - Svrlijski, Trgoviški et Beli Timok -, à l'est, de la montagne Stara planina (*Haemus*), et au nord, vraisemblablement jusqu'à la vallée de la rivière Crni Timok, y compris

Сл. 42 - Појтингерова табла, сектор од Наиса до Рацијарије.
Fig. 42 - Table of Peutinger, the sector between Naissus and Ratiaria.

ласти централног Балкана и древног града Наиса. Она је представљала најкраћу везу престонице Царства са дунавском границом, уколико имамо у виду маритимну комуникацију између италске луке Брундизијум (Бриндизи) и Лисуса. Наиме, од самога Рима могло се копненом комуникацијом *виа Апија (via Appia)* стићи до Брундизијума, одакле се прелазило на лађе пут Балканског полуострва. Надаље је римски пут водио долином реке Дрим и брдовитим областима данашње Албаније и Србије, пре свега Косова и Метохије, до Нишке котлине и античког Наиса. Потом, је траса пута пратила долину Тимока и скретала североисточно преко превоја Кадибогаз на Старој планини пут крајњег одредишта у колонији Рацијарији, данашњем Арчару на Дунаву у Бугарској. У временима римских освајања и консолидације границе на дунавском лимесу овај римски пут имао је предоминантно војни карактер услед проласка трупа и логистике у правцу Дунава. Развојем рударских активности на подручју Горње Мезије ова важна саобраћајница задобија економски, односно трговачки карактер услед извоза минералних сировина.

На сектору од Наиса до Рацијарије (сл. 42), Појтингерова табла, познати римски итинерар из IV века, бележи следеће станице: *Naisso XXVII Timaco Maiori X Timaco Minori XXVII Conbustica XXVII Ratiaris*.⁴ Растојања између станица изражена су у римским миљама (1 римска миља = 1481 метар).

Током проспекције терена 2006. године, на потесу између села Нишевац и Варош, на изласку из Сврљишке котлине, у клисури Сврљишког Тимока откривени су остаци овог старог римског пута, на појединим местима уклесаног у стену (сл. 43).⁵ Пут је постављен са десне стране речног тока и његова се траса може пратити у дужини од око 1500 м. С обзиром на природну конфигурацију терена и геолошку подлогу, пут није морао имати конструктивне елементе уобичајене за античке комуникације, већ је његову основу формирала природна камена подлога, док је на појединим ужим местима пут прошириван до стандардне ширине од око 2 m, што је карактеристично за планинске деонице (сл. 44). На улазном делу у клисуру, видљиво је неколико подзида од правилно насланог камена преко којих је насут ситан туцаник и земља (сл. 45). Ова деоница пута завршавала се на Тимоку, код остатака

le bassin de la ville moderne de Bor. L'activité minière était à la base de l'économie de toute la région, comme en témoigne le fait qu'à *Timacum Minus*, pendant une longue période et sans discontinuité (du IIe au IVe siècles après J.-C.), était cantonnée la IIe cohorte équestre des Dardaniens (*cohors II Aurelia Dardanorum equitata*). Ses missions étaient de protéger les mines et leur production et de sécuriser les convois de minerai contre les attaques des brigands (*latrones*). Les données épigraphiques montrent également les liens entretenus par des habitants de *Timacum Minus* avec d'autres centres miniers situés près de la montagne Kosmaj, et plus loin, à Domavia et à Aquilée (*Aquileia*).

Notre attention se porte surtout sur le territoire de la vallée de Svrljig qui, après *Naissus*, offrait la possibilité du développement d'une plus grande agglomération ; il pourrait s'agir ainsi de la première station sur la voie romaine menant de *Naissus* vers le Danube. L'axe *Lissus-Naissus-Ratiaria* représentait le chemin le plus court entre la capitale de l'Empire et la frontière du bas Danube. En fait, de Rome même on pouvait arriver à Brindes (*Brundisium*) par voie terrestre, suivant la *via Appia*, d'où on embarquait sur des navires vers la péninsule balkanique, comme l'avait fait l'empereur Trajan parti en campagne contre les Daces. Puis, une fois débarqué à *Lissus*, la route romaine suivait la vallée de la rivière Drim (*Drilon*) et le territoire montagneux de l'Albanie et de la Serbie actuelle, principalement par le Kosovo et la Métochie, jusqu'à *Naissus*. Ensuite, la voie descendait la vallée du Timok et tournait au nord-est à travers le col Kadi Bogaz (651 m) sur la montagne Stara planina (*Haemus*), vers la destination finale, la colonie *Ratiaria*. Lors des conquêtes romaines et de la consolidation de la frontière danubienne, cette route a été empreinte d'un caractère militaire évident, pour le passage des troupes et de la logistique vers le Danube. Avec le développement des activités minières sur le territoire de la Mésie Supérieure, cette importante voie de communication acquiert un caractère économique et commercial prédominant, en raison de la possibilité d'exportation des ressources minières.

Sur la partie de la route entre *Naissus* et *Ratiaria* (fig. 42), la Table de Peutinger (*Tabula Peutingeriana*), un célèbre itinéraire romain du IVe siècle, note les stations suivantes : *Naisso XXVII Timaco Maiori X Timaco Minori XXVII Conbustica XXVII Ratiaria*

старог моста у месту Бањица и подно Сврљиг-града, одакле се његова траса више не може пратити.

На простору Бањице налазе се четири цркве, од којих се црквица Св. Стефана засигурно може одредити у период позне антике.⁶ Из Бањице потиче и почасни натпис посвећен неком од царева с почетка III века (видети, стр. 218).⁷

О старости пута сведочи и мања хумка, највероватније праисторијска, постављена на једином проширењу у клисури. Чини се вероватним да је овај пут трасиран још у праисторији, а да је по доласку Римљана само проширен и подзидан, те на тај начин прилагођен стандардима римских копнених комуникација. Исто тако треба напоменути да остаје нејасно да ли је овај римски пут, онај остатак тврдог пута који наводи Каниц да га је пронашао у списима заставника Покорног.⁸ Савремени пут на овоме простору пробијен је пре око пола века, али на левој страни Тимока, невезано са римском комуникацијом.

Убикацијом станица Тимакум Мајус (*Timacum Maius*) и Тимакум Минус (*Timacum Minus*), које наводи Појтингерова табла али и могућом трасом пута од Нанса до Рацијарије бавио се изванредан број стручњака у периоду дужем од 150 година. Нажалост, чини се да до сада није понуђен прави одговор како у погледу позиције самог Тимакум Мајуса, тако ни у погледу трасе античке цесте. Остаје извесно да

Сл. 43 - Клисура Тимока, римски пут.
Fig. 43 – Gorge du Svrlijski Timok, voie romaine.

ris.⁴ Les distances entre les stations sont exprimées en milles romains (un mille romain = 1481 m).

Au cours de la prospection du terrain en 2006, entre les villages de Niševac et Varoš, à la sortie de la vallée de Svrljig, dans les gorges de Svrljiški Timok, ont été mis au jour des restes d'une ancienne route romaine, parfois creusée dans le rocher (fig. 43).⁵ La route se trouve du côté droit par rapport au cours d'eau et elle peut être retracée sur une longueur de 1500 m. Vue la configuration naturelle du terrain et son fondement géologique, la route n'avait pas les éléments constructifs typiques des voies romaines; néanmoins, sa base était formée par des rochers, tandis que dans certains endroits plus étroits, la route a été élargie, comme à l'habitude, jusqu'à environ 2 m (fig. 44), choix typique pour les portions montagneuses. A l'entrée de la gorge, peuvent encore être vus quelques murs de soutènement en pierre bien montés sur lesquels on a versé du gravier fin et de la terre (fig. 45). Cette section de la route se termine à Svrljiški Timok, près des vestiges de l'ancien pont dans le village Banjica et au pied de la forteresse de Svrljig-grad, où sa trace se perd.

Sur le territoire du village Banjica, nous connaissons quatre églises, dont l'église St. Stefan qui peut être datée sûrement de l'Antiquité tardive.⁶ Du même village provient une inscription honorifique dédiée à l'un des empereurs du début du IIIe siècle (voir, p. 218).⁷

Un petit tumulus, probablement préhistorique, posé sur un élargissement de la gorge, témoigne de l'ancienneté de la route. Il semble que cette voie remonte à la préhistoire, mais avec l'arrivée des Romains elle a été seulement élargie et entretenue, et ainsi adaptée au standard des communications terrestres romaines. Il faut noter, en revanche, qu'on ne peut pas identifier avec certitude cette route à celle découverte par Kanitz dans les écrits du porte-drapeau Pokorny.⁸ La route contemporaine à cet endroit a été percée, il y a environ un demi-siècle, sur la rive gauche du Svrljiški Timok, sans aucun rapport avec la voie romaine.

Depuis plus de 150 ans, des nombreuses personnalités scientifiques ont tenté de retrouver l'emplacement des stations *Timacum Maius* et *Timacum Minus*, mentionnées

би се једино војни логор и насеље код села Равна са великом вероватноћом могли поистоветити са станицом Тимакум Минус. Као још један од очигледних проблема П. Петровић наводи и да укупно растојање од Наиса до Мањег (или Доњег?) Тимока по Табули износи око 55 км (тј. 37 миља), што је недовољно да се од Ниша дође до Равне.⁹ Чини се да је Каниц навео потоње истраживаче у заблуду, будући да је трасу античкога пута између Нишевца, његовог Тимакум Мајуса и Баранице, где је убицирао Тимакум Минус, извукао преко позноантичког и византијског утврђења у селу Миљковац и даље преко Тресибаве и села Црвења.¹⁰ Овако разрешеном трасом,

преко Баранице, Трговишта и Књажевца и даље ка Равни, пут је продужен за више од 10 км. Такође, од Сврљиграда преко села Вароши и Палилуле тешко се може досегнути Миљковац, с обзиром на стрме, готово вертикалне литице десне обале Тимока. Само летимичан поглед на војну карту, Ј.7. Књажевац из 1894. године, показује да никакав пут није постојао на том потесу у време Каницовог боравка у овим крајевима и да га је, чини се, Каниц вештачки

Сл. 44 - Клисура Тимока, римски пут уклесан у стену.

Fig. 44 – Gorge du Svrlijski Timok, voie romaine creusée dans la roche.

трасирао. Са друге стране, уколико прихватимо претпоставку М. Мирковић о правцу цесте преко Миљковца и Ргошта до Књажевца и Равне (*Timacum Minus*),¹¹ антички би се пут, исто тако, у односу на 55 км колико по Табули има од Ниша до Тимакум Минуса, продужио на више од 60 км. Ову тезу доцније је подржао и С. Јовановић,

par la Table de Peutinger, et le tracé éventuel de la route qui menait de *Naissus* à *Ratiaria*. Malheureusement, il semble que jusqu'à présent on ne peut pas fournir une réponse définitive concernant le positionnement de *Timacum Maius* et le tracé de la voie antique. En revanche, il est fort probable que le camp militaire et l'agglomération situés près du village de Ravna puissent être identifiés avec la station *Timacum Minus*. L'une des difficultés évidentes, soulignées par P. Petrović, est que la distance totale entre *Naissus* et *Timacum Minus*, selon la Table de Peutinger, est d'environ 55 km (c'est-à-dire 37 milles), ce qui ne correspond pas à la distance entre Niš et Ravna.⁹ Il semble que Kanitz a induit les futurs chercheurs en erreur, car il a choisi de faire passer la route romaine entre Niševac, son *Timacum Maius*, et Baranica, où il avait localisé *Timacum Minus*, à travers la fortification d'époque tardive et byzantine du village Miljkovac et, plus loin, par la montagne Trešibaba et le village Crvenje.¹⁰ Ainsi, grâce à cette astuce, la route par Baranica, Trgovište et Knjaževac et, plus loin, vers Ravna, a été prolongée de plus de 10 km. En outre, de Svrljig-grad par les villages Varoš et Palilula, on pouvait difficilement atteindre Miljkovac, en raison des falaises raides presque verticales de la rive droite du Svrljiški Timok. Il suffit de jeter un coup d'œil sur la carte militaire de 1894 pour s'apercevoir qu'à l'époque de Kanitz il n'y avait aucune route à cet endroit ; on peut, donc, supposer qu'il l'ait artificiellement tracée. D'autre part, si on accepte l'hypothèse de M. Mirković sur la direction de la route romaine par les villages Miljkovac et Rgošta jusqu'à Knjaževac et Ravna (*Timacum Minus*),¹¹ la route romaine aurait plus de 60 km au lieu de 55 km entre Niš et *Timacum Minus*, de la Table de Peutinger. Cette hypothèse a été par la suite étayée par S. Jovanović, qui avait localisé *Timacum Maius* sur le territoire de la ville de Knjaževac, s'appuyant sur les trouvailles antiques du IVe siècle.¹² A cette occasion, afin de faire correspondre ses identifications aux distances offertes par la Table de Peutinger, Jovanović mentionne une donnée erronée d'après laquelle entre Knjaževac et Ravna il y a 14 km. Mais, à partir de la confluence du Trgoviški et du Svrljiški Timok à Knjaževac jusqu'à la fortification de Ravna, il n'y a pas plus de 8 km ! Récemment, en reprennant les informations de la Table de Peutinger, S. Petrović a émis une nouvelle hypothèse qui conteste l'identification de *Timacum Minus* avec la fortification antique et l'agglomération de Ravna.¹³

који Тимакум Мајус лоцира на подручје данашњег Књажевца, на основу античких налаза из IV века.¹² Јовановић овом приликом износи и нетачан податак да од Књажевца до Равне има 14 km, како би уклопио ове локације у милијацију Појтингерове табле. Од састава Трговишког и Сврљшког Тимока у Књажевцу, до утврђења у Равни нема више од 8 km. Још веће недоумице недавно је унео С. Петровић, који је изнео тезу да античко утврђење и насеље у Равни не може бити Тимакум Минус, такође се држећи милијација из Појтингерове табле.¹³ На основу досадашњих истраживања чини се да је барем први део правца античког пута до локалитета у Нишевцу ваљано трасиран.¹⁴ Тако би цеста од Ниша ишла преко села Малче и Врела до превоја Грамада, одакле се спуштала у Сврљиг и настављала даље према Нишевцу и Сврљиг-граду. Како ћемо касније видети, чини се да је и овај предлог реконструкције трасе античког пута незнатно одступао од оригиналног правца, првенствено указујући на миљоказ из Плужине (видети, стр. 219),¹⁵ који би се нашао око 2 km далеко од овако постављене трасе.

На овоме месту мора се истаћи још једна чињеница, а која је у великој мери унела додатне забуне и, чини се, још више закомпликовала ионако осетљиво питање убицања оба Тимакума и античког пута Наис-Рацијарија. Још од првих разматрања ове теме, сви антички, па чак само византијски локалитети, претежно

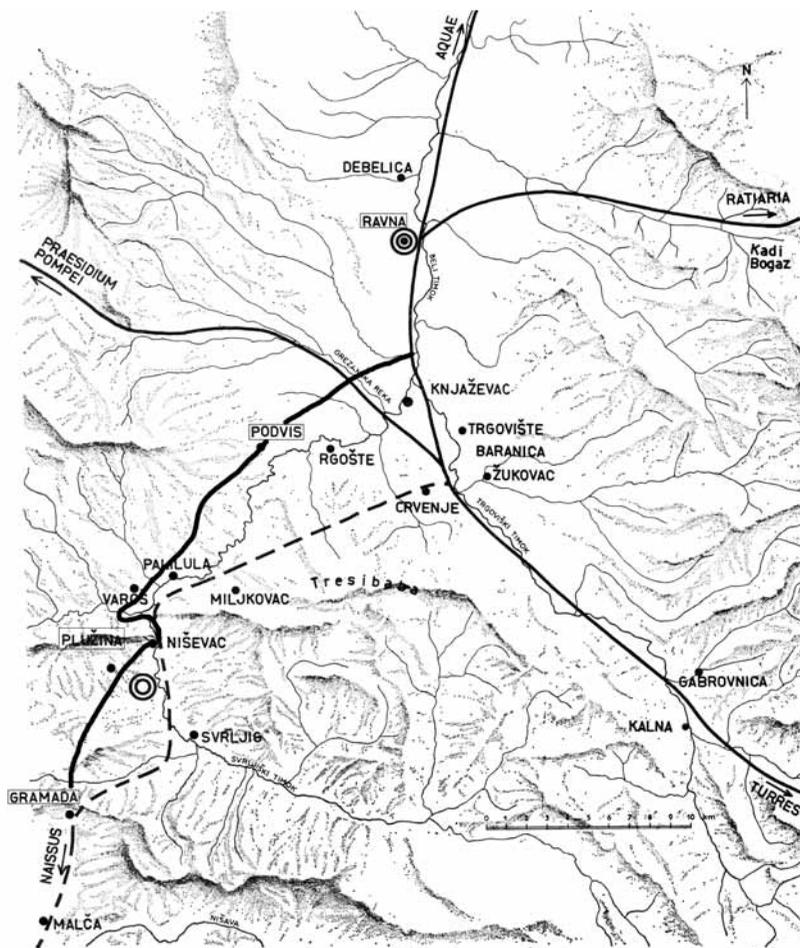
Сл. 45 - Клисура Тимока, римски пут са подзидима.

Fig. 45 – Gorge du Svrlijski Timok, voie romaine avec un mur de soutènement.

Cependant, grâce aux recherches menées jusqu'à présent, on peut affirmer qu'au moins la première partie de la voie antique, jusqu'à Niševac, a été bien tracée.¹⁴ Ainsi, la route de Niš (*Naissus*) passait par les villages de Malča et Vrelo, rejoignait le col Gramada, d'où elle descendait vers Svrljig et continuait plus loin vers Niševac et Svrljig-grad. Comme nous le verrons plus tard, il semble que cette proposition de reconstruction du tracé de la route antique diffère légèrement de la direction d'origine, notamment en raison de la présence d'une borne milliaire dans le village de Plužina (voir, p. 219), qui se trouverait à environ 2 km du tracé ainsi défini.¹⁵

A cet endroit, on peut ajouter encore un fait, qui avait introduit encore plus de confusion et, on dirait d'avantage compliqué cette question délicate du positionnement des deux stations *Timacum* et de la route antique *Naissus-Ratiaria*. Depuis les premières considérations sur le sujet, toutes les localités antiques et même byzantines, plutôt des fortifications, étaient traitées de la même façon afin de résoudre le problème. Pour tous ceux qui préfèrent situer *Timacum Maius* à Knjaževac ou à Baranica demeure une contradiction, sachant que les deux localités n'ont pas commencé leurs existences respectives avant le IVe siècle.¹⁶ Or, la Table de Peutinger mentionne, majoritairement, pour le cas du centre des Balkans, des agglomérations qui fonctionnaient déjà au Ier et plus rarement au IIe siècle après J.-C., tel *Timacum Minus*, *Remesiana*, *Hammeum*, *Ad Fines*, *Vindenaë*, etc., placées sur d'autres routes romaines construites dans des circonstances géographiques et historiques similaires, dès l'époque des conquêtes romaines, ou de celle d'Auguste, ou du règne d'Hadrien, principalement à des fins militaires.¹⁷ Cette image correspond aux écrits de Ptolémée selon lesquels la station *Timacum* existait déjà à l'époque de Trajan.¹⁸ Il apparaît évident que ces agglomérations étaient situées dans les vallées des rivières et non sur les hauts rochers ; ainsi, certaines d'entre elles ne sont dotées de fortifications sur les hauteurs qu'ultérieurement, car le principal attrait de ces implantations humaines était la proximité d'une rivière et la disponibilité en terres arables. Partant de ces deux constatations, l'installation des agglomérations dans des vallées et leur fonctionnement au moins dès le Ier voire du IIe siècle, et en les appliquant aux réalités connues pour la route de *Naissus* à Ravna (*Timacum Minus*),

утврђења, једнако су третирали у решавању овога проблема. Тако се десило да се Тимакум Мајус убицира у Књажевцу или Бараници, иако се оба локалитета не могу датовати пре IV века.¹⁶ На основу досадашњих искустава и убицирања наведених станица из Појтингерове табле на територији централног Балкана, јасно се види да већина ових насеља датира из I, ређе II века по Христу, што је случај пре свега са Тимакум Минусом, али и са другим насељима у ближој околини попут Ремизијане, Хамеума, Ад Финеса, Виндена, итд., на другим итинерарским цестама рађеним у сличним географским и историјским околностима. Као што је познато римски су путеви у области Мезије трасирани одмах након римских освајања, највероватније почетком I века по Христу, у време Августа, најкасније у време владавине Хадријана, пре свега у војне сврхе.¹⁷ Оваква слика уклапа се и у Птоlemeјеве наводе да Тимок постоји још у периоду Трајана.¹⁸ Такође, јасно је да се сва поменута насеља налазе у долинама река, а не на високим стенама, те да нека од њих тек накнадно добијају своја утврђења. Очигледно је у новооснованим насељима кључну

Карта 3
Carte 3

peu d'options s'ouvrent à nous : les agglomérations de Niševac avec la fortification de Svrljig-grad héritée des précédentes populations et celle de Ravna avec sa grande fortification, les deux situées dans la vallée du Timok et datées du Ier siècle après J.-C. Par ailleurs, il paraît pour le moins illogique sinon inutile de créer deux stations dans la vallée du Beli Timok, à une distance de moins de 10 km de route plate l'une de l'autre, si on accepte l'hypothèse la plus répandue identifiant Knjaževac à *Timacum Maius* et Ravna à *Timacum Minus*. Que faire donc des voyageurs quittant *Naissus* et qui ne retrouvaient un relais digne de ce nom que 45 km plus loin, ayant à supporter les obstacles d'un terrain inaccessible et difficilement franchissable, à plus d'une journée de route ? La vallée du Svrljig est le seul endroit jusqu'à la vaste plaine du Beli Timok qui fournissait toutes les commodités pour le développement d'une plus grande agglomération. La position même du village de Niševac, le tracé découvert de la route romaine et la forteresse de Svrljig-grad, suggèrent dans quelle direction la voie antique pourrait se poursuivre. Pourtant, jusqu'à présent, il n'y a aucune indication qu'à la place de la ville actuelle de Svrljig existait une agglomération depuis la préhistoire. Bien qu'en contradiction avec nos prédécesseurs, il semble le plus probable d'identifier le village de Niševac à *Timacum Maius* et Ravna à *Timacum Minus*.

Après avoir établi la première partie du trajet depuis Niš, à travers les villages Malča et Vrelo jusqu'au col Gramada, nous allons essayer de déterminer la suite, prenant en considération la topographie et deux données oubliées ou négligées concernant les anciennes voies de communications sur le territoire de la vallée du Svrljig. De Gramada, la route ne suivait pas la rivière Pravačka, comme on a pu le penser auparavant ; elle continuait au nord-ouest vers le village de Plužina, où on a découvert la borne milliaire du règne de Trébonien Galle.¹⁹ De Plužina, la route descendait jusqu'au village actuel de Niševac. Cette proposition de tracé a l'avantage de placer *Timacum Maius* (Niševac) à 24-26 km de *Naissus*. Il faut noter dans ce secteur, entre Plužina et Niševac, la présence du toponyme « Kaldrma » (le Pavé), tout à fait significatif. Après Niševac, il devait sûrement y avoir un passage pour traverser la rivière et joindre ainsi les gorges du Svrljiški Timok, où on enregistre des traces de la voie

улогу чинила близина реке и доступност обрадиве земље, а не сигурност висова. Ако пођемо овим правцем и применимо постојеће чињенице на трасу цесте од Наиса до Равне, уочићемо да се и по једном и по другом параметру (насеља у долинама и локалитети из I и II века) сви до сада разматрани локалитети и утврђења у овој области могу слободно уклонити из даљих разматрања. Тако нам преостају једино насеље у Нишевцу са утврђењем Сврљиг-град наслеђеним од претходне популације и велико утврђење са насељем у Равни, оба у долини Тимока и оба из I века по Христу. Као још једну од нелогичности наводимо и чињеницу да би било сасвим излишно правити две станице у долини Белог Тимока, на растојању мањем од 10 km равного пута, а препустити путнике да по изразито спором и неприступачном терену путују 45 km, што би на овој траси значило путовање дуже од обданице. Долина Сврљишкога Тимока једино је подручје до широке равнице Белог Тимока, које је пружало све погодности за развој веће насеобине. Положај самог Нишевца, откривена траса пута и Сврљиг-град, благо сугеришу и у коме је правцу могао настављати антички пут. Да је пак пут ишао обронцима Тресибабе, римско би насеље било постављено на стратешком месту данашње варошице Сврљига, одакле је приступ планини изразито лакши преко њених благих обронака. Али, до сада, не постоји ни једна назнака да је на месту Сврљига од праисторије постојало насеље.

Из свих изнетих чињеница, чини се убедљивим да насеље у Нишевцу може представљати Тимакум Мајус, а оно у Равни Тимакум Минус, иако према досадашњој убикацији трасе античке цесте и њеној милијацији према Појтингеровој табли то и није могуће. На овоме се месту морамо поново вратити на покушај утврђивања трасе поменутога пута, али овога пута сагледавајући у целости топографију и два нехајно заборављена и запостављена податка о старим комуникацијама на територији Сврљишке котлине. Први је део трасе пута ишао од Ниша, преко села Малче и Врела до превоја Грамада, што је још раније утврђено. Од Грамаде пут није ишао Правачком реком, како је то раније претпостављено, већ је настављао на северозапад и у луку обилазећи Липницу излазио на зараван, одакле је настављао ка селу Плужини, где је и откривен помињани миљоказ Тре-

romaine. La route traversait de nouveau la rivière Svrljiški Timok, au-dessous de la forteresse Svrljig-grad, à l'endroit où on ne trouve aujourd'hui que des piliers en pierre du vieux pont, probablement turc. De là, elle montait et atteignait le plateau au pied de Svrljig-grad.

Un fait négligé de D. Jovanović²⁰, mais aussi une phrase de J. Mišković²¹ nous apprennent clairement que près de Svrljig-grad il y avait un carrefour pavé où se croisaient trois routes anciennes. La première route reliait Niš à Svrljig-grad, la deuxième Svrljig-grad à Podvis et continuait plus loin vers Knjaževac, tandis que la troisième menait vers Sokobanja et plus loin vers la vallée de rivière Morava (*Margus*) où la route romaine *Naissus – Singidunum*.

La voie romaine depuis la forteresse Svrljig-grad en direction de Ravna – *Timacum Minus* - passait ensuite par le village Palilula, où le tracé de la route ancienne a pu être partiellement identifié,²² puis traversait un plateau facilement accessible au-dessus de la rive gauche de Svrljiški Timok jusqu'à Podvis, comme l'a souligné D. Jovanović.²³ Lors de son déplacement de Knjaževac à Svrljig, Kanitz a également repéré cet endroit situé entre Podvis et Svrljig-grad. La distance entre ces deux points est d'environ 10 km. De Podvis jusqu'à Ravna – *Timacum Minus*, il était aussi possible d'emprunter un chemin méridional long de 15 km qui menait à l'ouest de l'embouchure du Svrljiški et du Trgoviški Timok, abritée par les collines occidentales. Si on additionne toutes ces distances depuis Niš jusqu'à Ravna (*Timacum Minus*), auxquelles on ajoute encore 3 à 5 km qui séparent Niševac de Svrljig-grad, on compte environ 55 km (+/- 2 km), chiffre qui coïncide avec l'indication fournie par la Table de Peutinger pour la distance totale entre *Naissus* et *Timacum Minus* (carte 3).

Néanmoins, même si notre proposition confirme la distance totale marquée par l'itinéraire antique, il ne faut pas perdre de vue que la Table de Peutinger n'est pas exempte d'erreurs sur les distances et la toponymie ; la prudence doit être, donc, le maître mot concernant son interprétation. L'emplacement des stations *Timacum Maius* et *Timacum Minus* impliquerait un changement des distances entre *Naissus* et *Timacum Maius*, c'est-à-dire entre *Timacum Maius* et *Timacum Minus*, ce qui a déjà été suggéré par

бонијана Гала.¹⁹ Овако претпостављеном трасом, пут би од Наиса до Тимакум Мајуса имао приближно 24-26 km. На овоме потесу инструктивним се чини и топоним „Калдрма“, а који гравитира од Плужине ка Нишевцу. Пут се од Плужине спуштао до данашњег села Нишевца, где је на Тимоку морао постојати прелаз којим је цеста долазила до клисуре Тимока, где је регистрован поменути остатак римскога пута. Цеста је наново прелазила Тимок испод утврђења, на месту где данас само вире камени стубови старог, вероватно Турског моста, одакле се пела на виши терен и досезала плато подно Сврљиг-града.

Запостављени податак Д. Јовановића²⁰, али и једна реченица Ј. Мишковића²¹ јасно говоре да је код Сврљиг-града била калдрмисана раскрсница три стара пута. Према Д. Јовановићу, *између Сврљија и развала једноја трагића у Подвису, познају се и данас трајови старој пуши, што је водио некада из Књажевца у Ниш, а преко Сврљија, па одашле преко Нишеваца и Грамаде за у Ниш*. Дакле, први друм је повезивао Ниш са Сврљиг-градом, други Сврљиг-град са Подвисом и даље ка Књажевцу, док је трећи пут ишао према Сокобањи. Антички пут водио је даље до села Палилула, где је траса старог пута делимично убицирана,²² па преко лако проходне висоравни изнад леве обале Сврљишког Тимока до Подвиса, као што је то нагласио Јовановић.²³ На овоме месту треба нагласити и да је Каниц, долазећи из Књажевца прошао овим путем, тј. од Подвиса до Сврљиг-града. Раздаљина између ове две тачке износи приближно 10 km. Од Подвиса би се до Равне, тј. Тимакум Минуса могло доћи путем који је ишао западно од ушћа Сврљишког и Трговишког Тимока, заклоњен са запада брдима и прилазио му са југа. Ово растојање износило би око 15 km. Када саберемо све дистанце од Ниша до Равне и додамо томе још 5 km раздаљине између Нишевца и Сврљиг-града, а она је засигурно мања од 3 km, добијамо приближно 55 km (+/- 2 km), колико би према Појтингеровој табли износила укупна милијација између Наиса и Тимакум Минуса (карта 3).

На основу свега наведенога у вези са дистанцијама између станица које наводи Појтингерова табла, важно је напоменути да иако наш предлог потврђује укупну милијацију коју бележи антички итинерар, то не мора бити у сваком случају

Dragašević et accepté, avec réserves, par Petrović. Il s'agit, en fait, du transfert de 10 milles de la route entre *Naissus* et *Timacum Maius* à la section comprise entre *Timacum Maius* et *Timacum Minus*. Les données de la Table de Peutinger dans cette forme révisée seraient : *Naisso XVII Timaco Maiori XX Timaco Minori XXVII Combustica XXVII Ratiaris*. De cette manière, les données de la Table de Peutinger correspondraient aux réalités du terrain : *Timacum Maius* serait éloigné de XVII milles romaines (environ 25 km)

Сл. 46 - Поглед на Сврљиг-град са југа (зараван лево), десно Облик.
Fig. 46 – Vue sur Svrljig-grad du sud (au plateau gauche), à droite Oblik.

de *Naissus*, tandis que la distance entre *Timacum Maius* et *Timacum Minus* serait de XX milles romaines (environ 30 km). Ainsi, la station *Timacum Maius* se trouverait sur le territoire de Niševac et Svrljig-grad, tandis que la grande agglomération romaine et le camp militaire, bien fouillés, de Ravna seraient identifiés à *Timacum Minus*. Il est intéressant et important de mentionner également l'hypothèse de S. Petrović, selon laquelle le nom de *Timacum Maius* devrait être interprété

comme le Timok Supérieur plutôt que le Timok le Plus Grand, car situé sur un terrain en hauteur ; ainsi *Timacum Minus* devrait être compris comme le Timok Inférieur. Cette solution, acceptable de notre point de vue, a l'avantage de résoudre un problème de toponymie grâce à l'étude fine de la topographie.

Revenons maintenant sur la vallée du Svrljig et aux informations fournies par l'archéologie :

прихватљиво решење. Наиме, Табула као извор често носи погрешке и у милијацији и у топонимији, те се овај извор мора тумачити са неопходном резервом. Убикација станица Тимакум Мајус и Тимакум Минус подразумевала би промену у дистанцијама између Наиса и Тимакум Мајуса, односно Тимакум Мајуса и Тимакум Минуса, што је још предлагао Драгашевић, а са резервом прихватио и Петровић. Ради се, наиме, о пребацивању десетице са трасе Наисус – Тимакум Мајус на трасу Тимакум Мајус – Тимакум Минус. Подаци са табуне у овако ревидираном облику гласили би на следећи начин: *Naisso XVII Timaco Maiori XX Timaco Minori XXVII Conbustica XXVII Ratiaris*. Дакле, на овај начин подаци из Табуле би се поклапали са фактичким стањем на терену, те би Тимакум Мајус био удаљен XVII римских миља (око 25 км) од Наиса, док би растојање Тимакум Мајус – Тимакум Минус износило XX римских миља (око 30 км). Према томе, станица Тимакум Мајус би се имала налазити на простору Нишевца и Сврљиг-града, док би велико и добро истражено римско насеље и војни логор Равна представљала Тимакум Минус. Занимљиво је и важно напоменути и тезу С. Петровића која нам се чини прихватљивом, да би назив Тимакум Мајус уместо велики Тимок требало разумевати као Горњи Тимок, јер се и налазио на вишој нивелети терена, док би назив Тимакум Минус у сличном контексту требало сматрати Доњим Тимоком. Тако би се разрешила још једна дилема у науци, према којој је Тимакум Мајус на основу ономастике морао представљати веће насеље од Тимакум Минуса када су у питању размере.

Вратимо се на овоме месту простору Сврљишке котлине и подацима о археолошким локалитетима:

Локалитет Сврљиг-град

Стара тврђава Сврљиг-град, помињана у вези са остацима римскога пута, налази се на левој обали Тимока, на високој стени изнад ушћа речице Белице (сл. 46). Приступ је граду могућ једино из правца северозапада, уском стазом којом се долази до вештачки проширене пукотине у природној стени, одакле се и улази на плато утврђења. Ка истоку, одсечена провалијом дубине око 100 m, налази се стена

La localité de Svrljig-grad

La vieille forteresse de Svrljig-grad, déjà mentionnée à propos des vestiges de la voie romaine, se trouve sur la rive gauche du Svrljiški Timok, sur un grand rocher au-dessus de l'embouchure du ruisseau Belica (fig. 46). L'accès à la ville est possible uniquement au nord-ouest, par un sentier étroit qui mène à des fissures élargies artificiellement dans le rocher naturel, par lesquelles on pénètre sur le plateau de la forteresse. A l'est, coupé par un gouffre profond d'environ 100 m, se trouve le rocher Oblik d'où provient un grand nombre de matériaux archéologiques et des briques romaines.²⁴ La majorité de la collection actuelle du Musée de Svrljig est issue de la forteresse Svrljig-grad et du territoire situé en contre bas. Le matériel archéologique et les trouvailles numismatiques témoignent de l'occupation de cet endroit, sans interruption, du VIIIe siècle avant J.-C. jusqu'au XIXe siècle. De la forteresse provient une plaque votive en marbre dédiée à Héra (Ἥρα Σονκητηνή) datant de la moitié du Ier siècle après J.-C. (voir, p. 218).²⁵ La fortification faisait sans doute partie d'un même ensemble avec l'agglomération antique de Niševac dont elle était reliée par la voie romaine susmentionnée.

La localité de Plužina

Le site de Plužina, mentionnée précédemment lors de la discussion concernant le tracé de la route romaine de *Naissus* vers la vallée de Svrljig, est situé au sud du village, sur une petite colline, à environ 1,5 km à l'ouest de l'agglomération antique de Niševac. Aujourd'hui, on y trouve un pavement en blocs de pierre et des pierres concassées formant une structure du petit carré. Sur le site et dans les champs voisins on a retrouvé des fragments de poterie antique et médiévale. Près de Plužina, en 1934, a été mise au jour *in situ* une borne milliaire en calcaire dédiée à l'empereur Trébonien Galle (251-253 après J.-C.) (voir, p. 219).²⁶ Elle permet d'identifier avec précision le tracé de la voie antique qui reliait *Naissus* à *Timacum Minus*.

La localité Niševac – *Timacum Maius*

A partir de la moitié du XIXe siècle, certains chercheurs, dont Kanitz²⁷ et Dragašević²⁸, ont identifié *Timacum Maius* près du village Niševac. P. Petrović qui s'est

Облик са које такође потичу бројни налази покретног археолошког материјала, али и античке опеке.²⁴ Са утврђења и простора подно њега потиче највећи део данашње колекције Завичајне музејске збирке Сврљиг. Археолошки материјал и нумизматички налази сведоче о дуготрајном и непрекинутом коришћењу овог простора, у периоду између VIII века пре Христа до XIX века. Са утврђења потиче и вотивна мермерна плочица посвећена Хери Сонкетени (Ἡρα Σονκητηνῆ) опредељена у средину I века по Христу (видети, стр. 218).²⁵ Утврђење, засигурно, чини целину са античким насељем у Нишевцу са којим је било повезано поменутиим путем.

Локалитет Плужина

Локалитет Плужина, о коме је већ било речи у тексту који се односи на трасу римског пута од Наиса према Сврљишкој котлини, налази се јужно од села на мањем узвишењу, око 1.5 км западно од античког насеља у Нишевцу. Данас се на налазишту виде већи обрађени камени блокови и ситнији ломљени камен, који формирају структуру мањег квадратног облика. На локалитету и у околним њивама налазе се уломци античке и средњовековне керамике. У близини Плужина откривен је 1934. године миљоказ од кречњака посвећен императору Требонијану Галу (251-253. година по Христу).²⁶ Овај миљоказ је пронађен *in situ*, на деоници Наисус–Тимакум Мајус, римског пута Наисус–Рацијарија, те као такав прецизно убицира трасу поменуте комуникације (видети, стр. 219).

Локалитет Нишевац – Тимакум Мајус

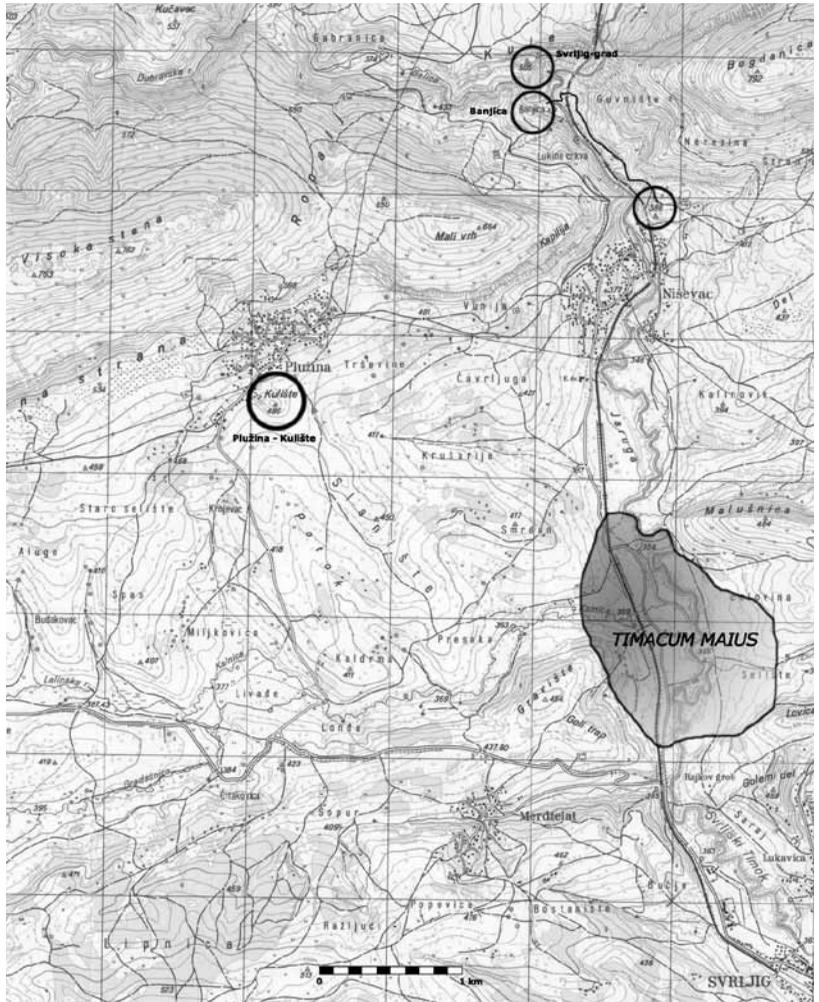
На овоме су простору још од средине XIX века поједини истраживачи убицирали Тимакум Мајус, а за ову тезу посебно су се залагали Каниц²⁷ и Драгашевић.²⁸ П. Петровић, који се убикацијом оба Тимакума (*Timacum Maius* и *Timacum Minus*) бавио неколико деценија, у бројним студијама такође указује на могућност да се управо у Нишевцу налазио Тимакум Мајус.²⁹ Исто тако, географ М. Костић наводи да су у Нишевцу, поред Тимока, 1956. године откопани остаци римских терми,³⁰ о чему сведоче и данас видљиви остаци грађевинског материјала на најнижој тимочкој тераси, удаљени око 150 m северно од места наших археолошких ископавања.

occupé durant plusieurs décennies des deux *Timacum* (*Timacum Maius* et *Timacum Minus*), a souligné à maintes reprises la possibilité que *Timacum Maius*²⁹ soit justement à Niševac. De surcroît, dès 1967, le géographe M. Kostić mentionne à Niševac, près du Svrljiški Timok, les vestiges des thermes romains³⁰ dont témoignent les restes de matériaux de construction visibles sur la terrasse de la rivière, à environ 150 m au nord des fouilles archéologiques actuelles.

La localité actuelle est située à la fois sur la rive gauche du Svrljiški Timok (fig. 47), à la confluence avec la petite rivière Kalnica, et sur la rive droite, sur le territoire connu sous le nom de «Selište». Le site occupe la vallée plate et fertile du Svrljiški Timok, à une altitude située entre 350 et 360 m, entouré de tous côtés par des collines de plus de 420 m. En arrivant depuis l'actuel Svrljig, à l'est du mont Gravište, en contrebas, au lieu-dit «Bazilika» (Basilique), on peut observer sur la gauche un premier bâtiment romain construit en pierres et briques. Par ailleurs, sur la rive gauche du Svrljiški Timok, faisant face à la colline Malušnica, à droite de la route moderne Svrljig - Niševac qui traverse cette dernière localité, se trouvent les thermes mentionnés ci-dessus. De Niševac provient également un autel dédié par L. Aurelius Iustinus, *vir clarissimus*, à Jupiter Très Bon Très Grand (*Iuppiter Optimus Maximus*), daté de la fin du IIe - début du IIIe siècle après J.-C. (voir, p. 219).³¹ Il est probablement issu de l'agglomération romaine même ou de son voisinage le plus proche. La rive gauche du Svrljiški Timok et les hauteurs de la petite rivière Kalnica ont fourni un important inventaire archéologique. Selon la numismatique romaine on peut affirmer que cette partie de l'agglomération a été bâtie dès le Ier siècle après J.-C. et qu'elle a fonctionné jusqu'au IVe siècle. Construite initialement sur la terrasse de la rive gauche, la ville a étendu son emprise sur la rive droite au IIIe et IVe siècles.

L'évolution de l'agglomération romaine, près du village de Niševac, ne peut être comprise sans rendre compte de la fortification voisine du Svrljig-grad, située à environ 4 km au nord. Afin d'éclaircir certains problèmes concernant le site de Niševac, des fouilles archéologiques ont été engagées durant les années 2008-2011. Ces recherches ont été effectuées sur la rive gauche du Svrljiški Timok, à environ 150 m à l'ouest de

Сам локалитет налази се на потесу између реке Калнице и леве обале Сврљишког Тимока (сл. 47), али и на његовој десној обали на простору званом „Селиште“. Налазиште је смештено у плодној и равној долини Тимока надморске висине између 350 и 360 m, а са свих страна заклоњен је брди-ма висине преко 420 m. Долазећи путем из правца модерног Сврљига, први видљив објекат регистрован је са леве стране, у источном подножју брда Гравиште на потесу званом „Базилика“. Реч је о већој грађевини зиданој од камена и опека римског формата. Горепоменуте терме се налазе на левој обали Тимока, преко пута брда Малушница, са десне стране данашњег пута Сврљиг–Нишевац који пресеца локалитет. Приликом рекогносцирања јужно од Малушнице, на потесима Беловина и Селиште, регистровани су такође уломци античке керамике и неколико нумизматичких налаза који се могу одредити у период III и IV века. Из Нишевца такође, потиче и жртвеник посвећен Јупитеру датован у период почетка III

Сл. 47 - Римски локалитети поменути у тексту.

Fig. 47 – Sites romains mentionnés dans le texte.

son cours actuel. Jusqu'à présent, les fouilles réalisées grâce à trois sondages ont permis d'explorer une superficie de 230 m². Dans le sondage 2 (fig. 48), qui mesure 10 x 5 m, on a découvert, éparpillés, un grand nombre de fragments de céramique antique, des os d'animaux, quelques trouvailles très importantes en métal et des pièces de monnaie datées de la deuxième moitié du IIIe et du début du IVe siècle après J.-C. Dans la

Сл. 48 - Локалитет Нишевац, сонда 2.

Fig. 48 – Localité Niševac, sondage 2.

partie centrale du sondage on a enregistré une grande construction en pierre, orientée sud-ouest – nord-est. Il s'agit d'une construction en pierres calcaires, présentant deux alignements de pierres parallèles et soignés, qui ressemble à un canal de drainage peu profond. Perpendiculaire à cette construction, on a constaté l'existence d'une autre construction similaire, de plus petites dimensions, mal conservée. Dans la partie centrale du sondage 2, dans la couche la plus profonde on a enregistré une grande superficie de pierres calcaires fines et denses, entassées sans soin particulier, sur laquelle

века по Христу,³¹ а вероватно је откривен у самом римском насељу или у његовој непосредној околини (видети, стр. 219). Са леве обале Тимока и са обала Калнице потичу бројни налази разнородних покретних археолошких предмета, а на основу римског новца може се рећи да је овај део насеља формиран још од I века после Христа и да показује непрекинут континуитет до IV века наше ере. Првобитно насеље вероватно је настало на левој тераси Тимока, док се током III и IV века проширило и на његову десну обалу.

Римско насеље у Калници треба посматрати као целину са оближњим утврђењем, Сврлиг-градом, које се налази на око 4 km северно од Калнице. Имајући у виду све до сада поменуте чињенице и питања, на локалитету Калница током 2008, 2009, 2010 и 2011. године извршена су археолошка ископавања мањег обима. Сондажна истраживања извршена су на левој обали Тимока, око 150 m западно од његовог данашњег тока. Досадашњим ископавањима, са три сонде истражена је површина од око 230 m². У сонди 2 (сл. 48), димензија 10x5 m, на целом њеном простору, откривен је велики број уломака античке керамике, фрагмената животињских костију, неколико значајних металних налаза и примерака античког новца који датирају из друге половине III и почетка IV века по Христу. У централном делу сонде регистрована је већа камена конструкција која се пружала у правцу југозапад-североисток. Реч је о конструкцији од правилно наслаганог кречњачког камена која, подсећа на плићи дренажни канал за воду. Управно на правац пружања ове конструкције, констатовани су остаци још једне сличне конструкције, мањих димензија, очуване у траговима. На централном простору сонде 2, у најдубљем откопном слоју регистрована је већа површина ситнијег, густо и неправилно наслаганог кречњачког камења на који је, својом основом, налегала камена конструкција из првог и другог откопног слоја. Површина зоне наслаганог камена захватала је простор од 7,5 m² и на читавој њеној површини регистрован је велики број уломака керамике и животињских костију.

Сонда 3 постављена је на десетак метара југоисточно од сонде 2 и њене димензије износиле су 8x3 m. У првом откопном слоју регистровани су остаци римске

reposait la base de la construction en pierre de la première et de la deuxième couche. Cette superficie de 7,5 m² était couverte en totalité d'un grand nombre de tessons céramiques et de fragments d'ossements d'animaux.

Le sondage 3 se situe à environ 10 m au sud-est du sondage 2 ; il couvre une superficie de 8 × 3 m. La première couche contient les vestiges d'une voie romaine à une profondeur de seulement 10 à 15 cm (fig. 49), orientée sud-ouest – nord-est. Ce tronçon a été également repéré à environ 30 m au sud-est de ce sondage, sur un terrain plat, en direction du Svrljiški Timok. Il s'agit probablement du niveau superficiel (*summum dorsum*) de l'une des principales rues qui traversait *Timacum Maius*. La route était bordée et limitée, de chaque côté, par des pierres, tandis que la surface était apparemment couverte d'une couche de grosses pierres, bien placées, sous laquelle se trouvait la strate de drainage composée de graviers et de petits galets issus de la rivière avoisinante. Tout le matériel dont est bâtie cette rue provient de ses environs. Il est important de mentionner que même aujourd'hui, à cet endroit, il demeure aisé de traverser à pied la rivière Svrljiški Timok.

Le sondage 4, ouvert en 2008 sur une superficie de 170 m², a permis de dégager le mur d'un bâtiment avec des *tubuli*. Ce bâtiment romain fait partie d'un complexe plus imposant dont nous n'en connaissons pour l'instant que deux pièces; il possédait un système d'hypocauste qui servait à réchauffer les murs et le sol (fig. 50). On a retrouvé au total 26 *tubuli* circulaires en céramique, perforée, remplis de cailloux. Les *tubuli* flanquaient le canal par lequel l'air chaud circulait dans les murs et le sol de l'établissement (fig. 51). On a également découvert le four qui fournissait la chaleur à l'ensemble du bâtiment. En effet, le système du chauffage des murs et du sol fonctionnait de la manière suivante : les tuyaux en céramique – les *tubuli* (fig. 52), de forme circulaire, avec des trous qui se fermaient par nécessité avec des bouchons spéciaux, étaient remplis de pierres fines qui gardaient, puis diffusaient la chaleur. Les *tubuli* étaient fermés en haut et en bas par des briques massives. L'air chaud passait dans les perforations, se dirigeait vers le haut par l'intérieur des tuyaux et réchauffait le sol du bâtiment. Certains *tubuli*, et surtout ceux qui s'appuyaient sur la partie inférieure des murs, n'étaient pas fermés

комуникације на дубини од само 10 до 15 cm од површине (сл. 49), која се пружа правцем југозапад – североисток, а потврђена је и на површини њиве у истом смеру ка Тимоку, око 30 m југоисточно од ове сонде. Вероватно се ради о површинском нивоу, односно коловозу (*sumum dorsum*) једне од главних комуникација која је пролазила кроз насеље Тимакум Мајус. Саобраћајница је оивичена и ограничена каменим зидовима у виду ивичњака док је коловоз по свој прилици био покривен правилно наслаганим слојем крупног камена испод кога се налазио дренажни стратум шљунка и ситних речних облутака. Материјал од кога је комуникација у насељу изграђена потиче из непосредне околине. Важно је напоменути да се у правцу ове комуникације према Тимоку налази сегмент тока реке где је корито изузетно плитко те се и данас на томе месту лако прелази на другу обалу.

Сонда 4 постављена је на месту где је 2008. године регистрован зид објекта са тубулима и њена површина обухватала је 170 m². Том приликом откривен је по многим особинама јединствен римски објекат – део веће грађевине, за сада са две просторије која је поседовала хипокаустни систем загревања подова и зидова (сл. 50). Констатовано је укупно 26 сачуваних, местимично перфорираних, керамичких тубула – цеви кружног пресека испуњених каменим облацима. Тубули су фланкирали канал којим је

Сл. 49 - Локалитет Нишевац, сонда 3.

Fig. 49 – Localité Niševac, sondage 3.

en haut mais ils comportaient des tuyaux implantés, en céramique spéciale, de mêmes dimensions, qui conduisaient l'air chaud plus haut dans les murs. Dans les murs subsistaient des *tubuli* avec leurs crochets en fer en forme de « T ». Ce type de chauffage des

Сл. 50 - Локалитет Нишевац, објекат са тубулима.

Fig. 50 – Localité Niševac, bâtiment avec les tubuli.

струјао топао ваздух и спроводили су га у подницу и зидове објекта (сл. 51). Откривено је и ложиште са кога је читав објекат снабдеван топлотом. Наиме, систем подног и зидног грејања функционисао је на следећи начин: керамичке цеви – тубули (сл. 52), кружног пресека, са рупама које су се посебним керамичким чеповима затварале према потреби, биле су испуњене облим ситним каменом који је дуго задржавао и постепено емитовао топлоту. Топао ваздух је у тубуле, затворене са доње и горње стране масивним опекама, продирао кроз поменуте перфорације, кретао се на горе кроз унутрашњост цеви и загревао је подницу објекта. Поједини тубули и то по правилу они који се налазе наслоњени на унутрашње стране спољних зидова објекта нису са горње стране били затворени опекама већ су се у њих усађивале посебно конструисане керамичке цеви, истоветних димензија које су топао ваздух спроводиле у више секторе зидова. Керамичке цеви су биле учвршћене за зидове помоћу посебних гвоздених држача у облику слова „Г“. Овакав вид зидног грејања омогућавао је боље искоришћење топлотне енергије и спречавао је кондензацију при значајним разликама спољње и унутрашње температуре.³²

Преко слоја масивних опека субструктуре поднице у унутрашњости објекта који је прекривао тубуле хипокауста, утврђени су сигнификантни трагови густог, набијеног, водонепропусног малтера који је, како изгледа, заузимао већи простор. Изгледа сасвим извесно да је тако снажан малтер представљао основу басена топле купке, *caldarium*-а, док је завршни слој пода могао бити прекривен раскошним материјалима попут мермера или је можда био украшен мозаиком. Нажалост, завршни хоризонт пода објекта није остао сачуван услед плитке стратиграфије на овом сектору античког насеља, те је стога до данас свакако био изложен бројним девастацијама. У прилог претпоставке о постојању *caldarium*-а сведоче и налази велике количине истопљеног олова у подужном низу, можда оловних цеви које су деформисане услед високе температуре при пожару, приликом уништења објекта.

На основу нумизматичких налаза који указују на време Трајана и Антонина Пија објекат је могао настати у првој половини II века после Христа и био је у употреби све до готских најезди крајем IV века. У прилог наведеном датовању иду

murs permettait une meilleur exploitation de l'énergie thermique et évitait la condensation lors de grande différences de température entre l'intérieur et l'extérieur.³²

Par dessus la couche en briques massives qui couvrait les *tubuli* de l'hypocauste, on a constaté des traces significatives d'une couche de mortier dense, compact

et étanche, qui semble avoir occupé une grande surface. Il est tout à fait probable que ce mortier, si dense, représentait la base de la piscine chaude (*caldarium*), tandis que le revêtement final, qui ne pouvait être couvert d'un matériel de luxe, tel que le marbre, ou, peut-être, décoré de mosaïques. Malheureusement, l'horizon final du sol de ce bâtiment ne nous est pas parvenu. La preuve de l'existence du *caldarium* est fournie par la présence d'une grande quantité de plomb fondu, peut-être issu des tuyaux en plomb, déformés en raison des températures élevées lors de l'incendie qui a détruit le bâtiment.

Les découvertes numismatiques suggèrent que la construction aurait commencé à fonctionner dès les règnes de Trajan ou d'Antonin le Pieux, dès la première moitié du IIe siècle après J.-C. et qu'il a été utilisé jusqu'à l'invasion des Goths de la fin du IVe siècle. Cette datation confirme les affirmations de Forbs³³ qui indique que des bâtiments similaires, avec un tel système spécial d'hypocauste, étaient

Сл. 51 - Локалитет Нишевац, хипокаустни канал са тубулима *in situ*.
Fig. 51 – Localité Niševac, canal de hypocauste avec les tubuli, *in situ*.

и подаци ³³ да су слични објекти, са овако посебним системом хипокауста, широм Римског царства настајали у периоду од 150. до 250. године после Христа. С обзиром на то да је римски пут *Lissus–Naissus–Ratiaria* настао у времену римских освајања које се везује I век после Христа,³⁴ чини се разумним да се римско насеље, чији је сегмент истражени и описани објекат, развило одмах након консолидације лимеса у временима непосредно после изградње саобраћајнице али у уској вези са њом. Објекат сличних технолошких карактеристика са сасвим јединственим елементима хипокауста, цилиндричним тубулима за загревање и подова и зидова објекта, до данас није потврђен на тлу Србије. На дунавском лимесу, као што је то случај са објектом непознате намене у Караташу (*Diana*),³⁵ као и у бројним, превасходно војним насељима срећу се слични елементи хипокауста као што је то наш случај. Међутим, како се овде изгледа ради о цивилном насељу отворенога типа у блиској вези са термоминералним изворима и античком саобраћајницом, аналогије треба тражити на тлу околних земаља, на пример на сличним локалитетима као што су Банско-Струмица у Македонији,³⁶ Баргала у Бугарској³⁷ и Вараждинске топлице (*Aquae Iasae*) у Хрватској.³⁸ Посебан систем хипокауста какав демонстрира објекат суштински је био у вези са карактером саме римске грађевине коју смо у целини истражили. Наиме, према аналогијама са блиских балканских области не треба искључити могућност да се ради о објекту балнеолошког, односно, јатричког карактера у оквиру насеља, станице на магистралном римском путу. Када је реч о власнику овог објекта свакако треба имати на уму неког имућнијег припадника локалне царске администрације.

Сл. 52 - Локалитет Нишевац, тубули *in situ*.

Fig. 52 – Localité Niševac, tubuli, *in situ*.

construits sur tout le territoire de l'empire entre 150 et 250 après J.-C. Sachant que la voie romaine *Lissus–Naissus–Ratiaria* a été construite à l'époque des conquêtes romaines au Ier siècle après J.-C.,³⁴ il semble logique que l'agglomération romaine, dont fait partie le bâtiment exploré et décrit, se soit développée immédiatement après la consolidation de la frontière sur le Danube, juste après la construction de la route, mais en rapport très proche avec elle. Un bâtiment avec des caractéristiques technologiques similaires, avec les éléments uniques d'hypocauste, les *tubuli* cylindriques pour le chauffage des sols et des murs du bâtiment, demeure unique sur le territoire de la Serbie. Sur le *limes* danubien, par exemple dans le bâtiment de Karataš (*Diana*) dont on ne connaît pas la fonction,³⁵ dans de nombreuses agglomérations militaires, on rencontre des éléments similaires d'hypocauste. Cependant, dans notre cas, il s'agit apparemment d'une agglomération civile en rapport avec des sources minérales et thermales et des voies de communication. Il faut ainsi chercher des analogies dans les pays voisins, par exemple dans des contextes semblables à Bansko-Strumica en Macédoine,³⁶ à Bargala en Bulgarie³⁷ et à Varaždinske toplice (*Aquae Iasae*) en Croatie.³⁸ Le système spécial d'hypocauste est en rapport direct avec la fonction du bâtiment exploré presque dans sa totalité. En effet, selon les analogies avec des régions balkaniques proches, il ne faut pas exclure la possibilité qu'il s'agisse d'un bâtiment de balnéothérapie, c'est-à-dire de caractère médical dans l'agglomération, qui était l'une des stations sur la route romaine primaire. En ce qui concerne le propriétaire de ce bâtiment, il faut surtout penser à l'un des plus riches membres de l'élite locale lié à l'administration impériale.

*

Les vestiges des bâtiments, la trame de l'urbanisation, les rues et le matériel archéologique, notamment les tessons, les fragments de métal et les monnaies offrent un image vivante de l'importance et la chronologie de l'agglomération romaine de *Timacum Minus*.

Les ruelles, rectilignes, parallèles et perpendiculaires, dotées d'un système de drainage, témoignent d'une planification soigneusement étudiée de l'urbanisation. La

*

Откривањем трагова објеката, урбанизације, комуникација и покретног археолошког материјала (бројни налази керамичких посуда, метала и новца), назире се контуре, значај и хронологија античкога насеља, за које сматрамо да би могло представљати *Timacum Maius*. Комуникације унутар насеља са системом за дренажу, међусобно паралелно и управно постављене, указују на брижљиво урбанистичко планирање. Присуство бројне керамике, међу којом се налазе и луксузни примерци посуда од провинцијске тера сигилате (*terra sigillata*) са фином фактуром и митолошком тематиком, сведочи о карактеру и моћи становника античког насеља али и о развијеним контактима и утицајима који су долазили из удаљених крајева Царства. Без обзира на изражене девастације, услед плитких културних слојева, сачувани су и бројни убедљиви остаци који указују на постојање архитектуре, комуникација и трагова хронолошки дугог и развијеног живота на простору античког насеља.

Имајући у виду чињенице да је на локалитету откривен пример луксузне римске грађевине са зидним грејањем, јасни трагови урбанизације, као и површински остаци римске провинцијације на простору већем од 5 ha, слободни смо претпоставити да се на овом простору налазило веће римско насеље са значајним објектима. Исто тако, будући да су ово прва археолошка ископавања на овом локалитету, и то скромног обима, не можемо са сигурношћу претпоставити тачно време настанка овог насеља, мада нумизматички налази сугеришу време измеђа старе и нове ере. Поред овога, у прилог тези постојања насеља у I веку после Христа иде и мермерна икона откривена 1886. године у рушевинама Сврљиг-града.³⁹ С обзиром на то да се на плочици као дедикант појављује Тиберије Клаудије Теопомп (Τιβέριος Κλαύδιος Θεόπομπος) који је посведочен на листи трачких стратега у натпису из Топеира у данашњој Грчкој који се датује између 46. и 54. године после Христа,⁴⁰ могуће је присуство римске војске, у неком виду, на простору Сврљиг-града средином I века после Христа (видети, стр. 218). Са друге стране, завршетак живота на локалитету Калница на основу нумизматичких налаза може се одредити у последњу четвр-

présence de nombreuses poteries, parfois d'exemplaires de luxe, comme la vaisselle en terre sigillée provinciale de facture fine et thématique mythologique, suggère d'une part du goût affirmé et de la richesse de certains habitants de cette agglomération antique, et d'autre part de l'influence et des contacts établis avec des régions lointaines de l'empire. En dépit des destructions qui ont affecté les couches supérieures de la fouille, les données recueillies confirment la présence d'un style architectural particulier, d'une trame urbaine et d'une longue continuité d'habitation sur le site. Tous ces éléments, éparpillés sur une superficie de 5 ha, donnent à penser que *Timacum Minus* était une agglomération qui abritait des constructions bien plus importantes qu'on a pu le supposer auparavant. Les recherches ultérieures pourront le confirmer.

Pour l'instant, nous n'en sommes qu'au début de l'investigation et il est prématuré d'envisager avec certitude la date de la fondation du noyau d'habitation de Niševac, en lien étroit avec le fonctionnement de la voie romaine, bien que les éléments numismatiques suggèrent la fin du Ier siècle avant J.-C. ou plutôt le début du Ier siècle après J.-C. Une inscription gravée sur une plaque de marbre blanc, découverte en 1886 dans les ruines de la forteresse Svrljig-grad en 1886,³⁹ mentionne un dédicant, Klaudios Théopompos (Τιβέριος Κλαύδιος Θεόπομπος), connu également sur la liste des stratèges thraces de Topeiros en Grèce actuelle, datée de 46- 54 après J.-C. (voir, p. 218).⁴⁰ Selon cette dernière inscription, on pourrait envisager la présence d'un certain type de structure de l'armée romaine sur le territoire de Svrljig-grad, dès la moitié du Ier siècle après J.-C. Par ailleurs, la fin du fonctionnement de la localité romaine de Niševac doit être, probablement, liée aux invasions des Goths du dernier quart du IVe siècle après J.-C., comme le suggère la découverte d'une monnaie de Valentinien I frappée à Thessalonique vers 364-367.

De futures fouilles archéologiques, élargies à d'autres secteurs plus vastes permettront de délimiter plus précisément, en temps et en espace, l'aire de l'agglomération, de mieux comprendre son fonctionnement et de résoudre certains problèmes qui semblent aujourd'hui sans solution.

тину IV века после Христа. Иако немамо довољно података, крај римског насеља вероватно се може повезати са готским провалама крајем IV века, о чему можда сведочи и примерак новца Валентинијана I кован у Солуну између 364. и 367. године. Наставком археолошких истраживања која свакако имају јасну перспективу и која би захватила шири простор, у временима која следе, утврдиће се границе и различити сектори насеља, те одговорити и на бројна питања која до сада нису сасвим разјашњена.

¹ Дуге долине пет Тимока (*Timachus*) - Сврљшког, Трговишког, Белог, Црног и Великог Тимока чине изузетно повољне правце који повезују српско Подунавље и Карпате са долинама Мораве (*Margus*) и Нишаве (*Navissus*) и даље према Јадранском и Егејском мору. О римским путевима и насељима у околини *Naissus*-а, в. Petrović P. 1979, 20-29.

² Petrović P. 1995: 35-36.

³ Petrović P. 1995: 35, 37, 48, n° 23, 58, 31.

⁴ Miller 1916; *TIR*, К-34, *Naissus*; Петровић П.В. 2007.

⁵ Филиповић 2007.

⁶ Бошковић 1951: 54.

⁷ Петровић, П. 1992: 129-130.

⁸ Каниц 1986: 350.

⁹ Петровић, П. 1992: 123.

¹⁰ Kanitz 1892: 102.

¹¹ Мирковић 1968: 90.

¹² Јовановић С. 1997: 47.

¹³ Петровић С. 2006: 25.

¹⁴ Петровић П. 1976: 43; Јовановић С. 1997: 42.

¹⁵ Петровић П. 1976; *Ibid.* 1992.

¹⁶ Јовановић С. 1997:44, 48.

¹⁷ Петровић П.В. 2007.

¹⁸ Петровић П. 1997: 118.

¹⁹ Петровић, П. 1992: 130-131.

²⁰ Јовановић Д. 1889: 25.

²¹ Мишковић 1889: 65.

²² Филиповић 2007: 13.

²³ Јовановић Д. 1889: 25.

²⁴ Филиповић 2007.

²⁵ Петровић П. 1992: 132; Petrović P. 1995: n° 101.

²⁶ *Ibid.*: 130-131; Petrović P. 1979: n° 127.

²⁷ Каниц 1986: 350.

²⁸ Драгашевић 1887: 53.

²⁹ Петровић П. 1968, *Idem.* 1976, *Idem.* 1992, са комплетном литературом.

³⁰ Костић 1970: 59.

-
- ¹ Les longues vallées des cinq rivières Timok (*Timachus*) - Svrljiški Timok, Trgoviški Timok, Beli Timok, Crni Timok et Veliki Timok - constituaient d'excellentes voies de communication reliant les régions danubiennes de la Serbie et les Carpates aux vallées de la Morava (*Margus*) et de la Nišava, (*Navissus*) et à travers celles-ci aux mers Adriatiques et Ionienne. Sur les voies et les agglomérations romaines autour de *Naissus*, voir Petrović P. 1979, 20-29.
- ² Petrović P. 1995 : 35-36.
- ³ Petrović P. 1995 : 35, 37, 48, n°s 23, 58, 31.
- ⁴ Miller 1916 ; *TIR*, K-34, *Naissus* ; Петровић П.В. 2007.
- ⁵ Филиповић 2007.
- ⁶ Бошковић 1951 : 54.
- ⁷ Петровић, П. 1992 : 129-130.
- ⁸ Каниц 1986 : 350.
- ⁹ Петровић, П. 1992 : 123.
- ¹⁰ Kanitz 1892 : 102.
- ¹¹ Мирковић 1968 : 90.
- ¹² Јовановић С. 1997 : 47.
- ¹³ Петровић С. 2006 : 25.
- ¹⁴ Петровић П. 1976 : 43; Јовановић С. 1997 : 42.
- ¹⁵ Петровић П. 1976 ; *Ibid.* 1992.
- ¹⁶ Јовановић С. 1997 :44, 48.
- ¹⁷ Петровић П.В. 2007.
- ¹⁸ Петровић П. 1997 : 118.
- ¹⁹ Петровић, П. 1992 : 130-131.
- ²⁰ Јовановић Д. 1889 : 25.
- ²¹ Мишковић 1889 : 65.
- ²² Филиповић 2007 : 13.
- ²³ Јовановић Д. 1889 : 25.
- ²⁴ Филиповић 2007.
- ²⁵ Петровић П. 1992 : 132 ; Petrović P. 1995 : n° 101.
- ²⁶ *Ibid.* : 130-131; Petrović P. 1979 : n° 127.
- ²⁷ Каниц 1986 : 350.
- ²⁸ Драгашевић 1887 : 53.
- ²⁹ Петровић П. 1968 ; *Idem.* 1976 ; *Idem.* 1992, avec la littérature complet.
- ³⁰ Костић 1970 : 59.
- ³¹ Петровић П. 1992 : 129 ; Petrović P. 1979 : n° 62.
- ³² Vouet 1999 : 39-66.
- ³³ Forbes 1966 : 55.
- ³⁴ Петровић П.В. 2007.
- ³⁵ Ранков 1980 : 56.
- ³⁶ Тасева и Секулов 2003 : 261.
- ³⁷ Белледоски 2003 : 57.
- ³⁸ Беланчић и Горенц 1961 : 203.
- ³⁹ Петровић П. 1992 : 132 ; Petrović P. 1979 : n° 101.
- ⁴⁰ *Ibid.*

- ³¹ Петровић П. 1992: 129; Petrović P. 1979: n°62.
- ³² Vouet 1999: 39-66.
- ³³ Forbes 1966: 55.
- ³⁴ Петровић П.В. 2007.
- ³⁵ Ранков 1980: 56.
- ³⁶ Тасева и Секулов 2003: 261.
- ³⁷ Белдедоски 2003: 57.
- ³⁸ Беланчић и Горенц 1961: 203.
- ³⁹ Петровић П. 1992: 132; Petrović P. 1979: n°101.
- ⁴⁰ *Ibid.*

**DE LA FIN DE L'ÉPOQUE ANTIQUE, À TRAVERS
LE MOYEN ÂGE JUSQU'À LA LIBÉRATION**

**ОД КРАЈА АНТИКЕ, ПРЕКО СРЕДЊЕГ
ВЕКА ДО ОСЛОБОЂЕЊА**

ПОЗНА АНТИКА И СЕОБА НАРОДА

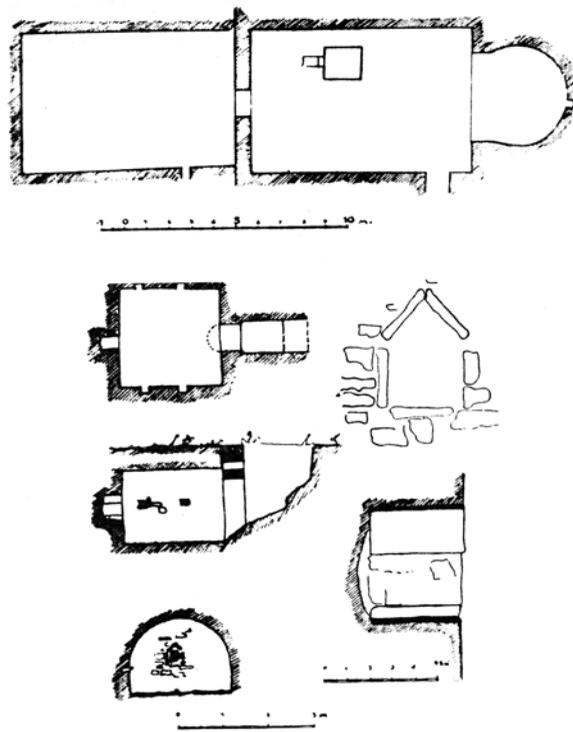
Након три столећа релативно мирне римске власти на овим просторима, дунавски лимес постаје место честих продора варварских племена са севера. Периодични напади германских племена, средином III века, успешно су одбијани неколико пута, мада том приликом пустошења нису мимоишла ни област Сврљига. После реформи Диоклецијана и Константина I, крајем III и у првој половини IV века, Царство проживљава скоро један век обновљеног мира и развоја. Крајем IV века започињу велики процеси померања становништва на простору источне Европе, који су доцније довели до кризе Римског царства и формирања потпуно нових држава и насељавања нових племена широм Европе и дела северне Африке. Наиме, покренути дуготрајним нападима и коначним освајањем од стране Хуна и Алана, Готи прелазе на територије Царства 376. године.¹ Дуготрајна глад која притиска ова племена изазива серију пљачкашких похара сеоских имања и вила унутар балканских провинција, што води ка нагом осиромашењу читавих области и јењавању монетарних токова у градовима и војним утврђењима.² Први већи рушилачки напад и дуготрајније насељавање Гота на простору обе Дакије и Мезије I уследио је у јесен 378. године, после неуспешних опсада Хадријанопоља и Цариграда, када су се по наводима А. Марцелина *варвари разлили по северним провинцијама све до подножја Апија*. У периоду од 378. до 383. године, бележи се изузетно слаб оптицај новца.³ У источној Србији, крајем IV века порушена су насеља Рготина и Костолац.⁴ Налази остава и анализа циркулације новца у осталим деловима балканских провинција указују на делимично смиривање ситуације и повећање новчаног оптицаја у периоду 383. до 393. године.⁵ Овакав оптицај тумачи се споразумима из 380. и 382. године, када је и формално дозвољено насељавање готских федерата на територији Царства. Садашње стање истражености не допушта прецизније дефинисање територије на којој су насељени федерати, а према досадашњим сазнањима очигледно је да су насељени у Мезији I, Приобалној и Медитеранској Дакији. Налази показују да је највећа концентрација у области лимеса, али постоје јаке индикације да је било некак-

L'ANTIQUITÉ TARDIVE ET LA MIGRATION DES PEUPLES

Après trois siècles relativement calmes de domination romaine dans cette région, le limes danubien devient un lieu de fréquentes invasions des tribus barbares du nord. Même si les attaques périodiques des tribus germaniques du milieu du IIIe siècle ont été rejetées successivement, les dévastations n'ont pas épargné la région de Svrljig. Après les réformes de Dioclétien et Constantin I, à la fin du IIIe et dans la première moitié du IVe siècle, l'Empire connaît une période de paix et de développement qui dure un siècle. A la fin du IVe siècle débute le grand processus de migration des peuples sur le territoire de l'Europe orientale, qui a mené plus tard à la crise de l'Empire romain, à la formation de nouveaux pays et à l'installation de nouvelles tribus partout en Europe et dans certaines parties de l'Afrique du Nord. En fait, motivés par des attaques et finalement par la conquête des Huns et des Alains, les Goths traversent le territoire de l'Empire en 376.¹ La famine constante perturbe la vie sociale de ces tribus. A la recherche de nourriture, ils traversent le Danube et pillent des fermes et des villas dans les provinces balkaniques. Cela conduit à l'appauvrissement rapide de régions entières et l'affaiblissement des flux monétaires dans les villes et les forts militaires.² Suite au siège infructueux de Constantinople et d'Andrinople, à l'automne 378, se produit la première grande attaque des Goths, suivie de leur installation plus durable dans la région des deux Dacies et de la Mésie I. Selon Ammien Marcellin, les Barbares se seraient répandus dans les provinces du nord jusqu'au pied des Alpes. Entre 378 et 383, on note une circulation extrêmement faible de l'argent.³ En Serbie orientale, à la fin du IVe siècle, les agglomérations de Rgotina et de Kostolac sont détruites.⁴ La découverte de trésors et l'analyse de la circulation monétaire dans d'autres parties des provinces balkaniques indiquent l'apaisement de la situation et l'accroissement de la circulation monétaire entre 383 et 393.⁵ Cette normalisation s'explique par les accords de 380 et 382, lorsqu'il est officiellement autorisé aux fédérés gothes de s'installer sur le territoire de l'Empire. L'état actuel de la recherche ne permet pas une définition précise du territoire sur lequel furent installés les fédérés mais il semble évident qu'ils s'agit de

вог насељавања и у унутрашњости ових провинција. Значајно је напоменути да су поменути уговори признали *de facto* стање, јер варвари под вођством западних Гота увелико господаре овим територијама. Готи су мировали од 382. године, од потписивања споразума, па све до 388. када су нарушили федератски положај подржавши узурпатора Максима у борби против Теодосија. Иако су готске сахране регистроване и на некрополи у Равни (*Timacum Minus*) код Књажевца, у њеној II фази,⁶ очигледно је да су Готи наставили да сахрањују покојнике на локалној некрополи римског провинцијског становништва. На Равни у овом периоду можемо претпоставити неку врсту суживота Гота и провинцијског становништва, који су ту можда насељени после споразума из 380. и 382. године. Посебно слаб оптицај новца у балканским провинцијама поклапа се са периодом у коме је дошло до побуне Алариха 395. године и мањих упада Хуна. Несигурна ситуација по провинције траје до јесени 401. године и траје све до одласка Аларихових Гота према Панонији и даље на запад.⁷ Неке области погођене су и 409. године приликом упада Хуна, када је страдао и град Кастра Мартис.⁸ Насеља у долини Тимока вероватно су страдала и 441/2. године, када су Хуни под Атилом и Бледом освојили низ градова и тврђава дуж Дунава, као и 447/8. године, када су померили њихову границу све до Ниша.

У то време, на територији Сврљига замире насеље *Timacum Maius* у Нишевцу, а као једино стално „насеље“ истиче се утврда Сврљиг-град.

Сл. 53 - Нишевац, Бањица, црквина Св. Стефана са зиданом гробницом, позноантички период, према Ђ. Бошковићу.
Fig. 53 - Niševac, Banjica, l'église de Saint-Stefan avec une tombe voûtée en briques, antiquité tardive, d'après Đ. Bošković.

la Mésie I et des Dacies ripuaire et méditerranéenne. Les découvertes archéologiques montrent qu'ils avaient privilégié la région du limes sans manquer d'occuper des terres à l'intérieur des provinces. Il est important de mentionner que ces accords reconnaissent *de facto* cet état car les Goths occidentaux et leurs alliés règnent sur la plupart de ces territoires. A partir de la signature de l'accord de 382 on note une brève accalmie car, dès 388 le facteur goth intervient de nouveau dans les affaires de l'Empire soutenant l'usurpateur Maxime contre Théodose. Cette période qui suit les accords de 380 et 382 marque le début d'une sorte de coexistence entre les Goths et les provinciaux romains. Des tombes d'inhumation appartenant aux Goths furent mises au jour autant dans leur nécropole de *Timacum Minus* (Ravna), dans sa deuxième phase,⁶ que dans celle des autochtones. Par ailleurs, la circulation monétaire est particulièrement faible dans les Balkans en raison de la rébellion d'Alaric de 395 et des raids des Huns. Cette situation incertaine dure jusqu'à l'automne 401 quand les Goths d'Alarich quittent la région pour la Pannonie.⁷ En 409, lors de l'attaque des Huns, la ville de *Castra Martis* est détruite.⁸ Les agglomérations de la vallée de Timok subissent de nouvelles destructions en 441-442 lors des attaques des Huns d'Attila et de Bleda quand ils conquièrent un certain nombre de villes et de forteresses le long du Danube, puis en 447-448 quand ils soumettent le territoire jusqu'à Niš.

A cette époque, sur le territoire de Svrljig, disparaît le village de *Timacum Maius* à Niševac, et comme seule «agglomération» permanente on mentionne encore la forteresse de Svrljig-grad.

LE RÈGNE BYZANTIN ET LE MOYEN ÂGE

Niš et la région de Svrljig sont dévastées en 441 par les Huns. Malgré l'effort romain de reconstruction des murailles, six ans plus tard, les Huns alliés aux Goths reconquièrent la région et démolissent les défenses. Une nouvelle rénovation majeure a eu lieu à l'époque de Justinien. En 535, Niš et environ 40 autres fortifications dans

ВИЗАНТИЈСКА ВЛАДАВИНА И СРЕДЊИ ВЕК

На основу познатих разарања Ниша, са сигурношћу можемо претпоставити како су велико разарање насеља у области Сврљига доживела од Хуна 441. године, а обновљена утврђења бивају поново освојена и разрушена у нападу удружених Хуна и Гота шест година доцније. Нова велика обнова се десила у време Јустинијана 535. године када је обновљен Ниш и око 40 утврђења у околини. Према расположивом археолошком, пре свега нумизматичком материјалу у овом крају тада долази до обнове Сврљиг-града и тврђава поред садашњих села Грбавче, Гулијан и Лабуково. Сврљиг тада носи грчко име *Timatochium*. Гледајући оптицај новца на територији Сврљига у овом периоду, може се уочити криза у монетарним токовима која се јавља у другој половини V века после хунских разарања. Почетком VI века са обнављањем византијске власти почиње нова монетаризација на целом Илирику па и у овим крајевима. Јављају се појединачни налази Анастасија I, касније све бројнији Јустина I, да би били максимални за време Јустинијана I пратећи обнову многих утврђења. У VI веку, обновљени Сврљиг-град бива често разаран, почев од 540. године када је освојен од Бугара. Словени заједно са Аварима освајају ову област 612. – 615. године, с обзиром на то да је трајно насељавање словенских племена у долини Тимока започето током VII века. Ослабљено византијско царство задржало је само велике градове, док је остала територија била препуштена пустошењу варвара. Новчани оптицај потпуно замире у првој и другој деценији VII века, што се поклапа са најжешћим нападима ова два народа у овом подручју.⁹ Од тога времена, па до IX века мало се зна о приликама на овом простору. Једино се може претпоставити да је до извесне промене у структури становништва дошло између 670. и 680. године, када Бугари долазе у ове делове Европе. Почетком IX века Бугарска се шири ка западу и продире до Срема где се сукобљава са Францима. Под бугарску власт тада су дошла и словенска племена у долинама Дунава и Мораве, али и Тимочани, које помињу франачки извори почетком IX века.¹⁰ У околини Књажевца регистрован је велики број некропола насталих у периоду од IX до XI века.¹¹

les alentours sont reconstruites. Selon les données archéologiques, notamment la numismatique, plusieurs fortifications sont rebâties, tel Svrljig-grad, Grbavče, Gulijan et Labukovo. Svrljig-grad porte alors le nom grec de *Timatochium*. Les attaques des Huns provoquent le tarissement du flux monétaire, situation qui se prolonge tout le

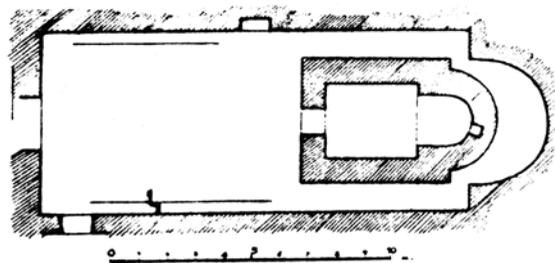

Сл. 54 - Варош, Сврљиг-град, део беодема и округла кула, фотографија из 1984. године.
Fig. 54 - Varoš, Svrljig-grad, une partie de rempart et la tour ronde, photo de l'année 1984.

long de la seconde moitié du Ve siècle. Au début du VIe siècle, avec la restauration de l'Empire byzantin, commence une nouvelle monétisation sur tout le territoire d'Illyrie et même dans cette région. On y trouve des monnaies de l'époque d'Anastase I, puis celles de Justin I, mais la plus grande quantité provient de l'époque de Justinien I suite

У XII stoleћу долази до честих смена Византије, Бугарског царства, Угарске и Немањићке Србије, чиме се још више указује на Сврљиг као значајно гранично подручје. У српске руке Сврљиг је доспео 1187. године када га је од византинаца освојио Стефан Немања. Три године доцније Византија га је поново заузела, 1195. освојили су га и Угри, а 1203. године од њих га је преотео бугарски цар Калојан, да би га 1215. опет освојила Србија, овога пута под вођством Стефана Првовенчаног. Бугари су га већ следеће године вратили у окриље своје државе и држали до 1254. године, када га је ослободио Урош I и од тада је Сврљиг био под влашћу Србије све до смрти Милутинове, 1321. године. Бугари су га исте године поново освојили, али су га убрзо вратили, после битке и њиховог пораза на Велбужду 1330. године.

Највећи број археолошких налаза из овог периода потиче са утврђења Сврљиг-град (сл. 54). Утврђење је било постављено на једином пролазу од Ниша и моравске долине ка области Крајине и Кључа. Испод града је, према сведочењу ранијих истраживача, била раскрсница пута Ниш–Књажевац, одакле се један крак одвајао према планини Девици и након ње силазио Сокобањи. Ова кључна саобраћајница, антички пут *Naissus–Ratiaria*, трасирана је још за време римских освајања ове територије и све до XVIII века задржала је своју природом дату повлашћену улогу. Сама тврђава подигнута је на дивљој високој стени чије литице са три стране вратоломно падају у бездани дубоке и по више од стотину метара, а данашњи изглед града датира из периода турских обнова, вероватно из XVII и XVIII stoleћа. Сврљиг-град једно је од најсмелије и најнеприступачније изграђених утврђења у Србији, о чему сведочи и опаска аустроугарског путописца Феликса Каница, да га је „завидила смелост онога који је ту подигао замак“.¹² Приступ граду био је могућ једино са северозападне стране, одакле се ко-

Сл. 55 - Нишевац, Бањица, Доња црквица, средњовековни период, према Ђ. Бошковићу.
Fig. 55 - Niševac, Banjica, «L'église basse», moyen âge, d'après Đ. Bošković.

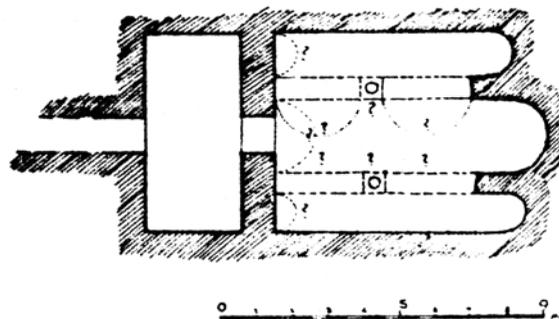
à la réfection de nombreuses fortifications. Au VIe siècle, Svrljig-grad, rénové, a été souvent détruit à partir de 540 quand il fut conquis par les Bulgares. Vers 612-615, les Slaves alliés aux Avars conquièrent la région. Il s'agit du début du peuplement définitif des tribus slaves dans la vallée du Timok. L'Empire byzantin affaibli n'a conservé que le contrôle des grandes villes, le reste du territoire tombant ainsi dans l'insécurité. La circulation monétaire disparaît complètement dans la première et la seconde décennie du VIIe siècle, période qui coïncide avec les attaques les plus virulentes de ces deux peuples dans la région.⁹ Ensuite, jusqu'au IXe siècle on sait peu de choses sur la situation dans le territoire. On peut supposer que certains changements dans la structure de la population ont eu lieu entre 670 et 680, lorsque des Bulgares arrivent dans cette partie de l'Europe. Au début du IXe siècle la Bulgarie est en pleine expansion vers l'ouest et pénètre jusqu'à Srem en Pannonie où elle entre en conflit avec les Francs.¹⁰ Le gouvernement bulgare domine également les tribus slaves des vallées du Danube et de la Morava, mais aussi les Timotchani, mentionnés dans les sources franques du début du IXe siècle. Autour de Knjaževac a été retrouvée une nécropole de grandes dimensions, utilisée du IXe au XIe siècle.¹¹

Importante zone de frontière, la région de Svrljig au XIIe siècle change souvent de main entre les Byzantins, l'Empire bulgare, la Hongrie et la Serbie des Nemanjić. Svrljig est devenu serbe en 1187 quand Stéphane (Etienne) Nemanja l'a pris aux Byzantins. Trois ans plus tard l'empire byzantin l'a repris de nouveau. En 1195 il a été conquis par des Hongrois, puis en 1203 par l'empereur bulgare Kaloyan, mais quelque mois plus tard, il est de nouveau serbe, cette fois sous le règne de Stéphane Prvovenčani. Mais, l'année suivante, les Bulgares reprennent la région et y régneront jusqu'en 1254 quand le roi Uroš I Nemanjić s'en empare. Svrljig demeure serbe jusqu'à la mort du roi Milutin, en 1321. Cette même année, les Bulgares le reprennent, mais, suite à leur défaite à Velbužd en 1330, il redevient serbe.

La forteresse de Svrljig-grad (fig. 54) a livré le plus grand nombre d'informations archéologiques. Située sur un passage qui relie Niš et la vallée de la Morava, vers les régions de Krajina et Ključ, Svrljig-grad contrôle le carrefour de la route Niš-Knjaževac,

зијом стазом долазило до вештачког проширења у окомитој стени широког само 90 см, изнад кога се и данас виде остаци ужљебљења за масивне греде улазне капије. Од ње, ступало се на плато величине око 3 хектара, а улаз је бранила четвороугаона кула дебелих зидова, док је на крајњем истоку тврђаве постављена округла кула. Имала је узане прозорчиће – пушкарнице на све стране и монументална врата висине преко 3 м. Мишковић наводи да је 1877. године, када је посетио тврђаву, на његовом западном крају регистровао остатке ветрењаче за коју је претпоставио да је могла служити за млевење жита приликом дуготрајнијих опсада.¹³ На јужној страни утврде, Мишковић је уочио и малу капију, *од које се на розіама* (претеча мердевина) *силазило неком одвећ врлейном и ойасном сшазом у Тимок за воду*. У самоме граду откривена је и мања четвороугаона конструкција усечена у стену, за коју се ваљано претпоставља да је могла служити као цистерна за воду напајана кишницом. Подно тврђаве, са јужне стране, регистровано је неколико мањих пећина и поткапина које би могле представљати испоснице, с обзиром на то да су са исте стране откривене и четири хришћанске цркве (сл. 53) од којих три потичу из средњег века (сл. 55-56).

Да је овде својевремено било врело духовнога живота сведоче и Сврљишки одломци јеванђеља (сл. 58). Овај драгоцен споменик српске књижевности открио је 1866. године Милан Ђ. Милићевић, један од најугледнијих учених људи тадашње Србије. Милићевић је ових 11 листова писаних на кожи предао на старање тадашњем Српском ученом друштву, данашњој Српској академији наука и уметности. Делови сачуваног Сврљишког јеванђеља доносе нам значајне податке о времену настанка, аутору и политичким приликама, будући да је преписивач Војсил Граматик на крају списа забележио: *У име Оца и Сина и Духа Светиога, ја слуша божји Констан-*

Сл. 56 - Нишевац, Бањица, Горња црквина, средњовековни период, према Ђ. Бошковићу.
Fig. 56 - Niševac, Banjica, «L'église Supérieure», moyen âge, d'après Đ. Bošković.

d'où une branche se dirigeait vers la montagne Devica, puis descendait vers Sokobanja. Cet axe de communication majeur, la route antique *Naissus-Ratiaria*, fonctionne depuis l'époque romaine et a gardé son rôle privilégié jusqu'au XVIIIe siècle. La forteresse même est bâtie sur un haut rocher sauvage entouré de trois fortes pentes qui surplombent un abîme de plus de cent mètres ; le visage actuel de la ville est donné par les rénovations turques, probablement du XVIIe et XVIIIe siècles. Svrljig-grad est une forteresse construite avec beaucoup d'audace et à un endroit difficilement accessible, comme en témoigne la remarque d'un voyageur austro-hongrois Felix Kanitz qui était « impressionné par l'audace de celui qui y a construit le château ». ¹² L'accès à la ville n'y était possible que du côté nord-ouest, où, par un sentier on arrive jusqu'à un élargissement artificiel dans une paroi rocheuse d'une largeur de 90 cm, au-dessus duquel sont encore visibles les restes des trous pour les poutres massives de la porte d'entrée. De là, on accédait à un plateau d'environ 3 hectares ; l'entrée était défendue par une tour quadrangulaire avec des murs épais, tandis qu'à l'extrême Est de la forteresse il y avait une tour ronde. Elle avait des fenêtres-créneaux étroits de tous les côtés et une porte monumentale d'une hauteur de plus de 3 m. Mišković mentionne qu'en 1877, quand il a visité la forteresse, sur son côté ouest il a noté les restes d'un moulin dont il a supposé qu'il avait servi pour moudre le grain lors d'un siège prolongé. ¹³ Sur le côté sud du fort, Mišković a remarqué une petite porte, de laquelle on descendait par « rozge » (ancêtre de l'échelle) un sentier raide et trop dangereux pour chercher de l'eau du Timok. Dans la ville elle-même on a découvert également une petite construction rectangulaire entaillée dans le rocher, dont on suppose qu'elle servait de citerne alimentée par les eaux pluviales. Au pied du fort, sur le côté sud, il y avait plusieurs petites grottes et abris sur roche qui servaient d'ermitage, étant donnée qu'on a trouvé sur le même côté quatre églises chrétiennes (fig. 53), dont trois qui datent de l'époque médiévale (fig. 55-56).

Les passages de l'Évangile de Svrljig témoignent également qu'autre fois il y avait une vie spirituelle très vive (fig. 58). Ce précieux monument de la littérature serbe a été découvert en 1886 par Milan Dj. Milićević, l'un des savants les plus respectés en Serbie

*ѡин Чаѡац, а звани Војсил Грамаѡик, најисах ове књиѡе свешѡенику Георѡију, а звану ѡоју Радославу, у ѡраду Сврљију, за владања цара Иваила, и у време еѡискоѡа нишкоѡ Никодима, ѡдине 6787 (=1279), индикѡа седмоѡа, када Грци оѡседаху ѡрад Трново. Молим вас оци и браћо, до коѡа дођу ове књиѡе, чиѡајѡе исѡрављајући их, а мене ѡрешноѡа не ѡрекоревајѡе већ ѡре блаѡосиљајѡе, да и вама Боѡ оѡросѡи и Пресвета Њѡтова маѡи, амин амин амин.*¹⁴

Сл. 57 - Пирковац, манастир Св. Арханђела Гаврила.
Fig. 57 - Pirkovac, Monastère du saint Archange Gabriel.

Вредан помена је и манастир Св. Арханђела у селу Пирковцу (сл. 57), који вероватно датира из средњовековног периода. Реч је о триконхосу са осмостраним

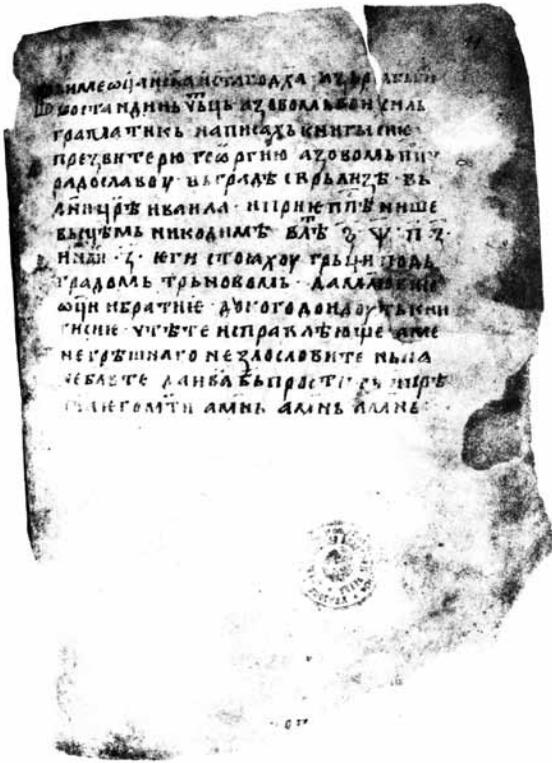
de cette époque. Milićević a remis ces 11 feuilles écrites sur les cuirs à la Société savante serbe précurseur de l'actuelle Académie serbe des sciences et des arts. Les passages

conservés de l'Évangile de Svrljig nous apportent des informations importantes sur l'époque de sa création, sur son auteur et les circonstances politiques car son copiste, Vojsil Gramatik, a noté à la fin de cet ouvrage :

Au nom de Père, du Fils et du Saint Esprit, moi Constantin Čatac, nommé Vojsil Gramatik écrit ces livres au prêtre Georgije, surnommée prêtre Radoslav en ville de Svrljig à l'époque de règne de l'empereur Ivajlo et de l'évêque Nicodème de Niš, en 6786(=1279), la septième indiction, lorsque les Grecs assiégeaient la ville de Trnovo. Je vous supplie, pères et frères, auxquels parviennent ces livres, lisez-les en les corrigeant mais ne me blâmez pas, mais plutôt bénissez moi ; que le Dieu et sa Sainte Mère vous pardonnent à vous aussi, Amen, Amen, Amen.¹⁴

Il est important de mentionner également le monastère de Saint Archange dans le village Pirkovac (fig. 57) qui date probablement de l'époque médiévale. Il s'agit d'un trèfle à coupole octogonale au-dessus de la partie centrale. L'intérieur de l'église a été peint juste avant la Seconde Guerre mondiale, l'iconostase ancienne

a été détruite et un nouveau y a été posé en 1896. L'église fut reconstruite en 1863 pendant le règne du prince Mihailo Obrenović, mais en 1876 elle a été détruite par les Turcs. Le sanctuaire a été finalement consacré en 1896. Son ancienneté est attestée par la mention du monastère Saint-Archange dans le recensement turc de 1479 à 1481.¹⁵

Сл. 58 - Сврљишко јеванђеље, XIII век.
Fig. 58 – Évangile de Svrljig, XIIIe siècle.

кубетом изнад централног дела. Унутрашњост цркве живописана је уочи Другог светског рата, а стари зидани иконостас је срушен и 1896. постављен је нови. Црква је обновљена 1863. године за време владавине кнеза Михаила Обреновића, а већ 1876. страдала је од Турака. Светиња је коначно освећена године 1896. О њеној старости говори и помен манастира Св. Арханђела са једном кућом у турским пописима из 1479-1481. године.¹⁵

ТУРСКА ВЛАСТ И ОСЛОБОЂЕЊЕ

Године 1413, опште прилике у Турској довеле су до сукоба између Бајазитових синова, а током борбе за престо, исте године, Сврљиг је освојио и опљачкао султан-узурпатор Муса, а том приликом становништво је расељено или побијено.¹⁶ Након Мусиног пораза, султан Мехмед вратио је град деспоту Стефану Лазаревићу, да би га 1454, само годину дана након слома Цариграда, освојио Мехмед II Освајач, када је ушао у састав видинског санцака. У збирном попису видинског санцака из 1466. године помиње се Ајас,¹⁷ турски комадант – диздар тврђаве Сврљиг. Са друге стране, у опширном попису видинског санцака из 1478-81. године у тврђави се помиње укупно 28 особа, од којих по један имам и мујезин, те један вратар утврђења.¹⁸ У попису се наводи и варош (шехер) у подручју тврђаве Сврљиг у којој живи 72 муслимана,¹⁹ као и село Подград – само место Сврљиг са 47 српских пореских глава.²⁰ Док се у муслиманској вароши наводе бројне занатлије као што су кројач, бравар, папуција, играч, ткач, па чак и масер у купатилу (телак),²¹ у српском селу је Влчина грнчар.

У турским дефтерима из 1488/89. године Сврљиг се помиње као веће насеље са 1729 домаћинства,²² што је за ондашње прилике било веће место. Од тада је Сврљиг постао не само значајно административно седиште у Отоманској империји, већ и познато бањско лечилиште посведочено 1565. године поменом *Isfrlik Banasi* (*Isfrlik* - турски назив Сврљига).²³ Бањско седиште развило се са јужне стране

LA POUVOIR TURC ET LA LIBÉRATION

En 1413, la situation générale dans l'Empire ottoman a conduit à des conflits entre les fils du sultan Bajazet. Durant cette lutte pour le trône, Svrljig a été conquis et pillé par le sultan usurpateur Musa tandis que la population a été déplacée ou tuée.¹⁶ Après la défaite de Musa, le sultan Mehmed a remis la ville au despote serbe Stefan Lazarević et, en 1454, seulement un an après la chute de Constantinople, Mehmet II le Conquérant l'a enlevée, lors de la prise du Sandzak de Vidin. Dans la liste cumulative du Sandzak de Vidin de 1466 on mentionne Ayas,¹⁷ commandant turc (=dizdar) de la forteresse de Svrljig. Par ailleurs, dans le vaste recensement du Sandzak de Vidin de 1478-1481, on mentionne 28 personnes qui résident dans la forteresse Svrljig parmi lesquelles un imam et un muezzin ainsi qu'un portier de la forteresse.¹⁸ Dans ce document on mentionne également la ville (Seher) dans les environs de la forteresse de Svrljig où vivent 72 musulmans,¹⁹ ainsi que le village Podgrad – Svrljig lui-même avec 47 contribuables serbes.²⁰ Si dans la ville musulmane on mentionne des nombreux artisans (tailleur, serrurier, sommelier, danseur, tisserand et même un masseur dans le hammam (telak)),²¹ dans le village serbe il n'existe qu'un potier nommé Vlčina.

Dans les documents turcs datant de 1488-1489 Svrljig est mentionné comme une colonie importante avec 1729 ménages,²² ce qui était à cette époque une assez grande agglomération. Depuis, Svrljig est devenu non seulement un siège administratif important de l'Empire ottoman, mais aussi une station thermale bien connue dont témoigne en 1565 le nom de Isfrlik Banasi (Isfrlik – nom turc de Svrljig; Banasi – station thermale).²³ La station thermale s'est développé au sud de la forteresse, sur le site de Banjica où il se trouve également le pont qui traversé la rivière Svrljiški Timok. Au cours de cette période commence le développement de la ville basse, au nord-ouest de la forteresse. Le développement de Svrljig turque a été interrompu pour un bref moment par la conquête, le pillage et l'incendie provoqué par les Hongrois en 1597.²⁴ Après cet épisode, les Turcs ont rénové la forteresse et la ville basse, qui s'étendait sur

утврђења, на месту Бањица, где је уједно био и прелаз преко Тимока. У том периоду почиње и развој подграђа, са северозападне стране тврђаве. Развој турског Сврљига накратко је прекинут 1597. године, када су *Уџри оџленили и зајалили ња Сврљи и њоробили ња*.²⁴ Након овог догађаја, Турци обнављају утврђење и подграђе, које се раширило и на простор данашњег села Варош и виса Ђурина бара. О томе сведоче и наводи турског географа Хаџи-Калфе који средином XVII века каже да је град на једном, а варошица на другом вису.²⁵ Године 1663, Сврљиг је посетио чувени турски путописац Евлија Челеби који наводи да град има представника Портиних спахија, јаничарског сердара, диздара, тржног надзорника и педесет војника, који на смену од неколико људи чине стражу у тврђави, а остали војници станују у муслиманском селу предграђа које има 40-50 кућа.²⁶ Истом приликом Челеби наводи да је тврђаву поправио Џелали Абаз-паша, после 1623. године, прекривши куле даскама.

У археолошком погледу, у сврљишком крају у периоду турске доминације највише налаза долази из Сврљиг-града и непосредне околине. Као што је то раније поменуто, данашњи зидови утврђеног града припадају периоду турских обнова. Источно од њега, више речице Белице регистрован је локалитет под називом „турско купатило“, а на вису Ђурина бара темељни остаци џамије и, више ње, турско гробље са нишанима на локалитету Песак. На околним њивама налази се већи број керамичких фрагмената, а са утврђења и простора подно њега долазе бројни примерци накита и раскошних апликација. Треба поменути и бронзани разводник – део коњске опреме.²⁷

Током XVIII века, развој вароши прекинут је на чудан начин. Нису били то ни непријатељски напади, ни евентуалне болести, већ хир природе. Наиме, од првих деценија овог века почиње деминерализација извора у Бањици, а сврљишки Турци тада почињу интезивно да користе сокобањска врела,²⁸ и у ову бању на северним обронцима планине Озрен долазе чак и Турци из Азије.²⁹ Тада бањска насебина губи на значају и започиње развој већег места на данашњем простору села Варош.³⁰

le site de l'actuel village de Varoš et sur le mont Đurina bara. De cela témoignent les écrits du géographe turc Hadzi kalfa qui au milieu du XVIIe siècle affirmait que la ville était sur une colline et le village sur une autre.²⁵ En 1663, Svrljig a été visité par le célèbre voyageur turc Evliya Çelebi qui mentionne que la ville a des représentants des spahis de la Porte, un serdar des yanitchars, un dizdar, un superviseur de marché et une cinquantaine de soldats, qui font la garde dans la forteresse tandis que les autres soldats habitent dans le village musulmans dans la banlieue qui a 40 à 50 maisons.²⁶ À la même occasion Çelebi mentionne que la forteresse a été réparée par Dzelal Abaz Pacha, après 1623, en recouvrant les tours par des planches.

Du point de vue archéologique, dans la région de Svrljig durant la domination turque, la plupart de trouvailles proviennent de la ville de Svrljig et de ses environs. Comme cela a été mentionné plus tôt, les murs actuels de la ville fortifiée de Svrljig-grad appartiennent à la période de la restauration turque. À l'Est, au-dessus de la rivière Belica on connaît la localité surnommée les «Bains turcs», tandis que sur le mont de Đurina Bara sont conservés les restes des fondations de la mosquée et un cimetière turc sur le site de Pesak. Dans les champs voisins ont été mis au jour un grand nombre de fragments de céramique, tandis que de la forteresse et de la ville basse proviennent de nombreux exemplaires de bijoux et des riches accessoires parmi lesquels il faut mentionner une pièce en bronze pour l'équipement d'un cheval.²⁷

Au cours du XVIIIe siècle, le développement de la ville a été interrompu d'une façon étrange. Ce ne furent pas des attaques hostiles ni une épidémie, mais les caprices de la nature. En fait, dans les premières décennies de ce siècle commence la déminéralisation des sources à Banjica et les Turcs de Svrljig commencent à utiliser intensivement des sources thermales de Sokobanja,²⁸ dans cette station d'eau située sur les pentes septentrionales de la montagne Ozren arrivent même des Turcs d'Asie.²⁹ Alors l'agglomération thermale de Svrljig perd de son importance et le centre de gravité de l'agglomération glisse vers l'endroit actuel du village de Varoš.³⁰

L'agglomération a été brûlée en 1800, lorsque le Vidin Pacha, Pazvan-Oglou se retourna contre la politique du sultan Sélim III et se dirigea vers Niš.³¹ La vieille ville

Насеље је спаљено 1800. године, када се видински паша, Пазван-Оглу окренуо против политике султана Селима III и кренуо ка Нишу.³¹ Старо насеље никада није повратило свој првобитни значај, а административни центар је пребачен у Нишевац.

Недуго након Првог и Другог српског устанка, варош је за кратко време поморила куга која је харала читава три месеца.

Након ослобођења ових крајева од турске владавине 1833. године и пробијања новог пута преко Тресисабе до Књажевца, Варош и Сврљиг-град изгубили су своју значајну стратешку позицију, предано чувану миленијумима. Ново среско место подигнуто је неколико километара узводно 1871. године под новим називом Дервен (турски *dervent* – кланац). Варошицом Сврљиг, Дервен је проглашен 9. XII 1904. године.³²

¹ *Amm. Mar.* XXXI/IV-VI.

² Васић 1990: 28.

³ *Ibid.*

⁴ Јанковић 1983: 107.

⁵ Васић М. 1990: 28.

⁶ Petković et al. 2005: 144.

⁷ Васић 1990: 44.

⁸ Јанковић 1983: 107.

⁹ Максимовић 2004: 62.

¹⁰ Јанковић и Вуксан 2004: 249.

¹¹ Петровић и Јовановић 1997: 30.

¹² Каниц 1986: 366.

¹³ Мишковић 1889: 46.

¹⁴ Сврљишки одломци јеванђеља: XXIX.

¹⁵ Бојанић 1973: 140.

¹⁶ Константин Филозоф, Житије деспота Стефана Лазаревића: 115.

¹⁷ Бојанић 1973: 37.

¹⁸ *Ibid.*: 117.

¹⁹ У свим турским дефтерима пописују се само главе домаћинства, тако да немамо података о тачном броју становника.

²⁰ Бојанић 1973: 130.

²¹ *Ibid.*: 118.

²² Костић 1970а: 103.

²³ Петровић С. 2006: 33.

²⁴ Стојановић 1923: 90.

ne retrouva jamais son importance d'origine et le centre administratif fut transféré à Niševac.

Peu de temps après la Première et la Seconde insurrection serbe, la ville a été dévastée par la peste durant trois mois. Après la libération de cette région du pouvoir turc en 1833 et la construction d'une nouvelle route à travers la montagne de Tresibaba jusqu'à Knjaževac, Varoš et la ville de Svrljig-grad ont perdu leur importance stratégique détenue depuis des millénaires. Une nouvelle agglomération fut bâtie quelques kilomètres en amont de la rivière Svrljiški Timok en 1871 sous le nouveau nom Derven (mot turque Derven = gorge). Derven a reçu le nom de Svrljig le 9 Juillet 1904.³²

¹ *Amm. Mar.* XXXI/IV-VI.

² Васић 1990 : 28.

³ *Ibid.*

⁴ Јанковић 1983 : 107.

⁵ Васић М. 1990 : 28.

⁶ Petković et al. 2005 : 144.

⁷ Васић 1990 : 44.

⁸ Јанковић 1983 : 107.

⁹ Максимовић 2004 : 62.

¹⁰ Јанковић и Вуксан 2004 : 249.

¹¹ Петровић и Јовановић 1997 : 30.

¹² Каниц 1986 : 366.

¹³ Мишковић 1889 : 46.

¹⁴ Сврљишки одломци јеванђеља: XXIX.

¹⁵ Бојанић 1973 : 140.

¹⁶ Константин Филозоф, Житије деспота Стефана Лазаревића : 115.

¹⁷ Бојанић 1973 : 37.

¹⁸ *Ibid.* : 117.

¹⁹ Dans tous les defters turcs ne sont listées que le chef de famille, donc nous n'avons pas de données sur le nombre exact d'habitants.

²⁰ Бојанић 1973 : 130.

²¹ *Ibid.* : 118.

²² Костић 1970а : 103.

²³ Петровић С. 2006 : 33.

²⁴ Стојановић 1923 : 90.

²⁵ Новаковић 1892 : 24-25.

²⁶ Евлија Челеби, Путопис : 346-347.

²⁵ Новаковић 1892: 24-25.

²⁶ Евлија Челеби, Путопис: 346-347.

²⁷ Због недовољног броја публикованог материјала из турског периода у области Србије, нисмо у могућности да одредимо прецизну хронологију ових налаза.

²⁸ Костић 1970б: 61.

²⁹ *Idem.* 1970а: 104.

³⁰ Петровић С. 2006: 34.

³¹ Ђорђевић 1992: 92.

³² Петровић С. 2006: 39.

²⁷ En raison du manque de documents publiés de la période ottomane en Serbie, nous sommes incapables de déterminer la chronologie précise de ces résultats.

²⁸ Костић 1970б : 61.

²⁹ *Idem.* 1970а : 104.

³⁰ Петровић С. 2006 : 34.

³¹ Ђорђевић 1992 : 92.

³² Петровић С. 2006 : 39.

**L'HISTOIRE DE LA CIRCULATION MONÉTAIRE
DANS LA RÉGION DE SVRLJIG**

**ОПТИЦАЈ НОВЦА У СВРЉИШКОЈ
ОБЛАСТИ КРОЗ ИСТОРИЈУ**

Оптицај новца

Међу првим предметима уписаним у улазну инвентарну књигу Завичајне музејске збирке Сврљиг је бронзани локални новац колоније Виминацијум, крупна бронза Филипа I. Тиме је и званично установљена Нумизматичка збирка на самом почетку рада Завичајне збирке 2001. године. Збирка се брзо увећавала, највише поклонима појединаца који су се одазвали на јавни позив за прикупљање и поклањање старина, откупом, а последњих неколико година и путем систематских археолошких ископавања. Количина и врста нађеног нумизматичког материјала говори о економској снази и богатству оних који су га користили и живели на овом простору, али и о значају урбаних средина у којима су живели.

Поред појединачних налаза новца, збирка садржи и три мања скупна налаза из римског периода, један са 14, други са 31 примерком, као и трећи и из XVI века од 93 примерка новца. Сви нумизматички примерци који се чувају у збирци јесу локални налази, са тачно записаним местом налазка и углавном су секундарно пронађени при обављању пољопривредних радова. Прикупљени новац сигурно је циркулисао на простору Сврљишке области и даје нам добру представу о оптицају новца у овоме делу Балканскога полуострва током више миленијума у различитим одлучујућим годинама уздицања и пропадања. Истовремено, он нам пружа одличну слику политичких, верских, културних и економских прилика током различитих историјских периода.

Немирна времена праћена страхом од предстојећих непријатељских најезди, освајањем и рушењем лимеса и градова имала су за последицу и појаву похрањивања остава новца, као и његовог губљења и затрпавања испод различитих историјских слојева. Пронађени новац је, поред других археолошких артефаката, сведок тих кризних времена с обзиром на то да је оптицај новца у непосредној вези

Сл. 59 - AE 17.

Fig. 59 - AE 17.

LA CIRCULATION MONÉTAIRE

Parmi les premiers objets inscrits sur l'inventaire des collections du Musée de Svrljig se trouvent les monnaies en bronze de la colonie de Viminacium et le grand bronze de Philippe I. Ainsi a été créée officiellement la collection de numismatique dès le début du fonctionnement du Musée en 2001. La collection s'est agrandie rapidement, surtout grâce aux dons des particuliers qui ont répondu à l'appel public pour la collecte et la donation des antiquités, grâce aux achats et, ces dernières années, grâce aux fouilles archéologiques systématiques. La quantité et les types de matériel numismatique découvert montrent la force économique et la richesse des habitants et l'importance de l'environnement urbain antique.

Сл. 60 - Дирахион, Драхма.
Fig. 60 – Дуггачион, Drachme

Outre les trouvailles monétaires individuelles, la collection abrite également trois petits dépôts. Les deux premiers, d'époque romaine, contiennent 14, respectivement 31 pièces et, le troisième, du XVIe siècle 93 monnaies en argent. Tous ces exemples numismatiques conservés dans la collection, dont les lieux de découverte sont soigneusement enregistrés, furent retrouvés principalement lors des travaux agricoles. Tous ces éléments nous permettent de saisir des instantanés concernant la circulation monétaire dans cette partie de la péninsule balkanique, notamment dans la région de Svrljig, sur une période longue. De surcroît, l'étude des monnaies nous fournit des renseignements sur la situation politique, religieuse, culturelle et économique durant des différentes périodes historiques.

Des temps troublés accompagnés par la crainte de l'invasion ennemie imminente, la conquête et la destruction du limes et des villes ont provoqué la thésaurisation et l'enfouissement des monnaies. L'argent trouvé, entre autres artefacts archéologiques, est le témoin de ces temps de crise étant donné que la circulation de l'argent est directement liée à des événements historiques et les mouvements des armées. Lieu de

са историјским збивањима и кретањем војски. Као гранично место на важном путу и географски занимљивом подручју, раскрсница трговачких путева и поприште војних сукоба, стари Сврљиг са својом околином доживљавао је бројна разарања и обнове. Сва ова рушења оставила су трага како у археолошком, тако и у нумизматичком материјалу. Иза војника и трговаца вековима је остајао новац. Сви који су држали град Сврљиг под својом влашћу, нападали га или само пролазили овим крајем, доносили су и остављали свој новац.

Највећи број налаза разумљиво потиче из околине села Нишевца, са античког локалитета *Timasit Maius*, Високог или Великог Тимока, односно Горњег Тимока, који је био административни центар читаве регије до неповратног страдања крајем IV столећа након великих готских провала. Случајно налажени предмети приликом обраде земље указивали су, а систематска археолошка ископавања и потврдила постојање богатог и већег римског насеља.

Велики број кованица пронађен на Сврљиг-граду и у његовом подграђу припада ширем временском периоду и говори о континуитету и сталном обнављању ове тврђаве.

Са превоја Грамада, важног стратешког места на повољном географском положају који је са севера штитио Нишку удолину, такође потиче знатан број кованица. На врху преседлине, која је вековима у различитим историјским временима била граница између Нишке и Сврљишке котлине почетком XIX постојао је и гранични карантински прелаз између Турске и Србије.

Остали примерци новца нађени су на широј територији Сврљига и говоре о густој насељености ове области у континуитету, почев од најстаријих времена. Данас, после скоро десет година постојања, чиме се ова збирка може сврстати у нумизматичку збирку временски кратке традиције, она поседује преко 1000 кованица старог новца из различитих периода, почев од најстаријих времена до модерне ну-

Сл. 61 - Анонимус (?), Денар.
Fig. 61 - Anonyme (?), Denier.

frontière situé sur un axe routier important et dans une zone géographique particulière, à l'intersection des routes commerciales et théâtre de conflits militaires, l'ancien Svrljig avec son environnement subit de nombreuses destructions et renaissances. Le matériel archéologique et numismatique est le témoin de ces destructions, du passage des armées, des barbares et des commerçants.

Сл. 62 - Анонимус (?), Феникија - Тир.

Fig. 62 - Anonyme (?), Phénicie - Tyr.

La plupart des découvertes sont issues des alentours du village de Niševac, l'ancien *Timacum Maius*, qui a fonctionné comme centre administratif de toute la région jusqu'à sa destruction irréversible à la fin du IVe siècle après les grandes invasions des Goths. Les objets trouvés par hasard lors des labours indiquent l'existence d'une vaste agglomération romaine, fait confirmé par des fouilles archéologiques systématiques. Les monnaies trouvées à Svrljig-grad et ses alentours couvrent une période étendue et montrent une remarquable continuité et les

efforts constants de réfection de la forteresse. Le col de Gramada, endroit stratégique important qui protégeait la vallée de Niš au nord, a fourni également un certain nombre de pièces de monnaie. Au sommet, qui marque la frontière entre les vallées de Niš et de Svrljig, existait encore au début du XIXe siècle un passage frontalier entre la Turquie et la Serbie. Plus généralement, les autres découvertes numismatiques de la région de Svrljig attestent de la permanence et d'une certaine densité de l'habitat.

Après dix ans d'existence, la Collection numismatique de Musée de Svrljig qui possède plus de 1000 monnaies anciennes de diverses époques, peut s'enorgueillir de son évolution. Une partie de cette petite collection, importante pour la recherche de l'histoire culturelle de Svrljig, est publiée dans le premier numéro de la revue sur la culture, l'art et l'héritage, *Bdenje*, imprimé en 2002 par le Centre Culturel de Svrljig, sous le titre : *Aperçus sur le passé antique et médiéval de Svrljig à travers la numismatique*. Hormis les données fournies par la collection elle-même, sont présentées certaines monnaies issues des collections privées de la région. Il s'agit d'un choix,

мизматике. Један део ове невелике, али за проучавање културне историје Сврљига значајне збирке публикован је у првом броју часописа за културу, уметност и баштину *Бдење* Културног центра Сврљиг, у тексту *Осврћ на античку и средњоевропску прошлост Сврљига кроз нумизматичку*, 2002. године, када је објављен и део колекције из приватних збирки које потичу из ових крајева. Фотографије овде изабраних и приказаних кованица дају преглед најзначајнијих, боље очуваних и најрепрезентативнијих примерака који се чувају у нумизматичкој збирци.

С обзиром на то да је новац добар показатељ привредног и друштвеног развоја једне области, налази нумизматичког материјала са ове територије указују да су њени становници рано упознали његову употребну вредност, већ у IV веку пре Христа. Из овог и каснијег периода чести су налази македонског и грчког новца (у саставу збирке је само неколико примерака, већина се и даље налази у приватном власништву), а од II века пре Христа преовладава новац Аполоније и Дирахиона, који се налази уз појединачне налазе римских републиканских денара.

Овај новац могао је потицати из трговине, пљачке или као плата најамничке војске палеобалканских племена из ових крајева у грчким и македонским земљама. У време предримских освајања ових области познато је да је у широј долини Тимока живело племе *Timachi*. Прва историјски позната етничка групација са овог простора су Трибали, а по мишљењу Плинија Тимахи су били један огранак овог некад много моћнијег племена. Постоји податак да је Александар повео и трибалске одреде на поход у Азију, тада можда не као најамнике већ као савезнички контингент, али су тиме до новца могли доћи још крајем V и почетком IV века.

Циркулација новца на овим просторима почиње се пратити са појединачним налазима грчког новца и новца грчких колонија па све до ослобођења од Турака, до 1833. године. Због широког временског распона збирке, ради бољих прегледа

Сл. 63 - Јулија Мамеа (222), Антиохија.
Fig. 63 – Julia Mamée (222), Antioche.

photographique et scientifique, de monnaies les plus notables, les mieux conservées ou les plus représentatives.

Bon indicateur du développement économique et social d'une région, le matériel numismatique de ce territoire montre que ses habitants ont très vite aperçu son utilité, dès le IVe siècle avant J.-Chr. De cette époque, les pièces macédoniennes et grecques sont très fréquentes (dans la Collection numismatique ne sont conservées que quelques exemplaires, car leur majorité se trouve dans des collections privés). A partir du IIe siècle avant J.-Chr., les monnaies d'Apollonia et de Dyrrachion sont prépondérantes même si, parfois, elles sont associées aux deniers romains républicains.

Сл. 64 - Александар Север (225 – 235), Рим.

Fig. 64 - Alexandre Sévère (225-235), Rome.

Cet argent pourrait provenir du commerce, du pillage ou comme salaire de l'armée. A l'époque des conquêtes préromaines de ces régions dans la vaste vallée de la rivière Timok vivait la tribu des *Timachi*. Le premier groupe ethnique, historiquement connu dans ce territoire, sont les Triballes. Selon Pline, les *Timachi* n'étaient qu'une émanation de cette tribu autrefois beaucoup plus puissante. Il existe une donnée selon laquelle Alexandre le Grand a également emmené les soldats Triballes lors de sa conquête de l'Asie, plus probablement en tant

que contingent allié que comme des mercenaires. Cependant, les tribus autochtones auraient pu manier l'argent dès la fin du Ve ou au début du IVe siècle.

La Collection numismatique du Musée contient un large éventail de monnaies frappées dès l'époque des colonies grecques jusqu'à 1833, à la libération de la région du joug turc. Afin de pouvoir suivre les étapes de la circulation monétaire dans la région, sur une période qui embrasse plus de deux millénaires, nous proposons d'évoquer cinq époques historiques : la période préromaine, l'époque romaine jusqu'au IVe siècle, l'époque paléo-byzantine et byzantine, le Moyen-âge et les temps modernes.

Les monnaies de la période préromaine furent principalement retrouvées à Svrljig-grad et, à proximité, sur la colline difficilement accessible d'Oblik. Quelques

оптицаја новца по владарима и ковницама урађена је подела свих кованица на пет историјских периода: предримски период, римски период до IV века, рановизантиски и византиски период, средњи век и модерно доба.

Новац предримског периода налажен је углавном на локалитету Сврљиг-град и суседном тешко приступачном узвишењу Облик. Неколико бронзаних античких македонских кованица пронађено је и на локалитету *Timacum Maius* код села Нишевца.

Римски републикански денари налажени су у околини села Нишевца, на платоу око цркве Св. Илије, као и на локалитету Облик. Из овог периода у саставу збирке је и један грчки бронзани новчић, драхма Дирахциона и три легионарска динара Марка Антонија кованих у Египту. Велики број кованица из различитих година овог периода попуњава приватне збирке, није стручно обрађен и зато се сагледавање циркулације новца из овог времена реално може урадити тек са његовим будућим набавкама.

Већа циркулација новца у правом смислу на овој територији се везује за коначно римско освајање ових простора у I веку пре н.е, када је Римска република увелико овде присутна политички и економски. Римљани су са освајањима донели и развијен новчани систем, а са римском доминацијом њихов новац постаје основна валута. Новац долази са легијама које су углавном редовно исплаћиване. Завичајна збирка из овог периода поседује укупно 338 примерака новца од Августа 28. године пре Христа до Теодосија I 383. године, који потиче са 14 локалитета. Највише је примерака са локалитета *Timacum Maius*, затим са Сврљиг-града и са локалитета Грамада.

Нумизматички интересантан је локалитет Кулиште у селу Црнољевица, са кога долазе једина два скупна налаза новца касноантичког периода. За нумизматичку збирку маја 2005. године набављен је 31 комад ситне бронзе, која се условно може

Сл. 65 - Требонијан Гал (251-253), Рим.
Fig. 65 - Trébonien Galle (251-253), Rome.

monnaies macédoniennes de bronze furent découvertes sur le site *Timacum Maius* près de village Niševac.

Les deniers romains républicains ont été trouvés près du village Niševac, sur le plateau, autour de l'église de Saint Elie, et dans la localité Oblik. De cette période, la Collection numismatique conserve une monnaie grecque en bronze, un drachme de Dyrachion et trois deniers légionnaires de Marc-Antoine frappés en Égypte. De nombreuses pièces de cette époque sont conservées dans des collections privées et leur

Сл. 66 - Проб (276 – 282), Сисак.

Fig. 66 - Probe (276-282), Sisak.

valorisation scientifique laisse à désirer. Des futurs rachats pourraient permettre de mieux comprendre la circulation monétaire dans la région. La République romaine conquiert la région au 1er siècle avant J.-C. Sa présence politique et économique, impose un système financier développé qui repose sur une accélération de la circulation monétaire, des quantités plus importantes de monnaie. L'argent provient des légions qui sont habituellement payées régulièrement. Sont conservés dans la collection locale 338 pièces qui couvrent la période d'Auguste (28 avant J.-C.) à Théodose

I (383 après J.-C.). Les monnaies furent retrouvées dans 14 localités, mais leur majorité provient de *Timacum Maius*, de Svrljig-grad et de Gramada.

La localité de Kulište dans le village Crnojevica a fourni les deux seuls trésors monétaires datés de l'antiquité romaine tardive. En mai 2005, la collection numismatique a acheté 31 pièces en bronze éparpillés sur une superficie d'environ 3 mètres carrés. Les monnaies ont été endommagées par le feu, de sorte que la plupart sont difficiles à déchiffrer. A proximité, les découvreurs, paysans du village voisin, ont trouvé deux fibules et une croix en fer, un certain nombre de lames de couteaux et d'outils qu'ils ont également remis au Musée local. Cette découverte rappelle celle effectuée en 2002 quand le Musée a racheté un autre dépôt, chronologiquement semblable, issu de la même localité, dans un endroit qui avait aussi subi un incendie. Il ne s'agit probablement que d'une partie du trésor. La plupart des exemplaires sont du type AE 3 (le follis du

сврстати у скупни налаз. Новчићи су пронађени расути на површини од око 3 квадратна метра, са видљивим траговима горења, тако да су углавном тешко читљиви. Поред ових новчића налазачи – мештани из оближњег села нашли су и две гвоздене фибуле, гвоздени крст, више различитих сечива ножева и алата које су такође предали Завичајној музејској збирци. Новац је хронолошки сличан са претходно нађеним и откупљеним скупним налазом из 2002. године, на истом локалитету и месту, а који је такође горео. Чини се вероватним да је ово само део похрањене оставе, као и да су неки пронађени комади новца секундарно изгубљени на месту налаза. Већина примерака новца је АЕ 3 класе (фолиси редуковане тежине). Од оних који се могу прочитати највише је новца Валенса (21 комад) и Валентинијана (6). Нађени новац може се хронолошки разврстати од треће до осме деценије IV века, тачније од 335. до 378. године. Најстарији новац припада ковању типа URBS Roma, који се датује у период 330-335. године. Ови примерци као и новац Константина II са реверсном представом типа GLORIA EXERCITVS јавља се у овом налазу са каснијим издањима вероватно због сличности са номиналама АЕ 3 валентинијанског периода, коме припада већина осталог новца, из времена 367-375. године. Најмлађи новац из периода 378-383. године из времена је великих немира на централном Балкану, због честих готских напада и смрти Грацијана. Вероватно је током једног таквог упада уништена и ова кула осматрачница.

Најзаступљеније опредељене ковнице су Солун и Сисак, од централних западних ковница Рим и Тицинум, а од малоазијских Хераклеја и Антиохија, које су заступљене са знатно мањим бројем примерака. Исказан бројчани однос расподеле ковничког учешћа у овој збирци показује већ познату доминацију Сиска од централних ковница и Солуна од балканских, на подручју територије Мезије I. Приметно је учешће и промет локалних ковница из Виминацијума и Стобија, као и новац битинијске Никеје, али и локална ковања појединих малоазијских и црно-

Сл. 67 - Карин (283 – 285), Рим.

Fig. 67 - Carin (283-285), Rome.

poids réduit). Parmi ceux qui sont lisibles, les plus nombreuses appartiennent aux époques de Valens (21 pièces) et de Valentinien (6 pièces). L'argent trouvé peut être classé chronologiquement à partir de la troisième à la huitième décennie du IVe siècle, plus précisément de 335 à 378. La monnaie la plus ancienne appartient au type de frappe VRBS ROMA, qui est daté de la période 330-335. Ces exemplaires ainsi que les

Сл. 68 - Константин Хлор (305 - 306),
Александрија.
Fig. 68 - Constance Chlore (305-306),
Alexandrie.

monnaies de Constantin II avec, au revers, la présentation du type GLORIA EXERCITVS apparaissent conjointement avec les versions ultérieures probablement à cause de sa ressemblance avec les nominales AE 3 de la période de Valentinien, auxquelles appartiennent la majorité de la monnaie de la période 367-375. Les frappes les plus tardives couvrent la période 378-383, du temps de grands bouleversements dans les Balkans centraux, causés par les fréquentes attaques de Goths et la mort de Gratien. Il est probable que lors de l'une de ces invasions le tour de guet de la localité de Kulište a été détruit.

Les ateliers monétaires qui ont fourni le plus grand nombre d'exemplaires dans la région sont ceux de Thessalonique (*Thessalonica*) et de Sisak (*Siscia*), à l'ouest ceux de Rome et de Ticinum, tandis que l'argent frappé en Asie Mineure à Héraclée (*Heraclea*) ou à Antioche (*Antiochia*) est beaucoup moins présent. Il n'y a rien d'exceptionnel dans cette situation car les frappes issues des ateliers de Siscia et de Thessalonique prédominent en Mésie. On doit également noter la circulation des monnaies locales, sorties des ateliers de Viminacium et de Stobi, ou bien celles frappées à Nicée de Bithynie ou dans d'autres centres d'Asie Mineure ou du bord de la Mer Noire, témoignage des anciens liens militaires ou commerciaux. Du point de vue chronologique, les monnaies les plus usitées sont celles frappées sous Constance II, Constantin I ou Valens, sachant qu'il existe une surproduction de petites nominales en bronze.

De la période paléo-byzantine, qu'on pourrait dater, selon les trouvailles numismatiques de la région de Svrljig, d'Arcadius à la fin de IVe siècle jusqu'à la

морских ковница која су доде стизала трговином или са војском. По владарима, најзаступљенији су новци Констанција II, Константина I и Валенса, када долази и до хиперпродукције ситних бронзаних номинала.

Из рановизантијског периода који условно према нумизматичким налазима, у Сврљишком крају можемо одределити од Аркадија крајем IV века до ковања *Латинских имитација* 1261. године, збирка садржи 98 примерака кованица. Новац из периода V и VI века потиче углавном са обновљених утврђења Јустинијана, када је обновљен Ниш и око 40 утврђења у околини, са простора археолошких остатака тврђава у селима Грбавче, Гулијан и Лабуково. У целој групи овог новца доминантна је група Латинских имитација билон аспрон трахеја – мали модул, видно опсечених, које се највише проналазе у подножју Сврљиг-града. Најзаступљеније ковнице су Константинопољ, затим Солун и Кизик. Приметно је потпуно одсуство новца из западних ковница, а особеност је и један примерак АЕ тетартерона који се не налази често у овим крајевима. По владарима највише примерака различитих номинала је Јустинијана I и Анастасија.

Сл. 69 - Урбс Рома, Триер.
Fig. 69 - Urbs Roma, Trèves.

Гледајући скупно збирку, може се уочити криза у оптицају новца у овом крају, која се јавља у другој половини V века, тј. после хунских разарања. Почетком VI века, са обнављањем византијске власти почиње нова монетаризација на целом Илирику па и у овим крајевима.¹ Јављају се појединачни налази Анастасија I, касније све бројнији Јустина I, да би били максимални за време Јустинијана I пратећи поменуто обнову многих утврђења. Евидентан је нови престанак дотока новца почетком VII века као последица вишеструких упада Хуна, Словена и Авара (612-615. године). Новац од VII до XI века је редак на овом простору, када је вероватно натура била главни облик размене.² Тек почетком XI века долази до поновног успостављања монетарне политике и новчаног тржишта, па се појављују анонимни фолиси групе А2 који су у директној вези са поновним успостављањем византијске

frappe des imitations latines en 1261, la collection contient 98 exemplaires de pièces de monnaies. L'argent du Ve et du VIe siècles provient principalement des forteresses restaurées sous le règne de Justinien, tel *Naissus* (Niš) ou les 40 forts des alentours, comme l'indiquent les restes archéologiques issus des camps connus près des villages de Grbavče, Gulijan et Labukovo. Cette époque est dominée par la circulation des imitations latines fréquemment trouvées au pied de Svrljig-grad. Les ateliers monétaires les plus représentés sont celles de Constantinople, puis de Thessalonique et de Cyzique. On peut noter l'absence totale de monnaies provenant des ateliers occidentaux ainsi que la présence d'un AE Tetarteron, rare pour la région. Du point de vue chronologique, la plupart d'exemplaires ont été frappés sous Justinien I ou Anastase. Selon les données offertes par l'analyse de l'ensemble de la collection numismatique, on note une crise de la circulation monétaire dans la deuxième partie du Ve siècle, après les destructions infligées par les Huns.

Сл. 70 - Јулијан Апостата (360 – 363), Хераклеја.
Fig. 70 - Julien l'Apostat (360 – 363), Héraclée.

Au début du VIe siècle, avec la restauration de l'Empire byzantin, commence une nouvelle monétisation sur tout le territoire de l'Illyrie et également dans notre région.¹ On trouve des exemplaires sporadiques d'Anastase I puis ceux plus nombreux de Justin I tandis qu'ils étaient plus présents à l'époque de Justinien I lors des rénovations de nombreuses fortifications. Le flux monétaire marque un coup d'arrêt au début du VIIe siècle, suite aux multiples attaques des Huns, des Slaves et des Avars (612-615). Entre le VIIe et le XIe siècle, l'argent se fait rare dans la région

et il est probable que la principale forme d'échange est le troc.² Le XIe siècle marque la réapparition du politique et, dans son sillage, du marché monétaire. La circulation des follis anonymes de classe A2 est intimement liée à la restauration de la domination byzantine dans la région. La présence de l'armée et le retour de l'argent est suivi par l'apparition des follis anonyme des classes B et C (1028 à 1050). On remarque une brusque augmentation du flux de l'argent à la fin du XIIe siècle grâce aux frappes bulgares et

власти и на овим просторима. Присуство војске и повратак токова новца прати и појава анонимних фолиса групе В и С (1028-1050. године). До следећег наглог скока циркулације новца долази крајем XII века са *бујарским* и *лашинским* ковањима билон трахеја. Ове кованице су доста бројне и у овом крају видно редуковане тежине и пречника у односу на уобичајене,³ услед накнадног инфлаторног опсецања. Појава девалвације новца карактеристика је овог периода, вероватно због веће потражње мањих номинала и његове опште несташице, као и несташице метала од којег су израђивање. Стални оптицај новца од XI до XIII века говори и о сталном присуству византијске војске на овом простору, и претпоставља се да ове редуковане кованице ипак припадају царским ковањима насталим у локалним ковницама, далеко од централних ковница, а не Другом бугарском царству. Из овог периода потиче и једна већа остава билон трахеја из села Попшице.⁴

Као и на широј територији Србије и на овим просторима након пада Цариграда 1204. године приметан је недостатак византијског новца, који је овде често замењиван новцем Бугарске.

Из времена српског Сврљига позната су три појединачна налаза динара. Редак динар краља Драгутина пронађен је поред цркве Св. Илије у селу Нишевац, затим динар цара Душана на неистраженом локалитету Нерезина – Ливаде код села Жељева и редак динар деспота Ђурђа Бранковића у Сврлиг-граду. Чешћи су налази бугарских грошева, највише као гробних прилога у некрополама око остатака четири цркве испод Сврлиг-града у Бањици. Поред новца Угарске, након турских освајања ових простора када је новац Турске био главно средство плаћања, често се јавља и користи и новац других европских држава, понајвише Дубровника, Вене-

Сл. 71 - Анастасије I (491- 518), Константинопољ.
Fig. 71 - Anastase I (491-518), Constantinople.

Сл. 72 - Тиберије II Константин (578 – 582),
Никомедија.
Fig. 72 - Tibère II Constantin (578 – 582),
Nicomédie.

latines de trachées billon. Dans la région circulent des monnaies d'un poids et d'un diamètre réduit par rapport aux standards habituels,³ marque d'inflation monétaire. La dévaluation de la monnaie est une caractéristique de cette période, probablement due à la demande croissante de petites monnaies, à sa rareté générale et à celle du métal dont elles sont faites. La circulation permanente de l'argent à partir du XIe au XIIIe siècle, témoigne de la présence constante de l'armée byzantine dans cette région et on suppose que ces pièces réduites appartiennent plutôt à la frappe impériale des ateliers monétaires locaux, loin des ateliers centraux, qu'à celles du Second Empire bulgare. De cette période date un grand dépôt des trachées billon du village de Popšica.⁴

Après la chute de Constantinople en 1204, sur tout le territoire de la Serbie, le manque de monnaie byzantine, souvent mal interprété comme de la monnaie bulgare, est évident.

L'époque du Svrljig serbe a fourni trois découvertes concernant des dinars. Un dinar du roi Dragutin, très rare, a été retrouvé près de l'église de Saint Elias dans le village de Niševac ; un autre, appartenant à l'empereur Dušan est issu de la localité inexplorée de Nerezina - Livade près du village de Željeva ; enfin, à Svrljig-grad a été mis au jour un dinar rare du despote Đurađ Branković. En revanche, les

découvertes de groches bulgares sont plus fréquentes, le plus souvent dans des tombeaux des nécropoles situées autour des vestiges des quatre églises au-dessous de Svrljig-grad à Banjica. Après la conquête turque de la région, nous remarquons une circulation parallèle de plusieurs monnaies. Il s'agit bien entendu des monnaies du nouvel pouvoir, mais aussi des pièces hongroises, ragusannes, vénitiennes, autrichiennes, polonaises ou françaises. Dans la Collection numismatique est conservée seulement une petite partie d'un très grand dépôt de monnaies d'argent et des bijoux du XVIe et XVIIe siècle, découvert dans la ville basse de Svrljig-grad. Le dépôt contenait environ 300 pièces de monnaies d'argent, dont 93 exemplaires différents ont été rachetés pour la collection

Сл. 73 - Манојло I Комнен (1143 – 1180),
Константинополь.

Fig. 73 - Manuel I Comnène (1143 – 1180),
Constantinople.

ције, Аустрије, Пољске и Француске. Већина кованица из Збирке овог периода један је мали део веће оставе сребрног новца и накита из XVI и XVII века, пронађене у подграђу Сврљиг-града. Остача је садржала око 300 комада сребрног новца, од које су 93 различитих примерака набављена за Завичајну музејску збирку. Већи део овог новца је био перфориран и вероватно је имао улогу накита, тј. ниске.

Више од 400 година под влашћу Османлијског царства, подручјем Сврљишких планина кроз Сићевачку клисуру водио је Цариградски друм, главна саобраћајница којом су велики и богати трговачки каравани преносили робу са истока на запад и натраг. Са трговцима долазе хајдуци, потере, војници и сви они доносе свој новац, који је такође део наше бурне прошлости. Од турског новца најчешће су то налази сребрних акчи (аспри), са којима су Турци и дошли на ове просторе, као и налази бакарних мангура. На акчама из састава збирке видљиво је драстично инфлаторно смањивање тежине од 1,32 g и пречника 20 mm до 0,3 g и 12 mm у време Селима I. Због немогућности читања арапског писма новац није опредељен по ковницама, мада је запажено да је једна акча из ковнице Ново Брдо. Најстарији примерци кованог турског новца у Збирци су бакарне кованице турског ратног новца – 1/2 аспре Бајазита II (1481–1512. године). Већина сребрног новца овог периода из збирке је перфорирана.

Од пољских кованица највише је сребрних грошева Сигисмунда III (1587–1632. године), угарских грошева Фердинанда I (1564–1595. године) са реверсним натписом PATRONA HUNGARIN. Од 24 дубровачка динарића 5 је неперфорираних. Реверсна представа код 16 новчића је стојећи Исус Христос у звездастој мандорли, 6 стојећи у тачкастој и 2 седећи Исус Христос у тачкастој мандорли.

Сл. 74 - Иван Александар и Михаил Асен (1331 – 1371), Трново.

Fig. 74 - Ivan Alexandre et Mihail Assen (1331 – 1371), Trnovo.

Сл. 75 - Ђурађ Бранковић (1427 – 1456), динар.

Fig. 75 - Đurađ Branković (1427 – 1456), Dinar.

du Musée locale. La plupart de ces monnaies ont été perforées, servant probablement de pendentifs.

Durant plus de 400 ans, sous la domination de l'Empire ottoman, les montagnes de Svrljig et la gorge de Sićevo étaient traversées par un axe principal qui les reliait à Constantinople, permettant à des grandes et riches caravanes de transporter leurs marchandises de l'Est vers l'Ouest et vice-versa. L'arrivée des commerçants s'accompagne de celle des haïdouks, des chasseurs ou des soldats. Les akçes en argent et les mangures en cuivre sont les monnaies les plus utilisées par les Turcs. Si on prend en compte les akçes de la Collection numismatique on peut remarquer une diminution considérable de leur poids de 1,32 g et de diamètre de 20 mm à 0,3 g et 12 mm à l'époque du sultan Sélim I. En raison de l'impossibilité à lire l'écriture arabe, cet argent n'est pas attribué aux ateliers monétaires, même si, au moins dans l'un des cas, un akçe provient de l'atelier monétaire de Novo Brdo.

Сл. 76 - Махмуд I (1730 – 1754), Алтилик.
Fig. 76 - Mahmoud I (1730 – 1754), Altılık.

Les plus anciens exemplaires de monnaie turque dans la Collection numismatique sont les pièces en cuivre d'un demi akçe du sultan Bayasit II (1481–1512). Noter que la majorité des monnaies en argent de cette période est perforée.

Quant aux monnaies polonaises, la Collection numismatique conserve plusieurs groches en argent de Sigismond III (1587-1632). Les pièces de monnaie hongroise de Ferdinand I (1564-1595), portent l'inscription *PATRONA HUNGARII* à son revers. De 24 petits dinars de Dubrovnik 5 d'entre eux ne sont pas perforés. Seize pièces de monnaie montrent à revers l'image de Jésus-Christ debout, dans une mandorle en forme d'étoile, six dans une mandorle ponctuelle et deux avec Jésus-Christ assis dans une mandorle ponctuelle.

La Collection numismatique présentée dispose d'un petit nombre de spécimens rares. Les pièces qu'on trouve le plus souvent dans les environs sont dominantes. La caractéristique est une suberate avec la tête de Mercure sur l'avvers et de Victoria tenant

Представљена нумизматичка збирка поседује мањи број ретких примерака. У њој доминирају кованице које се чешће налазе и у окружењу.

Као посебност треба истаћи суберат са бистом Меркура на аверсу и Викторијом са венцом у руци на четворопрегу, на реверсу, са натписом Λ/INTOBAV (N и T у лигатури). Оваква кованица из времена Римске републике није пронађена у референтним каталозима.

Иако малобројни, наласци новца из фонда Завичајне музејске збирке Сврљиг дају реалну слику његовог оптицаја кроз векове на овом простору. Ова би слика била много потпунија, да су сви познати наласци новца доспели до Завичајне музејске збирке. Наша будућа сазнања о кретању новца кроз Сврљишку област зависиће од налажења и објављивања како нових појединачних налаза, тако и остава новца, посебно са наставком планираних систематских археолошких ископавања.

Сл. 77 - Франц I (1745 – 1765), Беч.
Fig. 77 - Franz I (1745-1765), Vienne.

¹ Радић и Иванишевић 2006: 22-23.

² *Ibid.*: 27.

³ До 3,4 г за бугарске и 1,8 г за латинске имитације.

⁴ Остава је у међувремену отуђена и у Завичајну музејску збирку је доспео тек понеки примерак.

une couronne dans un quadrigé, sur le revers, avec l'inscription Λ/INTOBAV (N et T en ligature). Ces monnaies d'époque républicaine romaine n'ont pas de concordances dans les catalogues numismatiques.

Bien que peu nombreuses, les découvertes monétaires de la collection numismatique du Musée de Svrljig donnent une image réelle de la circulation de l'argent au cours des siècles dans cette région. Cette image serait encore plus nette, si toutes les monnaies trouvées étaient déposées dans la Collection. Nos connaissances futures sur la circulation de l'argent dans la région de Svrljig dépendra de la découverte et de la publication des résultats des découvertes individuelles et des trésors monétaires, surtout avec la poursuite des fouilles archéologiques systématiques prévues.

¹ Радић и Иванишевић 2006 : 22-23.

² *Ibid.* : 27.

³ Jusqu'à 3,4 g pour les imitations bulgares et 1,8 g pour les imitations latines.

⁴ Le trésor a été volé et la Collection du Musée de Svrljig possède seulement quelques pièces.

BIBLIOGRAPHIE

БИБЛИОГРАФИЈА

- Амијан Марцелин, *Историја* (превод: М. Милин, 1998. година). Београд: Просвета.
- Андрејевић, Б. 1992. Споменици културе. Стр. 215-242 у: *Културна историја Сврљића*, књ. II: *језик, култура и цивилизација* (ур. С. Петровић). Ниш и Сврљиг: Просвета и Народни универзитет.
- Antonović, D. 2003. *Neolitska industrija glačanog kamena u Srbiji*. Beograd: Arheološki institut.
- Belančić, B. and M. Gorenc. 1961. Istraživanja antiknog kupališta u Varaždinskim Toplicama 1956–59. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* III, 203–206.
- Белдедоски, З. 2003. Доцноантичка бануа. *Зборник* 9–10, 57–69.
- Бојанић, Д. 1973. Фрагменти једног збирног и једног опширног пописа видинског санцака из друге половине XV века. *Miscellanea* 2, 5-177.
- Бошковић, Ђ. 1951. Средњевековни споменици источне Србије II. *Сџаринар* Н.С. II, 221–244.
- Bouet, A. 1999. *Les matériaux de construction en terre cuite dans les thermes de la Gaule Narbonnaise*. Bordeaux: Ausonius.
- Булатовић, А.
2007. *Археолошка трага Србије - Врање*. Београд и Врање: Археолошки институт и Народни музеј.
2010. Порекло и дистрибуција благобиконичних здела фасетираног или канелованог обода са краја бронзаног и почетка гвозденог доба на Балканском полуострву. *Сџаринар* LIX, 89-108.
- Булатовић, А. и Јовић, С. 2010. *Археолошка трага Србије - Лесковац*. Београд и Лесковац: Археолошки институт и Народни музеј.
- Валтровић, М. 1894. Старо-хришћански прстен. *Сџаринар* XI, књ. 3 и 4, 97-100, Т. III/5.
- Vasić, M. 1990. *Horreum Margi*. Beograd: Arheološki institut i Vojni muzej.
- Vasić, R.
1977. *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*. BAR 31. Oxford: British Archaeological Reports.
1997. Старије гвоздено доба на подручју источне Србије. Стр. 91-100 у: *Археологија источне Србије* (ур. М. Лазић). Београд: Центар за археолошка истраживања.
- Videski, Z. i Temov, S. 2005. *Makedonske bronce*. Zagreb: Arheološki muzej.

Вулић, Н.

1933. Сврљиг (Нишевци). *Сјоменик СКА LXXV*, други разред 58, 72.

1941-48. Антички споменици наше земље, *Сјоменик СКА ХCVIII*, 1-279.

Гавела, Б. 1988. *Палеолиџ Србије*. Аранђеловац и Београд: Музеј у Аранђеловцу и Центар за археолошка истраживања.

Гарашанин, М.

1973. *Праисторија на тџлу СР Србије*. Београд: СКЗ.

1979. Centralnobalkanska zona. Str. 79-212. u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja II* (ur. A. Benac). Sarajevo: Svjetlost.

Голубовић, П. 1992. Област. Стр. 21-39 у: *Кулџурна истаорија Сврљига*, књ. II: *језик, кулџура и цивилизација* (ур. С. Петровић). Ниш и Сврљиг: Просвета и Народни универзитет.

Димитријевић, В.

1992. Фосилна фауна Преконошке пећине. Стр. 65-68 у: *Кулџурна истаорија Сврљига*, књ. II: *језик, кулџура и цивилизација* (ур. С. Петровић). Ниш и Сврљиг: Просвета и Народни универзитет.

1997. Плеистоценска сисарска фауна источне Србије. Стр. 45-53 у: *Археолоџија истаочне Србије* (ур. М. Лазић). Београд: Центар за археолошка истраживања.

Драгашевић, Ј. 1877. Археолоџијско-географијска истраживања. Гласник СУД XLV, 1-128.

Ђорђевић, В.

1992. Општи преглед историје Сврљига. Стр. 83-120 у: *Кулџурна истаорија Сврљига*, књ. II: *језик, кулџура и цивилизација* (ур. С. Петровић). Ниш и Сврљиг: Просвета и Народни универзитет.

2005. *Варош, Сврљиг-трад и џодграђе*. Сврљиг: Етно-културолошка радионица.

Евлија Челеби, *Пуџојис: Одломци о јуџославенским земљама* (приредио и превео Х. Шабановић). Сарајево: Свјетлост (1967).

Илијић, В. 2009. Rimsko utvrđenje Timacum Minus. Knjaževac: Zavičajni muzej.

Јанковић, Ђ. 1983. У сутоњу антике. Стр. 99 – 119 у: *Гамзиџрад - касноантиџички царски дворац*. (ур. Д. Срејовић). Београд: САНУ.

Јанковић, Ђ. и Вуксан, М. 2004. Област Бора у средњем веку. Стр. 231-279 у: *Бор и околина у џраисторији, антиџици и средњем веку* (ур. М. Лазић). Бор и Београд: Музеј рударства и металургије и Центар за археолошка истраживања.

Јевтић, М.

1994. О металним налазима Басараби културе у Србији. Стр. 77-85 у: *Културе гвоздене доба југо-словенској Подунавља* (ур. Н. Тасић). Београд и Сомбор: Балканолошки институт и Градски музеј.

2004. Гвоздено доба у околини Бора. Стр. 127-163 у: *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку* (ур. М. Лазић). Бор и Београд: Музеј рударства и металургије и Центар за археолошка истраживања.

Јиречек, К. 1959. (1877) Војна цеста од Београда за Цариград и балкански кланци. Стр. 71-190 у: *Зборник Константина Јиречека* (ур. М. Динић), Посебна издања СССХХVI, Одељење друштвених наука, нова серија, књ. 33. Београд: САН.

Јовановић, В.

1979. Рударство и металургија енеолитског периода Југославије. Стр. 27-54. у: *Праисторија југославенских земаља III* (ур. А. Бенас). Сарајево: Svjetlost.

1982. *Rudna glava. Najstarije rudarstvo bakra na centralnom Balkanu*. Bor i Beograd.

1987. Istočna grupa. Стр. 815-854 у *Праисторија југославенских земаља V* (ур. S. Gabrovec). Сарајево: Svjetlost i ANUBiH.

2004. Неолит и рани енеолит. Стр. 33-55 у: *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку* (ур. М. Лазић). Бор и Београд: Музеј рударства и металургије и Центар за археолошка истраживања.

Јовановић, В. 2003. Генерал Јован Мишковић, први истраживач средњовековних градова у Србији. Стр. 77-95 у: *Споменица Јована Ковачевића* (ур. Р. Бунарић и Ж. Микић). Београд: Српско археолошко друштво и Филозофски факултет Београд.

Јовановић, Ђ.

1891. Фауна Преконошке пећине. *Геолошки анали Балканској полуострва*, књ. III, 300-317.

1892. Прилози за палеоантропологију српских земаља. *Старинар* бр. 2, год. IX, 24-34.

Јовановић, С.

1987. Праисторијски локалитети књажевачког краја. *Гласник САД* 4, 120-124.

1998. Античке комуникације на горњем Тимоку. *Гласник САД* 14, 41-55.

Каниц, Ф. 1986. (1909) *Србија, земља и сјановништво*. Београд: СКЗ и Рад (=Das Königreich Serbien und das serben Volk, Leipzig 1909).

Калуђеровић, З. 1992. Праисторија Сврљига. Стр. 73-82 у: *Културна историја Сврљига*, књ. II: *језик, култура и цивилизација* (ур. С. Петровић). Ниш и Сврљиг: Просвета и Народни универзитет.

Константин Филозоф, *Повести о словима • Житије десјоша Стефана Лазаревића* (прир. Г. Јовановић). Београд: Просвета и СКЗ (1989).

Костић, М.

1970а. Град Сврљиг. *Гласник српског географског друштва* L, бр. 2, 104-110.

1970б. Свљишка (Нишевачка) бањица. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“* 23, 53-69.

Лазих, М. 2004. Бор и околина у бронзано доба. Стр. 101-125 у: *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку* (ур. М. Лазих). Бор и Београд: Музеј рударства и металургије и Центар за археолошка истраживања.

Лазих, М. и Сладић, М. 1997. Енеолитско насеље у Шкондрином пољу код Књажевца. Стр. 211-222 у: *Археологија источне Србије* (ур. М. Лазих). Београд: Центар за археолошка истраживања.

Мачај, С. 1866. Грађа за топографију округа књажевачког. *Гласник СУД XIX*, 285-368.

Максимовић, М. 2004. Ниш у средњем веку. Стр. 59-65 у: *Археолошко блато Ниша* (ур. Д. Пешић). Београд: САНУ.

Миливојевић, С. 2003. Бакарна секира из села Лалинца. *Бдење* 3/4, 125-129.

Милићевић, М. Ђ. 1876. *Кнежевина Србија*. Београд: Државна штампарија.

Мишковић, Ј.

1881. Књажевачки округ. *Гласник СУД XLIX*, 53-125.

1889. Неки стари градови и њихове околине у Краљевини Србије. VII Сврљиг. *Старинар* бр. 2, год. VI, 45-49.

Михаиловић, Д.

2004. Истраживања пећинских археолошких налазишта у сливу Тимока и Нишаве. *Зборник радова Одбора за крас и сјелеологију* 8, 135-144

2009. Пећински комплекс Баланица и палеолит нишке котлине у ширем регионалном контексту. *Архаика* 2, 1-26.

Новаковић, С. 1892. *Хаџи-Калфа или Ђаџић-Челебија, шурски географ XVII века о Балканском полуострву*. Споменик XVIII. Београд: СКА.

Перић, С. 2001. Налази латенске керамике са Медијане код Ниша. *Зборник* 10, 11-18.

Petković, S., Ružić, M., Jovanović, S., Vuksan, M. and Zoffmann, Zs.K. 2005. *Roman and Medieval Necropolis in Ravna Near Knjaževac*. Belgrade: Archaeological Institute.

Петровић, П.В.

2007a. *Дарданија у римским итџнерарима* (Dardanie dans les itinéraires romaines), Београд: Балканолошки институт САНУ.

2007b. Pre-Roman And Roman Dardania: Historical And Geographical Considerations, *Balcanica* XXXVII, 7-23.

2008. The Roman Road Naissus–Lissus: The Shortest Connection between Rome and the Danubian Limes. *Archaeologia Bulgarica* XII/1, 31–40.

Petrović, P.V. and Filipović, V.

2008. Newly-discovered Traces of the Roman *Naissus-Ratiaria* Road and the Problem of Locating Two *Timacum* stations, *Balcanica* XXXVIII, 29-43.

2009a. Нова археолошка истраживања на простору Сврљига и проблем убикације *Timacum Maius*-а. *Етџно-култџуролошки зборник XIII*, 81-87.

2009b. The Location of the *Timacum Maius* Station on the Roman Road *Lissus–Naissus–Ratiaria*: New Archaeological Research, *Balcanica* XXXIX, 47-58.

2010a. Положај станице *Timacum Maius* на римском путу *Lissus – Naissus – Ratiaria*. *Гласник друштва конзерватџора Србије* 34, 63-67.

2010b. The Roman Station *Timacum Maius* (?): Evidence of Urbanization and Communications, *Balcanica* XL, Belgrade: Institute for Balkan Studies, SASA, 25-30.

Петровић, П.

1968. Нови миљоказ Филипа Арабљанина - прилог топографији античког Наиса. *Стџаринар* XVIII, 55-61.

1975. Станице *Timacum* на путу *Naissus - Ratiaria* и античко насеље код села Равна. *Стџаринар* XXVI, 43-56.

1976. *Ниш у античко доба*. Ниш: Градина.

1979. *Inscriptions de la Mésie Supérieure IV: Naissus — Remesiana – Horreum Margi*. Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la faculté de Philosophie de l'Université de Beograd.

1992. Антички Сврљиг. Стр. 121-132 у: *Култџурна истџорија Сврљига*, књ. II: *језик, култџура и цивилизација* (ур. С. Петровић). Ниш и Сврљиг: Просвета и Народни универзитет.

1995a. Les forteresses de la basse antiquite dans la region du Haut Timok. *Starinar* XLV-XLVI, 55-66.

1995b. *Inscriptions de la Mésie Supérieure III/2: Timacum Minus et la vallée du Timok*. Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la faculté de Philosophie de l'Université de Beograd.

1997. Римљани на Тимоку. Стр. 115-128 у: *Археолоџија Истџочне Србије* (ур. М. Лазић). Београд: Центар за археолошка истраживања.

Петровић, П. и Јовановић, С. 1997. *Културно блато књажевачкој краја*. Београд и Књажевац: Археолошки институт и Завичајни музеј.

Петровић, Ј. 2001. *Природа Сврљишке коџине*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Институт за географију.

Петровић, С.

1992. *Културна историја Сврљиа*, књ. I: *миџологија, маџија и обичаји*. Ниш и Сврљиг: Просвета и Народни универзитет.

2006. *Уџон Сврљиа*. Сврљиг: Етно-културолошка радионица.

Popović, P. 1994. The Territories of Scordisci. *Сџаринар* 43–44: 13–21.

Поповић, П. и Сладић, М. 1997. Млађе гвоздено доба источне Србије. Стр. 101-114 у: *Археологија источне Србије* (ур. М. Лазић). Београд: Центар за археолошка истраживања.

Ранков, Ј. 1980. Ископавања на Караташу. *Ђердајске свеске* I, 51-60.

Сврљишки одломци јеванђеља (прир. Н. Родић). Сврљиг и Ниш: Етно-културолошка радионица и Просвета (1994).

Сладић, М. 1990. Опрема келтског ратника из села Дебелице код Књажевца. *Гласник САД* 6, 177-180.

Сладић, М. и Јовановић, С. 1997. Остаци старијенеолитских насеља са подручја Књажевца. Стр. 167-175. у: *Археологија источне Србије* (ур. М. Лазић). Београд: Центар за археолошка истраживања.

Срејовић, Д. и Лазић, М. 1997. Насеља и некрополе бронзаног доба у Тимочкој Крајини. Стр. 225-244. у: *Археологија источне Србије* (ур. М. Лазић). Београд: Центар за археолошка истраживања.

Станковић, Н. 2003. Остаци цркве на локалитету Манастириште Св. Петке Русалне код Сврљига. *Гласник ДКС* 27, 84-86.

Стојановић, Љ. 1923. *Сџари срџски зајиси и најџиси*, књига IV. Београд: СКА.

Стојић, М. и Јоцић, М. 2006. *Археолошка трађа Србије - Ниш*. Београд и Ниш: Археолошки институт и Народни музеј.

Стојић, М. и Чађеновић, Г. 2006. *Археолошка грађа Србије - Крушевац*. Београд и Крушевац: Археолошки институт и Народни музеј.

Тасева, С. и Секулов, В. 2003. Доцноантичкото термално лечилиште во с. Банско кај Струмица. *Културно наследство* 28/29, 261–272.

Тасић, Н.

1979. Bujanj-Salkuca-Krivodol kompleks. Str. 87-114. u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* III (ur. A. Benac). Sarajevo: Svjetlost.

1980. Метални налази из Злотске пећине. *Зборник радова Музеја рударства и металургије у Бору* 2, 19-35.

1983. *Југословенско Подунавље од индоевројске сеобе до јирогора Скиџа*. Нови Сад и Београд: Матица српска и Балканолошки институт САНУ.

1995. *The Eneolithic Cultures of the Central and West Balkans*. Belgrade: Institute for Balkan studies, Serbian Academy of Sciences and Arts and Draganić.

1997. Енеолит и бронзано доба источне Србије. Стр. 79-90 у: *Археологија источне Србије* (ур. М. Лазић). Београд: Центар за археолошка истраживања.

2001. Праисторијске културе и налазишта на територији Крушевца. Стр. 7-19. у: *Археолошка налазишта Крушевца и околине* (ур. Н. Тасић и Е. Радуловић). Крушевац и Београд: Народни музеј и Балканолошки институт САНУ.

2004. Налазишта и културе из енеолитског периода. Стр. 57-99 у: *Бор и околина у праисторији, антици и средњем веку* (ур. М. Лазић). Бор и Београд: Музеј рударства и металургије и Центар за археолошка истраживања.

Тасић, Н.Н. 2008. Винча – метропола касног неолита. Стр. 15-37 у: *Винча – праисторијска метропола* (ур. Д. Николић). Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, Народни музеј у Београду, Музеј града Београда и САНУ.

Theodossiev, N. 2000. *North-Western Thrace from the Fifth to First Centuries BC*. BAR International Series 859. Oxford: Archaeopress.

Филиповић, В.

2006. Керамика старијег гвозденог доба са локалитета Сигнал и Облик у селу Палилула код Сврљига. *Зборник* 15, 9-19.

2008. Праисторијска налазишта у околини Сврљига. *Зборник* 16-17, 9-42.

2011. Мамузе из млађег гвозденог доба у Србији. *Гласник САД* 25, 163-188.

Филиповић, В., Булатовић, А. и Миљковић, М. 2009. Археолошка ископавања некрополе Сигнал из старијег гвозденог доба у селу Палилула код Сврљига. *Гласник друштва конзерватора Србије* 33, 79-84.

Филиповић, В. и Миливојевић, С.

2008а. Уништавање археолошких локалитета, утврђења и сакралних места у области Сврљига. *Етно-културолошки зборник XII*, 107-112.

2008в. Праисторијска налазишта у околини Сврљига, рекогносцирање 2006. године. *Археолошки преглед 4 Н.С.* (2006), 204-206.

Forbes, R. J. 1966. *Studies in ancient Technology*. Vol. VI. Leiden.

Хофман, Ф. 1882. Трагови преисторијског човека у Србији, *Гласник СУД*, књ. LI, 1-21.

Цвијић, Ј. 1891. Преконошка пећина. *Геолошки анали Балканскога полуострва*, књ. III, 272-299.

CATALOGUE

ΚΑΤΑΛΟΓ

Кат. 1 - Преконога, Преконошка пећина, палеолитске алатке.
Cat.1 - Prekonoga, la grotte de Prekonoška, les outils paléolithiques.

Кат. 2 - Нишевац, Бањица, бронзана секира,
бакарно или бронзано доба (14,5 x 8 cm).
Cat. 2 - Niševac, Banjica, la hache de bronze,
l'âge du cuir ou l'âge du bronze.

Кат. 3 - Лалинац, Селиште, бронзана секира, бакарно или бронзано доба (5,5 x 3,5 cm).
Cat. 3 - Lalinac, Selište, la hache de bronze, l'âge du cuir ou l'âge du bronze (5,5 x 3,5 cm).

Кат. 4 - Грбавче, Одбој, камена секира, бронзано доба (11 x 5,2 cm).
Cat. 4 - Grbavče, Odboj, la hache de pierre, l'âge du bronze (11 x 5,2 cm).

Кат. 5 - Плужина, Ропалј, бронзана секира - келт,
гвоздено доба (10,5 x 4 cm).
Cat. 5 - Plužina, Ropalj, la hache de bronze – celt,
l'âge du fer (10,5 x 4 cm).

Кат. 6 - Варош, Сврљиг-град, бронзана апликација, гвоздено доба (14 x 9 cm).
Cat. 6 - Varoš, Svrljig-grad, l'application en bronze, l'âge du fer (14 x 9 cm).

Кат. 7 - Нишевац, Калница, бронзани ажурирани појас, гвоздено доба.
Cat. 7 - Niševac, Kalnica, la ceinture composite en bronze, l'âge du fer.

Кат. 8 - Палилула, Сигнал, гвоздено копље,
гвоздено доба (41 x 3,4 cm).
Cat. 8 - Palilula, Signal, l'épée en fer,
l'âge du fer (41 x 3,4 cm).

Кат. 9 - Палилула, Сигнал, гвоздена игла,
гвоздено доба (7,2 cm).
Cat. 9 - Palilula, Signal, l'aiguille en fer,
l'âge du fer (7,2 cm).

Кат. 10 - Разни локалитети, гвоздене мамузе, млађе гвоздено доба.
Cat. 10 - Diverses localités, les éperons en fer, l'âge du fer antérieur.

Кат. 11 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*, бронзана икона, антички период (4.5 x 2.5 cm).
Cat. 11 - Niševac, Kalnica – *Timacum Maius*, l'icône en bronze, la période antique (4.5 x 2.5 cm).

Кат. 12 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*, бронзани сигнум, антички период (22.3 x 10.9 cm).
Cat. 12 - Niševac, Kalnica – *Timacum Maius*, le *signum* en bronze, la période antique (22.3 x 10.9 cm).

Кат. 13 - Лалинац, непознат локалитет, спатула за восак, бронза/гвожђе, антички период (26,7 cm).
Cat. 13 - Lalinac, localité inconnue, la spatule à cire, bronze/fer, la période antique (26,7 cm).

Кат. 14 - Нишевац, Калница - *Timaucum Maius*, бронзана апликација, антички период (4,5 x 4,5 cm).
Cat. 14 - Niševac, Kalnica – *Timaucum Maius*, l'application en bronze, la période antique (4,5 x 4,5 cm).

Кат. 15 - Варош, Сврљиг-град, бронзана фибула, антички период (4 x 2 cm).

Cat. 15 - Varoš, Svrljig-grad, la fibule en bronze, la période antique (4 x 2 cm).

Кат. 16 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*, бронзана фибула, антички период (4,5 x 4,5 cm).

Cat. 16 - Niševaц, Kalnica - *Timacum Maius*, la fibule en bronze, la période antique (4,5 x 4,5 cm).

Кат. 17 - Лалинац, непознат локалитет, бронзане мамузе, антички период (10 x 8 cm).

Cat. 17 - Lalinac, localité inconnue, les éperons en bronze, la période antique (10 x 8 cm).

Кат. 18 - Грамада, Кулиште , бронзана фибула,
антички период (3 cm).
Cat. 18 - Gramada, Kulište, la fibule en bronze,
la période antique (3 cm).

Кат. 19 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*,
бронзана фибула, антички период (5,4 x 4 cm).
Cat. 19 - Niševaц, Kalnica – *Timacum Maius*,
la fibule en bronze, la période antique (5,4 x 4 cm).

Кат. 20 - Грамада, Кулиште , бронзано позлаћено
дугме са христограмом, антички период (1,8 x 1,9 cm).
Cat. 20 - Gramada, Kulište, le bouton en bronze doré,
la période antique (1,8 x 1,9 cm).

Кат. 21 - Варош, Сврљиг-град, златни прстен са
христограмом, антички период (2 x 1,7 cm).
Cat. 21 - Varoš, Svrljig-grad, l'anneau en or avec
christogramme, la période antique (2 x 1,7 cm).

Кат. 22 - Нишевац, Калница -
Timacum Maius, бронзани
привесак, антички период.
Cat. 22 - Niševac, Kalnica –
Timacum Maius, le pendentif
en bronze, la période antique.

Кат. 23 - Нишевац, Бањица, коштано шило и украсне игле,
антички период.
Cat. 23 - Niševac, Banjica, le poinçon en os et les aiguilles
décoratives, la période antique.

Кат. 24 - Плужина, Селиште, гвоздени медицински инструмент, антички период (12 cm).
Cat. 24 - Plužina, Selište, l'instrument médical en fer, la période antique (12 cm).

Кат. 25 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени медицински инструмент, антички период (12 x 1 cm).
Cat. 25 - Varoš, Svrlijig-grad, l'instrument médical en fer, la période antique (12 x 1 cm).

Кат. 26 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*, сребрни медицински инструмент, антички период (13 cm, пречник реципијента 2,2 cm).

Cat. 26 - Niševac, Kalnica – *Timacum Maius*, l'instrument médicale en argent, la période antique (13 cm, le diamètre du récipient 2,2 cm).

Кат. 27 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*, бронзана апликација, антички период (4 x 4 cm).

Cat. 27 - Niševac, Kalnica – *Timacum Maius*, l'application en bronze, la période antique (4 x 4 cm).

Кат. 28 - Варош, Сврљиг-град, плумбате, гвожђе/олово, антички период (12 и 14,5 cm).

Cat. 28 - Varoš, Svrljig-grad, *plumbatae* en fer ou en plomb, la période antique (12 и 14,5 cm).

Кат. 29 - Разни локалитети, бронзани тегови са ознакама тежинских вредности, антички или византијски период.

Cat. 29 - Diverses localités, les poids en bronze avec les marques du poids, la période antique ou byzantine.

Кат. 30 - Разни локалитети, бронзани привесци и апликације, антички и византијски период.

Cat. 30 - Diverses localités, les pendentifs et les applications en bronze, la période antique et byzantine.

Кат. 31 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*,
бронзана фрагментована посуда, антички или
византијски период (4 x 5 cm).

Cat. 31 Niševac, Kalnica – *Timacum Maius*, la
vaisselle fragmentée en bronze, la période antique
ou byzantine (4 x 5 cm).

Кат. 32 - Варош, Сврљиг-град, бронзани триптих, средњовековни период (8 x 5,5 cm).

Cat. 32 - Varoš, Svrljig-grad, le triptyque en bronze, la période médiévale (8 x 5,5 cm).

Кат. 33 - Нишевац, Бањица, сребрне наушнице, налаз из уништеног гроба, наруквица од стаклене пасте и перле за огрлицу, средњовековни период.

Cat. 33 - Niševac, Banjica, les boucles d'oreille trouvée dans un tombeau détruit, le bracelet en pâte de verre et les perles.

Кат. 34 - Гулијан, Градац, бронзани крст-привезак са сценама хришћанске тематике, средњовековни период (3,2 x 2,2 cm).

Cat. 34 - Gulijan, Gradac, la croix en bronze, le pendentif avec la scène de la thématique chrétienne, la période médiévale (3,2 x 2,2 cm).

Кат. 35 - Нишевац, црква св. Илије, бронзана апликација, средњовековни период (3 x 2 cm).

Cat. 35 - Niševac, l'église de Saint-Étienne, l'application en bronze, la période médiévale (3 x 2 cm).

Кат. 36 - Разни локалитети, сребрно, бронзано и гвоздено прстење, претежно средњовековни период.
Cat. 36 - Diverses localités, les anneaux en argent, bronze et fer, la majorité de la période médiévale.

Кат. 37 - Влахово, непознат локалитет,
сребрни прстен украшен ниелом, средњовековни
период (1,6 x 1,5 cm).
Cat. 37 - Vlahovo, localité inconnue,
l'anneau en argent, décoré en technique du niellage,
la période médiévale (1,6 x 1,5 cm).

Кат. 38 - Варош, Сврљиг-град, бронзани прстен
са натписом на грчком језику, средњовековни
период (1,8 x 1,7 cm).
Cat. 38 - Varoš, Svrljig-grad, l'anneau en
bronze avec l'inscription en grec, la période
médiévale (1,8 x 1,7 cm).

Кат. 39 - Нишевац, црква св. Илије, посребрена
бронзана наушница са јагодом,
средњовековни период (4 cm).

Cat. 39 - Niševac, l'église de Saint-Étienne,
la boucle d'oreille en bronze argentée avec une
fraise, la période médiévale (4 cm).

Кат. 40 - Разни локалитети, позлаћена бронзана
дугмад средњовековни период.

Cat. 40 - Diverses localités, les boutons en bronze
dorée, la période médiévale.

Кат. 41 - Варош, Сврљиг-град, бронзана позлаћена кружна апликација, средњовековни период (6 cm).

Cat. 41 - Varoš, Svrljig-grad, l'application circulaire de bronze doré, l'époque médiévale (6 cm).

Кат. 42 - Варош, Сврљиг-град, гвоздена пушка кукача, позносредњовековни период (90 cm).

Cat. 42 - Varoš, Svrljig-grad, le fusil de fer, l'époque médiévale tardive (90 cm).

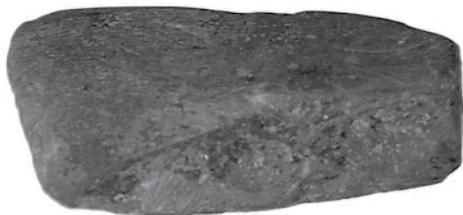
Кат. 43 - Варош, Сврљиг-град, бронзани печат, позносредњовековни период (2 x 1,4 cm).

Cat. 43 - Varoš, Svrljig-grad, le sceau de bronze, l'époque médiévale tardive (2 x 1,4 cm).

Кат. 44 - Варош, Сврљиг-град, бронзани разводник, део коњске опреме, период турске доминације (6 x 5,5 cm).

Cat. 44 - Varoš, Svrljig-grad, la pièce en bronze pour l'équipement d'un cheval, l'époque de la domination turque (6 x 5,5 cm).

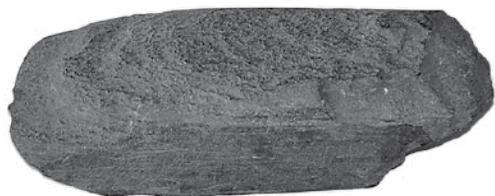
Кат. 45 - Рибаре, непознат локалитет, камена секира, праисторијски период (5,5 cm).

Cat. 45 - Ribare, localité inconnue, la hache en pierre, préhistoire (5,5 cm).

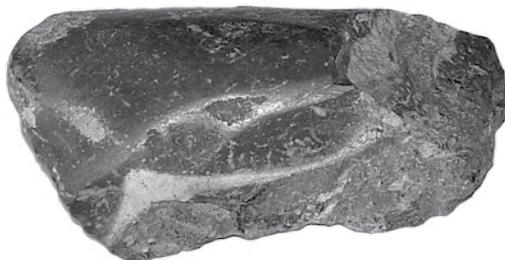
Кат. 46 - Рибаре, непознат локалитет, камена секира, праисторијски период (5 cm).

Cat. 46 - Ribare, localité inconnue, la hache en pierre, préhistoire (5 cm).

Кат. 47 - Рибаре, непознат локалитет, камена секира, праисторијски период (8 cm).

Cat. 47 - Ribare, localité inconnue, la hache en pierre, préhistoire (8 cm).

Кат. 48 - Нишевац, Бањица, камена секира, праисторијски период (9,5 cm).

Cat. 48 - Niševac, Banjica, la hache en pierre, préhistoire (9,5 cm).

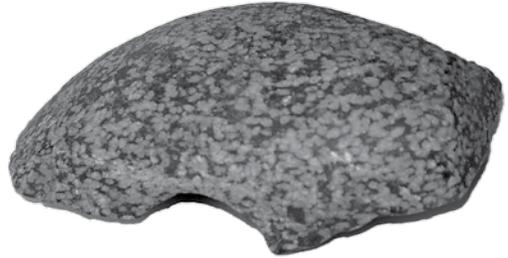

Кат. 49 - Нишевац, Бањица, камена секира, праисторијски период (9,5 cm).

Cat. 49 - Niševac, Banjica, la hache en pierre, préhistoire (9,5 cm).

Кат. 50 - Нишевац, Бањица, фрагментована камена
бушена секира - чекић, праисторијски период (8 cm).
Cat. 50 - Niševac, Banjica, les fragments de la
hache-marteau percée en pierre, préhistoire (8 cm).

Кат. 51 - Нишевац, Бањица, фрагментована камена
бушена секира - чекић, праисторијски период (4 cm).
Cat. 51 - Niševac, Banjica, fragments de la hache-
marteau percée en pierre, préhistoire (4 cm).

Кат. 52 - Преконога, Преконошка пећина, керамички
пршљенак, праисторијски период (5,5 cm).
Cat. 52 - Prekonoga, Grotte de Prekonoška, les
fusaïoles en céramique, préhistoire (5,5 cm).

Кат. 53 - Преконога, Преконошка пећина, керамички
пршљенак, праисторијски период (6 cm).
Cat. 53 - Prekonoga, Grotte de Prekonoška, les
fusaïoles en céramique, préhistoire (6 cm).

Кат. 54 - Грбавче, непознат локалитет, керамички пехар, енеолитски период (9 x 4 cm).

Cat. 54 - Grbavče, localité inconnue, coupe en céramique, l'époque énéolithique (9 x 4 cm).

Кат. 55 - Грбавче - Копажкошара, непознат локалитет, керамички пехар, бронзано доба (11 cm).

Cat. 55 - Grbavče - Kopajkošara, localité inconnue, coupe en céramique, l'âge du bronze (11 cm).

Кат. 56-58 - Разни локалитети, бронзани привесци и дугме, старије гвоздено доба.
Cat. 56-58 - Divers localités, les pendentifs en bronze et le bouton, l'âge du fer ancien.

Кат. 59-61 - Варош, Сврљиг-град, фрагментовани бронзани привесци типа *Ghidici*, старије гвоздено доба.

Cat. 59-61 - Varoš, Svrljig-grad, les pendentifs en bronze fragmentées de type *Ghidici*, l'âge du fer ancien.

Кат. 62 - Варош, Сврљиг-град, бронзано дугме, гвоздено доба.

Cat. 62 - Varoš, Svrljig-grad, le bouton en bronze, l'âge du fer.

Кат. 63-66 - Варош, Сврљиг-град, тробриде стрелице „скитског типа“, старије гвоздено доба.

Cat. 63-66 - Varoš, Svrljig-grad, les flèches trièdres du type scythe, l'âge du fer ancien.

Кат. 67 - Варош, Сврљиг-град, бронзани део композитног појаса, старије гвоздено доба.

Cat. 67 - Varoš, Svrljig-grad, la partie de la ceinture composite en bronze, l'âge du fer ancien.

Кат. 68 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*, фрагментована посребрена бронзана фибула, антички период (3 x 3 cm).

Cat. 68 - Niševac, Kalnica - *Timacum Maius*, le fragment de la fibule en bronze argentée, l'époque romaine (3 x 3 cm).

Кат. 69 - Варош, Сврљиг-град, бронзана фибула са урезаним знаком X, антички период (3,5 x 2,2 cm).

Cat. 69 - Varoš, Svrljig-grad, la fibule en bronze avec un X gravée, l'époque romaine (3,5 x 2,2 cm).

Кат. 70 - Варош, Сврљиг-град, гвоздена фибула, антички период (7,3 cm).

Cat. 70 - Varoš, Svrljig-grad, la fibule en fer, l'époque romaine (7,3 cm).

Кат. 71 - Гулијан, Градац, бронзана крстообразна фибула, антички период (5 x 4 cm).

Cat. 71 - Gulijan, Gradac, la fibule cruciforme en bronze, l'époque romaine (5 x 4 cm).

Кат. 72 - Грбавче, Градац, гвоздена фибула,
антички период (6 cm).
Cat. 72 - Grbavče, Gradac, la fibule en fer,
l'ère romaine (6 cm).

Кат. 73 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*,
бронзана фибула, антички период (6 cm).
Cat. 73 - Niševaц, Kalnica - *Timacum Maius*,
la fibule en bronze, l'ère romaine (6 cm).

Кат. 74 - Грбавче, Градац, гвоздена фибула,
антички период (4 cm).
Cat. 74 - Grbavče, Gradac, la fibule en fer,
l'ère romaine (4 cm).

Кат. 75 - Варош, Сврљиг-град, гвоздена фибула,
антички период (6 cm).
Cat. 75 - Varoš, Svrljig-grad, la fibule en fer,
l'ère romaine (6 cm).

Кат. 76 - Грбавче, Градац, бронзана фибула украшена сребрним нитима, антички период (8 cm).
Cat. 76 - Grbavče, Gradac, la fibule en bronze ornée avec les fils d'argent, l'époque romaine (8 cm).

Кат. 77 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*,
бронзана фибула, антички период (5 cm).
Cat. 77 - Niševac, Kalnica - *Timacum Maius*,
la fibule en bronze, l'époque romaine (5 cm).

Кат. 78 - Грбавче, Градац, гвоздена фибула,
сеоба народа (3 x 1,3 cm).
Cat. 78 - Grbavče, Gradac, la fibule en fer,
la migration des peuples (3 x 1,3 cm)

Кат. 79 - Варош, Сврљиг-град, фрагментовани
бронзани предмет са главом змије, антички
период (3,5 x 1 cm).

Cat. 79 - Varoš, Svrljig-grad, l'objet en
bronze fragmentée avec la tête de serpent,
l'époque romaine (3,5 x 1 cm).

Кат. 80 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*,
фрагментовани бронзани предмет са главом змије,
антички период (3,5 x 1 cm).

Cat. 80 - Niševac, Kalnica - *Timacum Maius*, l'objet
en bronze fragmentée avec la tête de serpent,
l'époque romaine (3,5 x 1 cm).

Кат. 81 - Палилула, Сигнал 2, фрагментована дршка
са лављом главом, антички период (5,5 x 5,5 cm).

Cat. 81 - Palilula, Signal 2, la poignée fragmentée
avec la tête de lion, l'époque romaine (5,5 x 5,5 cm).

Кат. 82 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*,
фрагментовани бронзани украсни предмет,
антички период (4 cm).

Cat. 82 - Niševac, Kalnica - *Timacum Maius*,
l'objet décoratif en bronze fragmenté,
l'époque romaine (4 cm).

Кат. 83-85 - Разни локалитети, бронзане фибуле, антички период.
Cat. 83-85 - Divers localités, les fibules en bronze, l'ère romaine.

Кат. 86 - Разни локалитети, оловни тегови, антички период.
Cat. 86 - Divers localités, les poids en plomb, l'ère romaine.

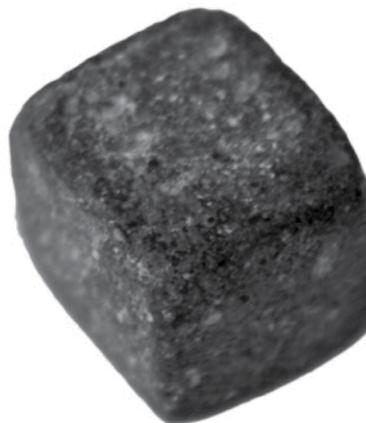
Кат. 87 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*,
оловни пројектил за праћку (3,2 x 1,5 cm).
Cat. 87 - Niševac, Kalnica - *Timacum Maius*,
le projectile en plomb pour la fronde (3,2 x 1,5 cm).

Кат. 88 - Варош, Сврљиг- град, бронзани жетон за
игру, антички или византијски период (1,5 cm).
Cat. 88 - Varoš, Svrlijg- grad, le jeton en bronze pour
le jeu, l'époque romaine ou byzantine (1,5 cm).

Кат. 89 - Варош, Сврљиг- град, минијатурна керамичка
посуда, антички или византијски период (5,2 x 2,5 cm).
Cat. 89 - Varoš, Svrlijg- grad, la petite vaisselle en
céramique, l'époque romaine ou byzantine (5,2 x 2,5 cm).

Кат. 90 - Варош, Сврљиг- град, бронзана коцкица
за игру, антички период (0,8 cm).
Cat. 90 - Varoš, Svrlijg- grad, le cube en bronze
pour le jeu, l'époque romaine (0,8 cm).

Кат. 91 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*, бронзана украсна игла, антички период (8 cm).
Cat. 91 - Niševac, Kalnica - *Timacum Maius*, l'aiguille décorative en bronze, l'époque romaine (8 cm).

Кат. 92 - Варош, Сврљиг- град, гвоздени медицински инструмент, антички или византијски период (10 cm).
Cat. 92 - Varoš, Svrljig- grad, l'instrument médical en fer, l'époque romaine ou byzantine (10 cm).

Кат. 93 - Црнољевика, Кулиште, гвоздено длето - сврдло, антички период (13,5 cm).
Cat. 93 - Crnoljevica, Kulište, le ciseau en fer - vrille, l'époque romaine (13,5 cm).

Кат. 94-95 - Сврљишке планине, Белоињске тепсије, украсни гвоздени клинови, антички или византијски период (6 и 5 cm).

Cat. 94-95 - Montagnes de Svrljig, Beloinjske tepsije, les clous en fer décoratifs, l'époque romaine ou byzantine (6 et 5 cm).

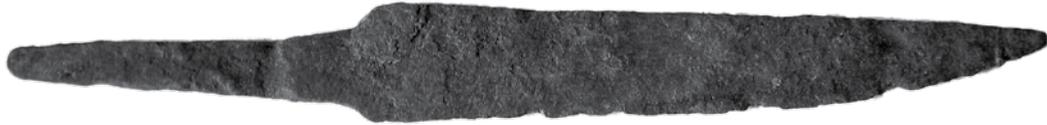
Кат. 96 - Црнољевика, Кулиште, гвоздени нож за ренде, антички период (11 x 4 cm).
Cat. 96 - Crnoljevica, Kulište, le couteau en fer pour la râpe, l'époque romaine (11 x 4 cm).

Кат. 97-102 - Разни локалитети, медицински инструменти, антички или византијски период.
Cat. 97-102 - Divers localités, les instruments médicaux, l'époque romaine ou byzantine.

Кат. 103 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени нож са алкама за качење, антички или византијски период (17,5 cm).
Cat. 103 - Varoš, Svrljig-grad, le couteau en fer avec les boucles d'accrochement, l'époque romaine ou byzantine (17,5 cm).

Кат. 104 - Грамада, Кулиште, гвоздени нож, антички или византијски период (13 cm).
Cat. 104 - Gramada, Kulište, le couteau en fer, l'époque romaine ou byzantine (13 cm).

Кат. 105 - Грбавче, Градац, гвоздени нож, антички или византијски период (17 cm).
Cat. 105 - Grbavče, Gradac, le couteau en fer, l'époque romaine ou byzantine (17 cm).

Кат. 106 - Црнољевца, Кулиште, гвоздени нож, антички или византијски период (13 cm).
Cat. 106 - Crnojčevica, Kulište, le couteau en fer, l'époque romaine ou byzantine (13 cm).

Кат. 107 - Варош, Сврљиг-град, гвоздена брава, антички или византијски период (10 x 5 x 3 cm).
Cat. 107 - Varoš, Svrljig-grad, la serrure en fer, l'époque romaine ou byzantine (10 x 5 x 3 cm).

Кат. 108 - Сврљишке планине, Белоињске тепсије, гвоздени кључ, антички или византијски период (5 cm).
Cat. 108 - Montagnes de Svrljig, Beloinjske tepsije, la clef en fer, l'époque romaine ou byzantine (5 cm).

Кат. 109 - Црнолевица, Кулиште, бронзани кључ, антички или византијски период (9 cm).
Cat. 109 - Crnoljevica, Kulište, la clef en bronze, l'époque romaine ou byzantine (9 cm).

Кат. 110 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*, бронзани део браве, антички период (9 cm).
Cat. 110 - Niševac, Kalnica - *Timacum Maius*, le partie de la serrure en bronze, l'époque romaine (9 cm).

Кат. 111 - Црнолевица, Кулиште, гвоздени кључ, антички или византијски период (8,2 cm).
Cat. 111 - Crnoljevica, Kulište, la clef en fer, l'époque romaine ou byzantine (8,2 cm).

Кат. 112 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени кључ, антички или византијски период (10 cm).
Cat. 112 - Varoš, Svrljig-grad, la clef en fer, l'époque romaine ou byzantine (10 cm).

Кат. 113 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени кључ,
антички или византијски период (8 cm).
Cat. 113 - Varoš, Svrljig-grad, la clef en fer,
l'époque romaine ou byzantine (8 cm).

Кат. 114 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени кључ,
антички или византијски период (8,5 cm).
Cat. 114 - Varoš, Svrljig-grad, la clef en fer,
l'époque romaine ou byzantine (8,5 cm).

Кат. 115 - Црнолевица, Кулиште, гвоздени кључ,
антички или византијски период (7 cm).
Cat. 115 - Crnojevica, Kulište, la clef du fer,
l'époque romaine ou byzantine (7 cm).

Кат. 116 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени кључ,
антички или византијски период (9,5 cm).
Cat. 116 - Varoš, Svrljig-grad, la clef en fer,
l'époque romaine ou byzantine (9,5 cm).

Кат. 117 - Грбавче, Градац, гвоздени кључ,
антички или византијски период (12,5 cm).
Cat. 117 - Grbavče, Gradac, la clef en fer,
l'époque romaine ou byzantine (12,5 cm).

Кат. 118 - Грбавче, Градац, гвоздени кључ,
антички или византијски период (10,5 cm).
Cat. 118 - Grbavče, Gradac, la clef en fer,
l'époque romaine ou byzantine (10,5 cm).

Кат. 119 - Варош, Сврљиг- град, бронзана апликација, позноантички период (3 cm).

Cat. 119 - Varoš, Svrljig- grad, l'application en bronze, l'époque romaine tardive (3 cm).

Кат. 120 - Црнољевица, Кулиште, гвоздени крст, позноантички или византијски период (3,8 x 2,7 cm).

Cat. 120 - Crnojevica, Kulište, la croix en fer, l'époque romaine tardive ou byzantine (3,8 x 2,7 cm).

Кат. 121 - Сврљишке планине, Белоњске тepsије, бронзани топуз, средњовековни период (5,5 x 3,5 cm).

Cat. 121 - Montagnes de Svrljig, Beloinjske tepsije, la masse d'arme en bronze, l'époque médiévale (5,5 x 3,5 cm).

Кат. 122 - Грбавче, Градац, гвоздена секира, позноантички или византијски период (16 cm).
Cat. 122 - Grbavče, Gradac, la hache en fer, l'ère romaine tardive ou byzantine (16 cm).

Кат. 123 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*, гвоздена секира, позноантички период (22 cm).
Cat. 123 - Niševac, Kalnica - *Timacum Maius*, la hache en fer, l'ère romaine tardive (22 cm).

Кат. 124 - Пирковац, Карауле, гвоздена секира, позноантички, византијски или средњовековни период (24 cm).
Cat. 124 - Pirkovac, Karaule, la hache en fer, l'ère romaine tardive, byzantine ou médiévale (24 cm).

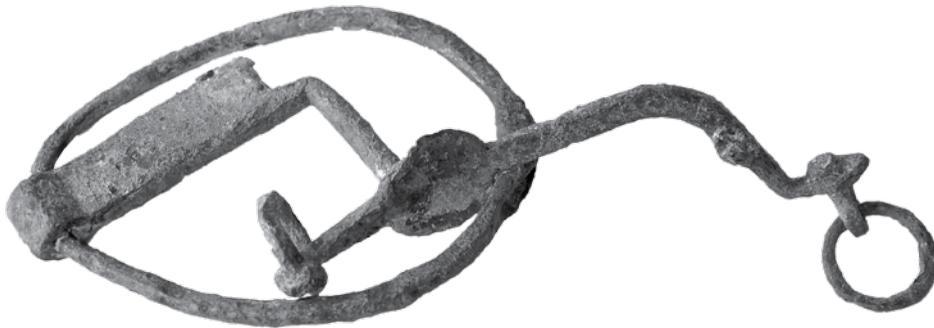
Кат. 125 - Сврљишке планине, Белоињске тепсије, гвоздена секира, средњовековни период (16 cm).
Cat. 125 - Montagnes de Svrljig, Beloinjske tepsije, la hache en fer, l'époque médiévale (16 cm).

Кат. 126 - Варош, Сврљиг-град, гвоздена секира, позноантички, византијски или средњовековни период (24 cm).
Cat. 126 - Varoš, Svrljig-grad, la hache en fer, l'époque romaine tardive, byzantine ou médiévale (24 cm).

Кат. 127 - Варош, Сврљиг- град, гвоздене узенгије, средњовековни период (16 x 14 cm).
Cat. 127 - Varoš, Svrlijig- grad, les étriers en fer, l' époque médiévale (16 x 14 cm).

Кат. 128 - Варош, Сврљиг-град, део коњске опреме од гвожђа, средњовековни период (22 x 12 cm).
Cat. 128 -Varoš, Svrlijig-grad, la pièce en fer pour l'équipement d'un cheval, l' époque médiévale (22 x 12 cm).

Кат. 129 - Варош, Сврљиг-град, гвоздене мамузе, средњовековни период (17 x 10 cm).
Cat. 129 - Varoš, Svrljig-grad, les éperons en fer, l'époque médiévale (17 x 10 cm).

Кат. 130 - Варош, Сврљиг-град, гвоздене мамузе, средњовековни период (15 x 9 cm).
Cat. 130 - Varoš, Svrljig-grad, les éperons en fer, l'époque médiévale (15 x 9 cm).

Кат. 131 - Варош, Сврљиг-град, фрагментоване гвоздене мамузе, турски период (7 cm).
Cat. 131 - Varoš, Svrljig-grad, les éperons en fer fragmentées, l'époque turque (7 cm).

Кат. 132 - Варош, Сврлиг-град, сребрни прстен,
средњовековни период (2 x 2 cm).
Cat. 132 - Varoš, Svrljig-grad, l'anneau en argent,
l'époque médiévale (2 x 2 cm).

Кат. 133 - Варош, Сврлиг-град, бронзани прстен,
средњовековни период (2,8 x 2,2 cm).
Cat. 133 - Varoš, Svrljig-grad, l'anneau en bronze,
l'époque médiévale (2,8 x 2,2 cm).

Кат. 134 - Црнољевица, Крст, бронзани прстен,
средњовековни период (1,7 x 1,7 cm).
Cat. 134 - Crnojevica, Krst, l'anneau en bronze,
l'époque médiévale (1,7 x 1,7 cm).

Кат. 135 - Варош, Сврлиг-град, бронзани прстен,
средњовековни период (2,3 x 2,2 cm).
Cat. 135 - Varoš, Svrljig-grad, l'anneau en bronze,
l'époque médiévale (2,3 x 2,2 cm).

Кат. 136 - Варош, Сврљиг-град, бронзани прстен, позносредњовековни или турски период (1,5 cm).
Cat. 136 - Varoš, Svrljig-grad, l'anneau en bronze, l'époque médiévale tardive ou turque (1,5 cm).

Кат. 137 - Грбавче, Градац, бронзани прстен, средњовековни период (2,2 x 2,5 cm).
Cat. 137 - Grbavče, Gradac, l'anneau en bronze, l'époque médiévale (2,2 x 2,5 cm).

Кат. 138 - Варош, Сврљиг-град, бронзани прстен, средњовековни период (2,2 cm).
Cat. 138 - Varoš, Svrljig-grad, l'anneau en bronze, l'époque médiévale (2, 2 cm).

Кат. 139 - Варош, Сврљиг-град, посребрена бронзана наушница, средњовековни период (2 x 2 cm).
Cat. 139 - Varoš, Svrljig-grad, la boucle d'oreille en bronze argentée, l'époque médiévale (2 x 2 cm).

Кат. 140-141 - Варош, Сврљиг-град, бронзано прстење, позносредњовековни или турски период (2 cm).

Cat. 140-141 - Varoš, Svrlijig-grad, les anneaux en bronze, l'époque médiévale tardive ou turque (2 cm).

Кат. 142 - Варош, Сврљиг-град, део бронзане нарукнице, позносредњовековни или турски период (6 x 2 cm).

Cat. 142 - Varoš, Svrlijig-grad, la pièce du bracelet en bronze, l'époque médiévale tardive ou turque (6 x 2 cm).

Кат. 143 - Преконога, Румењак, равнило, антички или средњовековни период (11 x 8 cm).

Cat. 143 - Prekonoga, Rumenjak, la règle, l'époque romaine ou médiévale (11 x 8 cm).

Кат. 144 - Лалинска дубрава, Северинкина чука, гвоздено кресиво (6,7 см).
Cat. 144 - Lalinska dubrava, Severinkina čuka, le ferrocérium. (6, 7 cm).

Кат. 145 - Сврљишке планине, Белоињске тепсије, гвоздено сврдло, средњовековни период (18 x 2 cm).
Cat. 145 - Montagnes de Svrljig, Beloinjske tepsije, la vrille en fer, l'époque médiévale (18 x 2 cm).

Кат. 146 - Грбавче, Градац, гвоздена турпија, позноантички или византијски период (15 x 0,6 cm).
Cat. 146 - Grbavče, Gradac, la lime en fer, l'époque romaine tardive ou byzantine (15 x 0,6 cm).

Кат. 147 - Варош, Сврљиг-град, гвоздена удица, позноантички или византијски или период (10 x 5 cm).

Cat. 147 - Varoš, Svrlijig-grad, l'hameçon en fer, l'époque romaine tardive ou byzantine (10 x 5 cm).

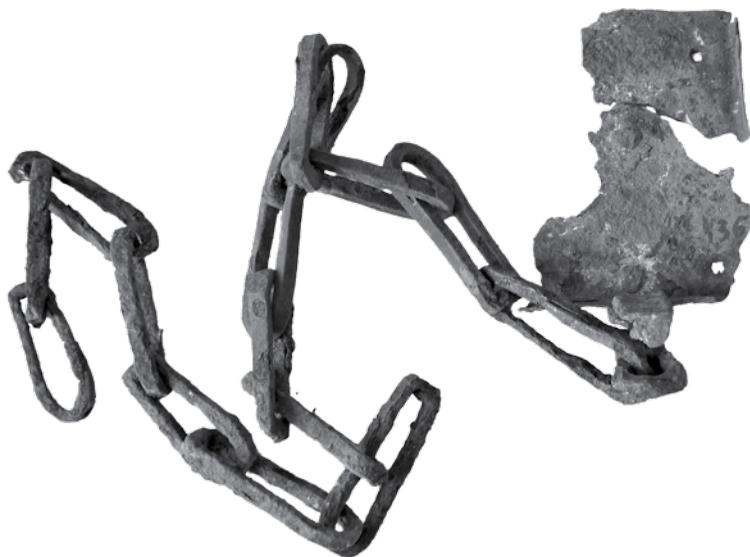
Кат. 148 - Црнољевица, Кулиште, гвоздено длето, позноантички или византијски период (20 cm).

Cat. 148 - Crnojjevica, Kulište, le ciseau à bois en fer, l'époque romaine tardive ou byzantine (20 cm).

Кат. 149 - Црнољевица, Кулиште, гвоздена тестера, позноантички или византијски период (17 x 5 cm).

Cat. 149 - Crnojjevica, Kulište, la scie en fer, l'époque romaine tardive ou byzantine (17 x 5 cm).

Кат. 150 - Варош, Сврљиг-град, гвоздене букагије, средњовековни или турски период (80 cm).
Cat. 150 - Varoš, Svrljig-grad, les manilles pour la jambe en fer, l'époque médiévale ou turque (80 cm).

Кат. 151 - Грамада, Кулиште, гвоздена виљушка, средњовековни период (18 x 2,2 cm).
Cat. 151 - Gramada, Kulište, la fourchette en fer, l'époque médiévale (18 x 2,2 cm).

Кат. 152 - Варош, Сврљиг-град, гвоздене појасне апликације, средњовековни период (11 x 2,7 cm).
Cat. 152 - Varoš, Svrljig-grad, les applications de la ceinture en fer, l'époque médiévale (11 x 2,7 cm).

Кат. 153 - Разни локалитети, гвоздене стрелице.
Cat. 153 - Divers localités, les flèches en fer.

Кат. 154 - Разни локалитети, гвоздене стрелице.
Cat. 154 - Divers localités, les flèches en fer.

Кат. 155 - Разни локалитети, гвоздене стрелице.
Cat. 155 - Divers localités, les flèches en fer.

Кат. 156 - Разни локалитети, гвоздене стрелице.
Cat. 156 - Divers localités, les flèches en fer.

Кат. 157 - Разни локалитети, гвоздене стрелице.
Cat. 157 - Divers localités, les flèches en fer.

Кат. 158 - Грбавче, Градац, гвоздени део сечива сабље, позноантички или византијски период (33 x 3,5 cm).
Cat. 158 - Grbavče, Gradac, la partie en fer de lame du sabre, l'époque romaine tardive ou byzantine (33 x 3,5 cm).

Кат. 159 - Грбавче, Градац, сечиво гвозденог склапајућег ножа са алком на крају, непознати период (11 x 2 cm).
Cat. 159 - Grbavče, Gradac, la lame de couteau pliable en fer avec une boucle à l'extrémité, la période inconnue (11 x 2 cm).

Кат. 160 - Варош, Сврљиг-град, гвоздено сечиво бријача, непознати период (9 x 1,7 cm).
Cat. 160 - Varoš, Svrlijig-grad, la lame en fer du rasoir, la période inconnue (9 x 1,7 cm).

Кат. 161 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени нож, непознати период (14 x 2 cm).
Cat. 161 - Varoš, Svrlijig-grad, le couteau en fer, la période inconnue (14 x 2 cm).

Кат. 162 - Варош, Сврљиг-град, сечиво гвозденог склапајућег ножа са алком на крају, непознати период (12 x 2,5 cm).
Cat. 162 - Varoš, Svrlijig-grad, la lame de couteau pliable en fer avec une boucle à l'extrémité, la période inconnue (12 x 2,5 cm).

Кат. 163 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени нож, непознати период (13 x 1,2 cm).
Cat. 163 - Varoš, Svrlijig-grad, le couteau en fer, la période inconnue (13 x 1,2 cm).

Кат. 164 - Варош, Сврљиг-град, гвоздено сечиво ножа, непознати период (7,5 x 1,5 cm).
Cat. 164 - Varoš, Svrlijig-grad, la lame de couteau en fer, la période inconnue (7,5 x 1,5 cm).

Кат. 165 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени нож, непознати период (21 x 2,3 cm).
Cat. 165 - Varoš, Svrlijig-grad, le couteau en fer, la période inconnue (21 x 2,3 cm).

Кат. 166 - Варош, Сврљиг-град, сечиво гвозденог склапајућег ножа са алком на крају, непознати период (15 x 3 cm).
Cat. 166 - Varoš, Svrlijig-grad, la lame du couteau pliable en fer avec une boucle à l'extrémité,
la période inconnue (15 x 3 cm).

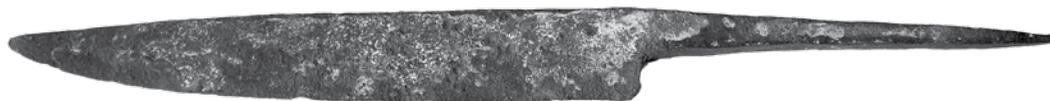
Кат. 167 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени нож, непознати период (12 x 4,5 cm).
Cat. 167 - Varoš, Svrljig-grad, le couteau en fer, la période inconnue (12 x 4,5 cm).

Кат. 168 - Варош, Сврљиг-град, фрагмент гвозденог ножа, непознати период (10 x 2 cm).
Cat. 168 - Varoš, Svrljig-grad, le fragment du couteau en fer, la période inconnue (10 x 2 cm).

Кат. 169 - Варош, Сврљиг-град, сечиво гвозденог ножа са алком на крају, непознати период (15 x 2 cm).
Cat. 169 - Varoš, Svrljig-grad, la lame du couteau en fer avec une boucle à l'extrémité,
la période inconnue (15 x 2 cm).

Кат. 170 - Варош, Сврљиг-град, гвоздени нож, непознати период (29 x 2,6 cm).
Cat. 170 - Varoš, Svrljig-grad, le couteau en fer, la période inconnue (29 x 2,6 cm).

Кат. 171 - Грбавче, Градац, гвоздени нож, позноантички или византијски период (29 x 5 cm).
Cat. 171 - Grbavče, Gradac, le couteau en fer, l'époque tardive romaine ou byzantine (29 x 5 cm).

Кат. 172 - Нишевац, црква св. Илије, гвоздено сечиво ножа, непознати период (8 x 2,5 cm).
Cat. 172 - Niševac, l'église de St. Elie, la lame de couteau en fer, la période inconnue (8 x 2,5 cm).

Кат. 173 - Варош, Сврљиг-град, мали гвоздени косир, непознати период (14 cm).
Cat. 173 - Varoš, Svrljig-grad, la petite serpette en fer, la période inconnue (14 cm).

Кат. 174 - Нишевац, Калница - *Timacum Maius*, гвоздени косир, позноантички период (36 cm).
Cat. 174 - Niševac, Kalnica - *Timacum Maius*, la serpette en fer, l'époque romaine tardive (36 cm).

Кат. 175 - Варош, Сврљиг-град, бронзана украшена апликација, турски период (8,5 x 7,5 cm).
Cat. 175 - Varoš, Svrlijig-grad, l'application en bronze ornée, l'époque turque (8,5 x 7,5 cm).

Кат. 176 - Варош, Сврљиг-град, бронзана украшена апликација, турски период (3 cm).
Cat. 176 - Varoš, Svrljig-grad, l'application en bronze ornée, l'époque turque (3 cm).

Кат. 177 - Варош, Сврљиг-град, бронзана украшена апликација, турски период (5 x 3 cm).
Cat. 177 - Varoš, Svrljig-grad, l'application en bronze ornée, l'époque turque (5 x 3 cm).

Кат. 178 - Варош, Сврљиг-град, део бронзаних мум маказа, турски период.
Cat. 178 - Varoš, Svrljig-grad, la partie des ciseaux, l'époque turque.

Кат. 179 - Варош, Сврљиг-град, калупи за ливење куршума, (2,7 и 3 cm).
Cat. 179 - Varoš, Svrljig-grad, les moules pour la fonderie des balles, (2,7 et 3 cm).

НАТПИСИ • INSCRIPTIONS

ΗΡΑΣΟΝΚΗΤΗΝΗΤΙ·ΚΛΑΥΔΙΟ
ΚΥΡΕΙΝΑΘΕΟΠΟΜΠΟΣΘΕΟΠΟΜΠ
ΣΤΡΑΤΗΓΟΣΑΣΤΙΚΗΣΤΗΣΠΕΡΙΠ
ΡΙΝΘΟΝΣΗΛΗΤΙΚΗΣΟΡΕΙΝΗΣΔΕΝΘ
/ΗΤΙΚΗΣΠΕ//ΛΣΙ/ΣΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ

Место налаза/ Trouvé à: Сврљиг-град / Svrljig-grad
Врста споменика / Type de monument: Плоча од белог
мермера / Plaque de marbre blanc
Датовање / Date: 46-54

Објављено / Publié: *IMS* III/ 2, 101

Ἡρά Σονκητηνῆ Τι(βέριος) Κλαύδιο[ς] / Κυρεῖνα
Θεόπομπος Θεοπόμπ[ου] / στρατηγός Αστικής περι
Πέριινθον Σηλητικῆς Ὀρεινῆς Δενθε/[Λ]ητικῆς Πε[δι]
ασίας χαριστήριον.

Место налаза/ Trouvé à: Бањица / Banjica
Врста споменика / Type de monument: Блок од
кречњака / Bloc de calcaire

Објављено / Publié: *IMS* III/2, 100
Imp(erator) Caes[ar ---] / [---

Место налаза/ Trouvé à: Нишевац / Niševac
Врста споменика / Type de monument: Гвоздени прстен
/ Bague en fer

Објављено / Publié: *IMS* IV, 142
Γεόργι(ο)ς.

Место налаза/ Trouvé à: Нишевац / Niševac
Врста споменика / Type de monument: Жртвеник /
Autel votif

Датовање / Date: 151-300

Објављено / Publié: IMS IV, 62

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) ceterisque / dis deabusque /
[i]mmortalibus pro salute dominorum nostrorum /
Imperatorum [A]ugg(ustorum) L(ucius) Aur(elius) Iusti-
nus v(ir) c(larissimus)(?) numini / [m]aiestatique / [eo]rum
dicat[is]simus.*

Место налаза/ Trouvé à: Плужине / Pluzine
Врста споменика / Type de monument: Миљоказ /
Borne milliaire

Датовање / Date: 251-253

Објављено / Publié: IMS IV, 127

*Imp(eratori) Caes(ari) C(aio) / Vibio Trebo/niano Gallo /
P(io) F(elici) Invicto Aug(usto) /
Volumni(ano!) Volusi(ano) Aug(usto)*

НУМИЗМАТИКА • NUMISMATIQUE

АЕ 17
Није инвентарисан
5,98 g; 17 mm

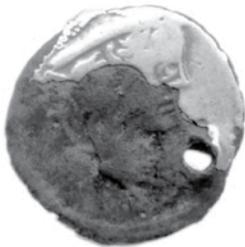
АЕ 17
Non inventoriés
5,98 g; 17 mm

Дирахион
Драхма
97-85. пре Христа
Ав. [M] ENI ΣΚ [OΣ]
Рв. ΔΡ [X I ΠΠO]Υ Ρ
Инв. бр. 346;
3 g; 20 mm.

Dyrrachion
Drachme
97-85 avant J. C.
Ав. [M] ENI ΣΚ [OΣ]
Рв. ΔΡ [X I ΠΠO]Υ Ρ
Numéro d'inventaire: 346;
3 g; 20 mm.

Анонимус (?)
Денар
Ав. Меркур
Рв. Λ/INTOBAV (N и T у ли-
гатури)
Инв. Бр. 1001;
2,27 g; 18 mm.
Није пронађен у референтним
каталозима.

Анониме (?)
Denier
Ав. Buste de Mercure
Рв. Λ/INTOBAV (N et T en
ligature)
Numéro d'inventaire: 1001;
2,27 g; 18 mm.
Pas trouvé dans les catalogues
référents.

Анонимус (?)
Феникија - Тир
Градски новац АЕ 22
112-113.
Ав. Мелкарт
Рв. ΜΗ - ΤΡΟ/ ΠΟΛ - ΕωΣ/ ΑΠΣ
Није инвентарисан;
10,71 g; 22 mm.

Анониме (?)
Phénicie Tyr
L'argent urbain AE 22
112-113.
Ав. Buste de Melkart
Рв. ΜΗ - ΤΡΟ/ ΠΟΛ - ΕωΣ/ ΑΠΣ
Non inventoriés;
10,71 g; 22 mm.

Јулија Мамеа (222)
Антиохија
Денар
222.

Ав. IVLIA MAMAEA AVG
Рв. IVNO CONSERVATRIX
Инв. бр. 821;
2,5 g; 17 mm.

Julia Mamée (222)
Antioche
Denier
222.

Ав. IVLIA MAMAEA AVG
Рв. IVNO CONSERVATRIX
Numéro d'inventaire: 821;
2,5 g; 17 mm.

Александар Север (225-235)
Рим
Денар
223.

Ав. IMP CM AVR SEV
ALEXAND AVG
Рв. PM TRP II COS PP
Инв. бр. 738;
3,1 g; 20 mm.

Alexandre Sévère (225-235)
Rome
Denier
223.

Ав. IMP CM AVR SEV
ALEXAND AVG
Рв. PM TRP II COS PP
Numéro d'inventaire: 738;
3,1 g; 20 mm.

Требонијан Гал (251-253)
Рим
Ар антонинијан

Ав. IMP CC VIB TREB GALLVS AVG
Рв. IVNO MARTIALIS/IV
Инв. бр. 820;
4 g; 22 mm.

Trébonien Galle (251-253)
Rome
AR antoninien

Ав. IMP CC VIB TREB GALLVS AVG
Рв. IVNO MARTIALIS/IV
Numéro d'inventaire: 820;
4 g; 22 mm.

Проб (276-282)
Сисак
279.

Ав. IMP PROBVS PF AVG
Рв. PAX AVGVSTI /III /XXI
Инв. бр. 54/3;
2,95 g; 20 mm.

Probe (276-282)
Sisak
279.

Ав. IMP PROBVS PF AVG
Рв. PAX AVGVSTI /III /XXI
Numéro d'inventaire: 54/3;
2,95 g; 20 mm.

La région de Svrljig en Serbie Orientale - préhistoire, antiquité et moyen âge

Карин (283-285)
Рим
Билон АЕ антонинијан
283-285.
Ав. IMP CARINVS PF AVG
Рв. FELICIT PVBLICA/QXXI
Инв. бр. 128;
3,7 g; 21 mm.

Carin (283-285)
Rome
Billon AE antoninien
283-285.
Ав. IMP CARINVS PF AVG
Рв. FELICIT PVBLICA/QXXI
Numéro d'inventaire: 128;
3,7 g; 21 mm.

Константин Хлор (305-306)
Александрија
Фолис
300.
Ав.
PLVALCONSTANTIVSNOBCAES
Рв. HERCVLI VICTORI/ALE
Лево S, десно Г/ P
Неинвентарисан;
10,63 g; 24 mm.

Constance Chlore (305-306)
Alexandrie
Follis
300.
Ав.
PLVALCONSTANTIVSNOBCAES
Рв. HERCVLI VICTORI/ALE à
gauche S, à droite Г/ P
Non inventoriés;
10,63 g; 24 mm.

Урбс Рома
Триер
332-333.
Ав. VRBS - ROMA
Рв. /TR•P
Инв. бр. 464;
2,36 g; 17 mm.

Urbs Roma
Trèves
332-333.
Ав. VRBS - ROMA
Рв. /TR•P
Numéro d'inventaire: 464;
2,36 g; 17 mm.

Јулијан Апостата (360-363)
Хераклеја
АЕ 27
361-363.
Ав. DNFLCLIVLI ANVSPFAVG
Рв. SECVRITASREIPVB/
HERACLA
Неинвентарисан;
8,26 g; 27 mm.

Julien l'Apostat (360-363)
Héraclée
AE 27
361-363.
Ав. DNFLCLIVLI ANVSPFAVG
Рв. SECVRITASREIPVB/
HERACLA
Non inventoriés;
8,26 g; 27 mm.

Анастасије I (491-518)
Константинопољ
Фоллис
521-517.
Ав. DN ANASTASIVS PP AVC
Рв. М / А / CON, изнад †, лево
и десно *.
Инв. бр. 700;
16,7 g; 35 mm.

Anastase I (491-518)
Constantinople
Follis
521-517.
Av. DN ANASTASIVS PP AVC
Rv. M / A / CON, au-dessus †, à
gauche et à droite *.
Numéro d'inventaire: 700;
16,7 g; 35 mm.

Тиберије II Константин (578-582)
Никомедија
30 нумија
521-517.
Ав. [Om/ТIb]CONSTANTPPAVI
Рв. XXX/ НИКОВ, изнад †.
Неинвентарисан;
12,1 g; 30 mm.

Tibère II Constantin (578-582)
Nicomédie
30 nummis
521-517.
Av. [Om/TIb]CONSTANTPPAVI
Rv. XXX/ NIKOB, au-dessus †.
Non inventoriés;
12,1 g; 30 mm.

Манојло I Комнен
(1143-1180)
Константинопољ
1167 -1180.
Билон аспрон трахеј
Ав. IS-XS Исус Христос
седи на престолу.
Рв. [ΜΑΝΟΝΑ ΔΕСПΟΤ]
Инв. бр. 697;
3,6 g; 27 mm.

Manuel I Comnène
(1143-1180)
Constantinople
1167 -1180.
Trachées aspre billon
Av. IS-XS Jésus Christ
assis sur le trône
Rv. [ΜΑΝΟΝΑ ΔΕСПΟΤ]
Numéro d'inventaire: 697;
3,6 g; 27 mm.

Иван Александар и Михаил
Асен (1331-1371)
Трново
Бугарски грош типа
магалан
Ав. IC-XC Исус Христос стоји
крај престолу.
Рв. Два владара стоје.
Неинвентарисан;
1,39 g; 20 mm.

Ivan Alexandre et Mihail
Assen (1331-1371)
Trnovo
Le groche bulgare de type
matapan
Av. IC-XC Jésus Christ est
debout devant le trône.
Rv. Deux empereurs sont
debout.
Non inventoriés; 1,39 g; 20 mm.

La région de Svrljig en Serbie Orientale - préhistoire, antiquité et moyen âge

Србија
Ђурађ Бранковић
(1427-1456)
Динар
Ав. IC -XC
Исус Христос стоји.
Рв. ГЮ/[Г Љ /Р]Љ
Лав корача налево.
Инв. бр. 373/1;
0,5 g; 18 mm.

Serbie
Đurad Branković
(1427-1456.)
Dinar
Ав. IC - XC
Jésus Christ est debout.
Рв. ГЮ/[Г Љ /Р]Љ
Lion marchant à gauche.
Numéro d'inventaire: 373/1;
0,5 g; 18 mm.

Махмуд I (1730-1754)
Алтилик
1143. година по Хиџри
Инв. бр. 507;
18,67 g; 38 mm.

Mahmoud I (1730-1754)
Altılık
Année 1143. après Hijra
Numéro d'inventaire: 507;
18,67 g; 38 mm.

Франц I (1745-1765)
Беч
Крајцара
Ав. FRANC.D.G.R.I S.A.GE.
IER.REX
Рв. EIN/ KREUTZER/1767./W.
Неинвентарисан; 12 g; 25 mm.

Franz I (1745-1765.)
Vienne
Kreutzer
Ав. FRANC.D.G.R.I S.A.GE.
IER.REX
Рв. EIN/ KREUTZER/1767./W.
Non inventoriés; 12 g; 25 mm.

INDEX

- Аполонија и Дирахсион 141
 Арчар, в. *Ratiaria*
- Бакарно доба 55, 57, 59, 167, 185
 Бањица (Нишевачка) 35, 36, 37, 55, 59, 81, 117,
 121, 123, 129, 149, 167, 175,
 179, 183, 184, 218
- Басараби керамика (култура) 63
 Бели Тимок 55, 77, 89
 Брњичка култура 61
 Бронзано доба 57, 60, 61, 63, 167, 168, 185
 Бубањска култура (култура Бубањ-Хум) 57, 59, 61
- Велика дувка, в. Преконошка пећина
 Вербичоара култура 61
 Видински санцак 127
 Винчанска култура 53, 55, 57
- Гвоздено доба 43, 62, 63, 65, 67, 75, 168-170, 185,
 186
- Глачани камен 55, 183, 184
 Готи 103, 109, 115, 117, 119, 139, 145
 Горња црквина (Бањица) 35, 123
 Грамада (превој) 19, 21, 85, 89, 91, 139, 143, 174,
 195, 208
- Дервен 131
 Доња црквина (Бањица) 121
 Дренажни канали (римски) 99
- Енеолит, в. бакарно доба
- Завичајна музејска збирка Сврљиг 41, 43, 95, 137,
 143, 145, 151,
 153
- Игла 170, 175, 193
 Источна Србија 17, 23, 35, 39, 49, 57, 61, 63, 65,
 67, 115
- Isfrlik Banasi* 127
- Јупитер 35, 97
- Камено доба, в. Палеолит и Неолит
 Калница, в. *Titasum Maius*
 Келти, в. Скордисци
 Кључ 196, 197
- Âge de la Pierre, v. paléolithique et néolithique
 Âge des métaux v. Âge du cuivre, Âge du bronze, Âge
 du fer
- Âge du bronze 58, 60, 61, 62, 167, 168, 185
 Âge du cuivre 56, 58, 167, 185
 Âge du fer 56, 62, 64, 68, 168-170, 185, 186
- Aiguille 170, 175, 193
 Apollonia et Dyrrachion 142
 Archar, v. *Ratiaria*
 Ateliers monétaires 146, 148, 150, 152
- Bague 34, 174, 180, 203, 204, 205, 218
 Balkans centraux 18, 20, 54, 58, 62, 66, 76, 86, 146
 Banjica (Niševačka) 34, 36, 56, 58, 82, 117, 121, 123,
 128, 130, 150, 167, 175, 179,
 183, 184, 218
- Basarabi (céramique, culture) 62
 Bâtiment avec des *tubuli* 100, 102-106
 Beli Timok (rivière) 56, 78, 88
 Borne milliaire (romaine) 34, 86, 88, 94, 218, 219
 Boucles d'oreille 179, 181, 204
 Brnjica (culture) 60
 Bubanĵ (culture Bubanĵ-Hum) 57, 58, 60
- Celtes, v. Scordisques
 Chauffage des murs et du sol (romain) 100, 102, 106
 Christogramme 34, 174
 Clef 196, 197
 Collections du Musée de Svrlijig 42, 94, 138, 140,
 142, 144, 152, 154
- Constantinople 76, 116, 128, 148, 150, 152, 223
 Cotofeni (culture) 58
 Couteau 144, 193-195, 212-215
- Danube (vallée) 20, 24, 66, 76, 78, 80, 106, 116, 118,
 122
- Derven 132
 Drainage (canal romain) 98
- Eglise Saint Elie (Niševac) 144, 179, 181, 215
 Eglise St. Stefan (Banjica) 34, 82, 117
 Éperons et étriers 68, 170, 173, 201, 202
 Evangile de Svrlijig 28, 30, 124, 126
- Fibule 66, 144, 173, 174, 187-189, 191
 Flèche 66, 186, 209-211
 Four (Praefurnium) 100

- Ковнице новца 143, 145, 147, 149, 151
Комуникација *Lissus–Naissus–Ratiaria* 21, 75, 77, 105
Константинополь (Цариград) 75, 115, 127, 147, 149, 150, 223
Косир 215, 216
Коцофени култура 59
Крстасте бакарне секире 57-59
- Ложиште (Praefurnium) 103
- Мамузе и узенгије 67, 68, 170, 173, 201, 202
Медицински инструмент 175, 176, 193, 194
Меџија (провинција), в. *Moesia*
Метално доба, в. бакарно, бронзано и гвоздено доба
Металургија 57, 59
Миљоказ (римски) 35, 85, 91, 95, 218, 219
Moesia 75, 77, 79, 87, 115, 145
- Naissus* 21, 25, 29, 31, 35, 39, 75, 77, 78, 83, 85, 89, 91, 105, 117, 119, 121, 131, 147
Наушнице 179, 181, 204
Некропола 43, 62- 65, 117, 119, 149
Некропола Сигнал 43, 62- 65, 170
Неолит 49, 51, 53, 55, 57
Ниш, в. *Naissus*
Нишава 23, 27, 51
Нишевац 27, 29, 35, 37, 39, 43, 59, 65-67, 79, 83, 85, 89, 91, 93, 95, 97, 98, 101, 102, 104, 105, 117, 131, 167, 169, 171-176, 178, 218, 219
Нож 145, 193-195, 212-215
- Објекат са тубулима 101-105
Облик, в. Сврљиг-град
Оловни саркофаг (Бањица) 35
- Палеолит 41, 49, 51, 167
Палилула, в. некропола Сигнал
Параћинска култура 61
Пећински медвед 41, 49
Плужина 35, 85, 91, 95, 168, 175, 219
Подно и зидно грејање (римско) 103, 107
Подунавље 21, 27, 65, 67, 75, 77, 115, 117, 119
Појтингерова табла (карта) 29, 78, 79, 81, 85, 87, 89, 91
Поморавље 19, 21, 27, 61, 67, 75, 119, 121
- Goths 104, 108, 116, 118, 140, 146
Gramada (le col) 18, 20, 86, 88, 140, 144, 174, 195, 208
- Hache (pierre, métal) 55, 56, 58- 62, 167, 168, 183, 184, 199, 200
Haches en cuivre avec des fonds disposés en croix 58, 59
Héra ("Ἥρα Σονκιητηνή) 94, 218
Huns 116, 118, 120, 148
Hypocauste 100, 104, 106
- Instruments médicaux 175, 176, 193, 194
Isfrlik Banasi 128
- Jupiter 34, 96
- Kalnica, v. *Timacum Maius*
- «L'église Basse» 121
«L'église Supérieure» 34, 123
- Masse d'arme 198
Métallurgie 56, 60
Moesia 76, 78, 80, 116, 118, 146
Monastère Saint-Archange 28, 125, 126
Montagnes de Svrljig 17, 18, 20, 152, 193, 196, 198, 200, 206
Morava (vallée) 18, 20, 24, 60, 66, 76, 90, 122
- Naissus* 18, 20, 24, 26, 28, 34, 38, 76, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 94, 106, 118, 122, 124, 140, 148
Nécropole 42, 44, 62-65, 118, 122, 150
Néolithique 50, 52, 54, 55, 58
Niš, v. *Naissus*
Nišava 20, 24, 50
Niševac 26, 28, 34, 36, 38, 42, 44, 58, 64, 66, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 94, 101, 102, 104, 105, 108, 117, 118, 121, 132, 140, 144, 150, 167, 169, 171-176, 178, 218, 219
- Oblik, v. Svrljig-grad
Ours de cavernes 40, 50
- Paléolithique 40, 50, 52, 167
Palilula, v. Signal (nécropole)

- Попшичка пећина 23, 41, 51
 Преконошка пећина 21, 23, 25, 27, 29, 31, 39, 41,
 49, 50, 53, 55, 60, 61, 65, 167,
 184
 Привезак 65, 67, 175, 177, 185
 Прстен 34, 35, 174, 180, 203, 204, 205, 218

 Равна (Књажевац), в. *Timacum Minus*
Ratiaria 21, 31, 35, 75, 77-79, 105, 121
 Рибаре 40, 41, 55, 183
 Римски путеви 21, 31, 75, 77, 79, 81, 83, 85, 87, 89,
 91, 95, 105, 121
 Румењак (античка вила) 41, 42, 205

 Самар (пећина) 22, 23, 51
 Св. Арханђел Гаврило (манастир) 29, 31, 125, 127
 Сврљиг 33, 85, 119, 121, 127, 129, 137, 139, 153
 Сврљиг-град (тврђава) 27, 29, 32, 33, 35, 37, 39,
 59, 61, 65, 81, 83, 85, 89,
 91-93, 95, 99, 107, 117, 119,
 121, 129, 131, 139, 143, 147,
 149, 151, 169, 173-176, 178,
 180-182, 186-188, 190, 194,
 196, 197, 200-205, 207, 208,
 212-217
 Сврљишка котлина 17, 19, 21, 23, 25, 51, 53, 59, 77,
 79, 89, 93, 95, 139
 Сврљишке планине 17, 19, 23, 151, 193, 196, 198,
 200, 206
 Сврљишки Тимок 17, 19, 21, 23, 77, 79, 85, 89, 91,
 97
 Сврљишко јеванђеље 30, 31, 123, 126
 Секира (камена, метална) 55, 57-59, 61, 167, 168,
 183, 184, 199, 200
 Сићевачка клисура 19, 23, 151
 Скордисци 67, 77
 Словени 119, 147
 Стара планина (Haemus) 77, 79
 Старчевачка култура 53
 Стрела 65, 186, 209-211

 Тег 23, 177, 191
 Терме (римске) 37, 95, 97
Timacum Maius 29, 31, 39, 43, 65, 81, 95, 97, 99,
 107, 117, 139, 143, 169, 171-176,
 178, 187-190, 192, 193, 196, 199,
 216
Paraćinska (culture) 60
 Pendentif 152, 175, 177, 185
 Période énéolithique, v. Age du cuivre
 Pierre polie 55, 56, 183, 184
 Plužina 34, 86, 88, 94, 168, 175, 219
 Poid 22, 177, 191
 Popšička (grotte) 22, 40, 52
 Prekonoška (grotte) 21, 22, 25, 26, 28, 38, 40, 49, 50,
 53, 54, 60, 66, 167, 184
 Province de la Mésie, v. *Moesia*

Ratiaria 76, 78, 80, 84, 86, 106, 124
 Ravna (Knjaževac), v. *Timacum Minus*
 Ribare 40, 42, 55, 56, 183
 Rumenjak (complexe antique) 42, 205

 Samar (grotte) 22, 52
 Sarcophage en plomb (Banjica) 34
 Scordisques 66, 78
 Serbie orientale 18, 20, 34, 38, 56, 60, 62, 64, 68, 116
 Serpette 215, 216
 Sićevo (gorge) 18, 20, 152
 Signal (nécropole) 42, 44, 62-65, 170
 Slaves 122, 148
 Stara Planina (Haemus) 78, 80
 Starčevo (culture) 53, 54
 Svrlijig 28, 32, 86, 118, 122, 124, 128, 130, 132, 138,
 140, 150, 152
 Svrlijig (vallée) 18, 20, 22, 24, 50, 54, 58, 76, 80, 82,
 88, 92, 94, 96, 122
 Svrlijig-grad (forteresse) 26, 28, 29, 32, 33, 37, 38, 58,
 60, 66, 82, 84, 86, 88, 90, 92,
 94, 96, 108, 118, 120, 122,
 124, 130, 132, 140, 142, 144,
 148, 150, 169, 173-176, 178,
 180-182, 186-188, 190, 194,
 196, 197, 200-205, 207, 208,
 212-217
 Svrlijški Timok (rivière) 18-20, 78, 81-85, 88, 90, 94,
 96, 100, 128, 132

 Table de Peutinger (carte) 26, 80, 82, 84, 86, 90, 92
 Thermes (romains) 36, 96
 Timachi 76, 142
Timacum Maius 26, 28, 30, 38, 42, 66, 82, 84, 86, 88,
 90, 92, 94, 96, 100, 118, 140, 144,
 169, 171-176, 178, 187-190, 192,
 193, 196, 199, 216

La région de Svrljig en Serbie Orientale - préhistoire, antiquité et moyen âge

Timacum Minus 31, 35, 39, 75, 77, 81, 83, 85, 89, 91, 93,
95, 117

Тимахи (Timachi) 75, 141

Топуз 198

Трговишки Тимок 19, 55, 77, 85, 91

Тресибаба 17, 19, 83, 89, 131

Трибали 63, 75, 141

Тубул 101-105

Фибула 67, 145, 173, 174, 187-189, 191

Хера Сонкетена (Ἡρα Σονκητηνή) 95, 218

Хипокауст 101, 103-105

Христограм 34, 35, 174

Хуни 115, 117, 119, 147

Централни Балкан 21, 53, 59, 61, 65, 75, 79, 87, 145

Црква св. Илија (Нишевац) 143, 149, 179, 181, 215

Црквина Св. Стефана (Бањица) 35, 81, 117

Timacum Minus 30, 34, 38, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 90,
92, 96, 106, 108, 118

Tresibaba 18, 84, 132

Trgoviški Timok (rivière) 18, 56, 78, 84, 90

Triballes 64, 76, 142

Tubulus 100, 102, 104-106

Velika Duvka, v. Grotte de Prekonoška

Verbicioara (culture) 60

Vidin (Sandzak de Vidin) 128

Vinča (culture) 54, 56

Voie de communication *Lissus–Naissus–Ratiaria* 20,
76, 80, 106

Voies romaines 20, 28, 56, 76, 80-86, 88, 90, 94, 100,
106, 108

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

903/904(497.11)

908(497.11 Сврљиг)

ПЕТРОВИЋ, Владимир П., 1974-

Сврљишка област у праисторији, антици и
средњем веку / Владимир П. Петровић,
Војислав Филиповић и Славиша Миливојевић ;
[превод Катарина Петровић ; фотографије
Александар Петковић = La région de Svrlijig
en Serbie Orientale - préhistoire, antiquité
et moyen âge / Vladimir P. Petrović, Vojislav
Filipović et Slaviša Milivojević ;
[traduction Katarina Petrović ; illustrations
Aleksandar Petković]. - Београд :
Балканолошки институт САНУ : = Institut des
Etudes balkaniques de l'Académie serbe des
Sciences et des Arts ; Сврљиг : Културни
центар : = Centre Culturel, 2012 (Луково :
Галаксија). - 230 стр. : илустр. ; 22 x 20
cm

Упоредо срп. текст и франц. превод. - Тираж
500. - Стр. 7-10: Уместо увода / Сретен
Петровић. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија: стр.
155-164. - Регистар.

ISBN 978-86-7179-078-9 (БИ)

1. Филиповић, Војислав, 1977- [аутор] 2.
Миливојевић, Славиша, 1952- [аутор] 3.
Петровић, Сретен [аутор додатног текста]
а) Археолошки налази - Сврљиг б) Сврљиг
- Археолошка налазишта
COBISS.SR-ID 194489612